

समीक्षा

(कवि लेखनाथ ज्ञवाली स्मृतिग्रन्थ)

वेदप्रसाद पन्थ

“कवि लेखनाथ ज्ञवाली स्मृति प्रतिष्ठान”ले कविको नवौं स्मृति दिवसको अवसरमा “कवि लेखनाथ ज्ञवाली स्मृतिग्रन्थ” प्रकाशन गर्नेनिर्णय गरेपछि कविका माइला भाइ एवं “कवि लेखनाथ ज्ञवाली स्मृति प्रतिष्ठान” का संरक्षक लक्ष्मण ज्ञवालीले मलाई पनि सो स्मृतिग्रन्थमा प्रकाशन गर्नेगरी एउटा लेख लेख्न भनी सूचित गर्नुभयो । उहाँको सूचना अनुसार मैले ‘अनन्य शखा’शिर्षक दिएर लेखी पठाएको लेखपनि यस स्मृतिग्रन्थ- मा समावेश गरिएको छ ।म काठमाडौँतिर बस्ने हुँदा धेरै समयपछिबुटवल भरेको समयमा भाइ लक्ष्मण ज्ञवालीले बुटवल मेरै घरमा आएरस्मृतिग्रन्थ दिँदै यस ग्रन्थको समीक्षा गर्न भन्नुभएको थियो । मैले यो स्मृतिग्रन्थलाईआद्योपान्त हेरेपछि निकै पठनीय भएको पाएँ । शुरूमा यस ग्रन्थमाथि समीक्षा गर्ने कुरा अलि जटिल जस्तो मानें, तर राम्रोसँग मनन गरेपछि अरू ग्रन्थको समीक्षा गर्न भन्दा स्मृतिग्रन्थमा सबैका एउटै विचारधारामा बगेका लेखहरूको मालाहुने भएकोले समीक्षामा पनि आफ्नो विवेकलाई नघुमाइकन एउटै विषय वस्तुमामात्र कलम चलाएमा पुग्ने हुँनाले सुगम नै ठानेर यस ग्रन्थमा उनिएका ६५ जना लेखकका लेखहरूको अलग अलग सारसंक्षेप सहितलेख्ने कोशीषगरेको छु ।

खासगरी कुनै सृजना, विषय वस्तु वा व्यक्तिको समीक्षा गर्दा उसका गुण र दोषहरूलाई छानविन गरी गरेको भए राम्रो मानिन्छ । तर यस ग्रन्थका मूल पात्र त साहित्यिक क्षेत्रका युगान्तकारी सर्जक हुनुको साथै सामान्य मानिसभन्दा माथि उठेका महापुरुष हुनुभएकोले यस ग्रन्थमा उनिएका लेखहरू एउटै धारामा बगेका सङ्गो पिउने पानी जस्तै छन् । पानीको चीसोपना उसको स्वाभाविक गुण हो । त्यस्तै हामीले देख्दा कवि लेखनाथले निरन्तर राष्ट्र र समाजको चिन्तन गरेर आफ्नो आर्थिक अवस्था र रोगको पनि वेवास्ता गर्नु राम्रो होइन भन्ने जस्तो लाग्छ तर सन्तपुरुषको स्वभाव नै आफूप्रति चिन्तन गरेर समय वर्वाद गर्ने सोच नै हुँदैन । उनीहरू त जन्मनु, स्वस्थ हुनु, रोगी हुनु वा मर्नु यी सबै दैवी घटना हुन् । यी घटनाहरू हाम्रो वशमा हुँदैनन् भन्ने कुरा राम्रोगरी बुझेर निरन्तर काम गरिरहेका हुन्छन् भन्ने कुराजानेका सम्पूर्ण विद्वान्हरूले यस मृतिग्रन्थमा समावेश गर्नेगरी दिएका लेखहरूमा दिवंगत कविलाई अन्तर हृदयदेखि नै ससम्मान स्मरण गर्दै प्रशंसा गर्नुभएको छ । अतः मैले गरेको समीक्षा पनि गुण गानमै सीमित रहेको छ ।

कवि लेखनाथ ज्ञवालीको नवौं स्मृति दिवसको अवसरमा प्रकाशित स्मृतिग्रन्थका नायकलाई मैले सयपत्री फूलको थुङ्गा भन्ने संज्ञा दिएको छु । जसरी प्रकृतिको उपहार स्वरूप सृष्टि भएकोसयपत्री फूल शरद ऋतुमा ढकमक्क फुलेर मगमगाउँदोसुगन्धित बासना छर्दै मन्दिरहरूमा पुगी भगवान्का शिरपाउमा सजिने र लोकमा हामी नेपालीले मात्र हर्षोल्लासका साथ मनाउने गरिएको महान चाड तिहारको अवसरमा मालाको रूपमा मानिसकोशिर, गलार छातिमा रमाउँदै वातावरणमा नै रौनक ल्याएर केही दिनमात्र सृष्टिलाई सिँगारी आफूवोट सहित यस धर्तिबाट ओझेलमा पर्नेगर्छ । त्यस्तै ३२ लक्षण र ६४ कला भएका लेखनाथजी पनि जुनसुकै ठाउँमा बसेपनि आफू जलेर अरूलाई हँसाउनेकला भएका आदर्श व्यक्ति हुनुहुन्थ्यो । उहाँलेशोषित पीडित जनताप्रति सहानुभूति र राष्ट्रप्रति भक्तिभाव राखीरचेका गीत,

कविता र लेख मार्फत्पाठकवर्गमा राष्ट्रप्रेम र क्रान्तिकारी चेत भरिदिएर विद्रोहको आगो ओकल्ने क्षमता प्रदान गर्नसक्ने सृजना गरेर आफू सबैको मनमुटुमा बसीरहन सफल हुनुभएको छ । उहाँएउटा देशभक्त एवंसुयोग्य नागरिक हुनुहुन्थ्यो । उहाँले आफ्नो सम्पूर्ण संघर्षशील जीवन देश, साहित्य र जनहितको निमित्तसमर्पित गरेरसबैलाई शोकमग्न गराई,असल मानिसलाई भगवान्ले पनिछिट्टै नै खोज्नुहुन्छ भन्नेनेपाली भनाइलाई चरितार्थ गर्दै हामीबाट सदाको लागि विदा हुनुभएको छ ।

लेखनाथ ज्ञवाली स्मृति प्रतिष्ठानले दिवंगत कवि लेखनाथको सम्पूर्ण जीवन दर्शन पढ्न सकिने गरी स्मृतिग्रन्थ प्रकाशन गर्ने प्रशंसनीय निर्णय गरेरडा.शिवप्रसाद पौडेलको संयोजकत्वमा ७ सदस्यीय प्रकाशन समिति गठन गरी प्रतिष्ठान र प्रकाशन समिति समेतको तर्फबाट नेपाल प्रज्ञा प्रतिष्ठानका कुलपति गङ्गाप्रसाद उप्रेतिको शुभकामना सहित कवि लेखनाथको वास्तविक जीवनीसँग सम्बन्धित ६५ जना विद्वान्हरूका श्रद्धाञ्जली सहितका लेखहरूकोपाण्डुलिपी संकलन गरेपछि पधान.संपादक गुरुदत्त ज्ञवाली र संपादन सहयोगी सन्तोष ज्ञवाली रहेर सम्पादन गरिएको यो महनीय ग्रन्थलाई मैले अत्यन्त पठनीय भएको ठानेको छु । अतः मैले साहित्यप्रेमी सबै महानुभावहरूलाई एकपटक यो स्मृतिग्रन्थ खोजी खोजी पढेर कवि लेखनाथ ज्ञवालीको आदर्श जीवनको सिकाई गरेर आफू पनि आदर्श जीवन जिउने प्रयाश गरौं भन्ने आह्वान गर्दछु ।

प्रधान संपादक गुरुदत्त ज्ञवाली र सम्पादन सहयोगीसन्तोष ज्ञवालीद्वारा प्रकाशित यस स्मृतिग्रन्थको संपादकीयमा नै लेखनाथ ज्ञवाली को हुन् ? को होइनन ?के हुन् ?र केके होइनन् ?भन्ने प्रश्न सूचक एवं रहस्यात्मक वाक्य प्रयोग गरेर लेखनाथजीको जीवनीमाथि प्रकाश पार्ने प्रयत्न गरेको देखिन्छ । यस कुराले यही देखाउँछ कि ? लेखनाथ ज्ञवाली एक व्यक्तिमात्र नभएर सम्पूर्ण काव्य, कला, साहित्य, संस्कार र संस्कृतिको समष्टि रूप हो भन्ने देखाएको छ ।

कवि लेखनाथ ज्ञवालीको नवौं स्मृति दिवस २०७६मा प्रकाशित यस स्मृतिग्रन्थमा उल्लेख भए अनुसार स्वर्गीय कविका भाई लक्ष्मण ज्ञवालीको अध्यक्षतामा “कवि लेखनाथ ज्ञवाली स्मृति प्रतिष्ठान” स्थापनासँगै आजिवन सदस्यता तथा आफन्तजनहरूबाट अक्षय कोष पनि स्थापना गरेर राष्ट्रिय स्तरको “कवि लेखनाथ ज्ञवाली बाङ्मय पुरस्कार र नव प्रतिभाहरूको लागि “कवि लेखनाथ ज्ञवाली प्रतिभा सम्मान” पुरस्कार एक एक वर्षको फरकमा वार्षिक रूपमा प्रदान गर्ने निर्णय गरे बमोजिम अहिलेसम्म भाषा, साहित्य, कला, संस्कार र सांस्कृतिक क्षेत्रका स्रष्टा तथा श्रमजीवी पत्रकारिता क्षेत्रका संवाददाताआदि विभिन्न विधाका विषयविज्ञ र सोधार्थीहरू मध्येका २० जनालाई सम्मान गरिसकेको छ भने आगामी वर्षदेखि लेखनाथ जस्तो आदर्श व्यक्तिलाई जन्म दिने माता कुन्ता ज्ञवालीको नाममा पनि सन्ततीहरूद्वारा अक्षयकोष स्थापना गरेर उहाँको सम्झनामा विभिन्न विधाका नारी स्रष्टाहरूलाई वार्षिक रूपमा “कुन्तादेवी नारी प्रतिभा सम्मान पुरस्कार” प्रदान गरी सम्मानित गर्ने निर्णय समेत गरेको छ । हालसम्म तीनजना नारी स्रष्टाहरू सम्मानित भईसक्नुभएको छ ।

यस्तै यस प्रतिष्ठानले प्रगतिशील साहित्यिक आकाशका उज्ज्वल तारा लेखनाथ ज्ञवालीप्रति श्रद्धापूर्वकउहाँको सम्मानको लागि उहाँका अप्रकाशित कृतिहरू प्रकाशन गर्ने र प्रकाशित कृति र गीतहरू समेतलाई विभिन्न माध्यमबाट पचार प्रसार गर्दै वर्षे पिच्छे स्मृति दिवस मनाउँदा पनि देशका विभिन्न स्थानमा गएर त्यहाँका विशिष्ट स्रष्टालाई संमान गर्ने गरेको छ । यसरी प्रतिष्ठानलेउहाँको

दिवंगत आत्माको चिर शान्तिको निमित्त निरन्तर रचनात्मक कामहरू गरेर आफ्नो दायित्व पूरा गर्दै आएकोले यसप्रतिष्ठानले आफूलाई प्रशंसायोग्य पात्र बनाउन सफल भएको छ।

आफ्नो वेदनापूर्णस्मृतिलेखहरू दिनुहुने ६५ जना विद्वान्का लेखहरूको अलग-अलग निचोड-

यस स्मृतिग्रन्थमा सर्वप्रथम डा.मोदनाथ प्रश्रितले“लेखनाथ ज्ञवालीजीको प्राज्ञिक चेतनाका सङ्कल्पहरू” शीर्षक दिएर उहाँको जन्म र बाल्यावस्थाको चर्चा गर्दै लेख्नुभएको छ - उहाँका हजुरबुवा भवेश्वर ज्ञवाली विद्वान् हुनुभएकोले उहाँसँग शिक्षा लिन छिमेकी विद्यार्थीहरूघरमै आउनेहुँदा लेखनाथले पनि उनीहरूसँगै पढ्न थाल्नुभयो । त्यही समयमारामायण र महाभारतका छन्दोबद्ध श्लोकहरू गाउने गर्दा र रुरुक्षेत्र (रिडी) नजिकै भएकोले त्यहाँको धार्मिक, सांस्कृतिक आदिको प्रभावले गर्दा पनि बाल्यकालदेखि नै छन्दोबद्ध कविता लेख्ने र पढ्ने कुरामा सचेत भई लाग्नुभएको थियो ।पढ्ने क्रममा हरिहर संस्कृत पाठशाला खिदिम हुँदै बनारस पुगेका लेखनाथे वामपन्थी विचार अँगाल्नुभएकोले मार्क्सवादी धारमा रहेर जीवनभर अध्यापन, समाजसेवा, पत्रकारिता, रेडियो कर्मीसँगै जनवादी साहित्यलेखन आदि जनप्रिय कामबाट ख्याति प्राप्त गर्नुभएको कुरा उल्लेख गर्दै लेखकले कविकाविविध कला र संस्कृतिमा प्रस्फुटित भएको प्रतिभा रउहाँले बहन गरेको सामाजिक दायित्वसँगै उहाँकाकेही उत्कृष्ट रचनाका पद्यहरूको परिचय समेत दिएर अगाडि लेख्नुभएको छ-विद्यार्थी जीवनदेखिका साहित्यिक सहयात्री, क्रान्तिका सहयोद्धा, विवाहर सन्तान नहुँदैका सङ्कल्पबद्ध सम्वन्धीको क्रान्तिकारी यात्रामै जीवन समाप्त भएकोमा म दुःखी छु भन्दै अन्तमा हार्दिक श्रद्धाञ्जली व्यक्त गर्नुभएको छ ।

यस्तै प्रा.डा.कपिल लामिछानेले “लेखनाथ ज्ञवालीकी जेठिनानी” शीर्षक दिएर लेखनाथ जनता र बालबालिकाका प्रियकवि हुन् भन्दै उहाँका कृतिहरू दर्शनको आसिक, साथी, खडेरी, माटोका गीत, नानी, अक्षर र हाम्रा आवाजहरू आदि दर्जनभन्दा बढी कृतिहरू प्रकाशित भएका छन् भन्ने उल्लेख गर्दै कविले समाज निर्माणको लागि बालबालिकालाई असल शिक्षा र नैतिक आचरण सिकाउनुपर्छ भनी उल्लेख गर्नुभएका कुराहरूमाथि प्रकाश पाउँ नानी बालगीत तथा कवितासंग्रहको यथार्थ चिरफार गर्नुभएको छ । लामिछानेले शुरूमा ‘नानी’को परिचय, पाठ, नानी शब्दको अर्थ र शीर्षक, संरचना, विषयवस्तु, भाव, लय, दृष्टिविन्दु, भाषाशैली, चित्र र निष्कर्ष समेतकोवयान गर्दै यस बालगीत संग्रहलाई विद्यालयको पाठ्यक्रमा राख्नुपर्छ भन्ने धारणा राख्नुभएको छ ।

यसैगरी डा.शिवप्रसाद पौड्यालले “ज्ञवालीको हाम्रा आवाजहरूमा प्रज्वलित देशप्रेम”शीर्षकमा कवि लेखनाथ ज्ञवालीको देशप्रेमलाई रामचन्द्र भगवानसँग तुलना गर्दै उहाँका देशभक्तिपूर्ण एवं मार्मिक कविता, लेख, रचना र क्रियाकलापहरूको विभाग नै अलग गरेर लामो सोधपत्र नै तयार गर्नुभएको छ । जस्तै कविका रचनामा प्रकटित देशप्रेम, नेपालको सुन्दरता, देशप्रति आस्था, जन्मभूमिप्रति चिन्ता, देशको अस्मिताको रक्षा, मुग्लानीको हृदयमा देशप्रेम, वीरता बेचिएकोमा चिन्ता, श्रमजीवीमा देशप्रेम, भ्रष्टाचार- प्रतिको चिन्ता,वीर शहीदहरूप्रति श्रद्धा, सांस्कृतिक प्रेम र निष्कर्ष आदिमा कवि ज्ञवालीको राष्ट्रप्रेम, बौद्धिकता र जीवन दर्शनमाथि राम्ररी प्रकाश पारेर अन्तमा कविले विदेशिएका युवा जमातलाई देश निर्माण गरी उजाडिएका डाँडाकाँडालाई पुनः हरिया बनाउनको लागि स्वदेशमै फर्की भन्ने आह्वान

गर्नुभएको छ भन्दै अन्तमा उहाँका कृतिहरूमा देशभक्ति, जनताका आवाज र राष्ट्रियताका स्वरहरू घन्किएका छन् भन्ने विचार व्यक्त गर्नुभएको छ ।

यसैगरी नारायण प्रसाद शर्माजीले “अफ्यारो बेलाका घनिष्ट साथी लेखनाथ ज्ञवाली” शीर्षक दिएर आफू समकालीन भएको र दाङमा आफूले भेल्नुपरेको दुख र लेखनाथजीले पनि त्यस्तै समस्याहरू भेल्दै नेपालगञ्ज आएर नेपाली भाषा र साहित्यको विकाससँगै स्थानीय पत्रिकाहरू प्रकाशन गर्दै मातृभूमि साप्ताहिकको संवाददाताको रूपमा रहेर नेपालगञ्जमा थुप्रै पत्रकार, लेखक र कवि जन्माउन सफल स्वर्गीय कवि लेखनाथको आर्थिक अवस्था र पारिवारिक संरचनाको परिचय दिँदै पत्रकारिता र साहित्यिक फाँटमा काम गर्ने साथीहरूमध्ये उहाँ वेदाग मित्र भएको ठहर गर्नुभएको छ । शङ्करनगर बस्दापनि उहाँले रोगलाई च्यापेर साहित्यिक कृतिहरू लेखन प्रकाशनसँगै कृषि र समाजसेवा गर्दै, विद्यालय, पुस्कालय र रेडियो लुम्बिनीमा काम गरी सबैका गुरु बन्न सफल स्वर्गीय कवि साथीको निमित्त पद र प्रतिष्ठा सहितसबै कुरा सुम्पन सक्ने, चरित्रवान, मिलनसार, कर्मठ एवंसाधाजीवन र उच्च विचारका धनी भएरनिष्ठाको राजनीति, पत्रकारिता र जनसाहित्य सृजना गर्ने व्यक्ति भएको वर्णन गर्दै अन्तमा जीवन र मरण अनिवार्य प्राकृतिक घटना हुन् तर उहाँ अमर हुनुहुन्छ भन्ने विचार व्यक्त गर्नुभएको छ ।

प्रा.डा.जितुगिरीले “बुद्ध मानवतावाद र लेखनाथ ज्ञवाली” शीर्षकमा जब पृथ्वीमा शोषण र दमनले सीमा नाघेर मानवता हराई जनजीवन अस्त व्यस्त हुँदै थियो त्यही समय ईशापूर्व ५६३ मा नेपालको लुम्बिनीमा वैशाख शुक्लपूर्णिमाकादिन राजा सुद्धोदन र रानी मायादेवीको कोखबाट भगवान् बुद्धले जन्म लिएर २९ वर्षकै उमेरमा परिवारसहित दरबार त्यागी बुद्ध गयामा गई तपस्या गरेर वैशाख शुक्लपूर्णिमाकै दिन बुद्धत्व प्राप्त गरेपछि आफ्नो शान्तिको प्रथम उपदेश बनारसको सारनाथमा दिई शुरुगरिएको बुद्धको मानवतावादि सिद्धान्तले संसारका मानिसको मन जित्न सफल भएको थियो र छ । उनका शिष्यहरू संसारमै फैलिएका छन् । उनको उपदेशमा **आत्म दीपो भव** अर्थात् आत्म ज्ञान प्राप्त गरेर आफ्नो मालिक आफै बन्न, कोही कसैको मालिक बन्न सक्दैन र होइन । **ध्यान मतिष्क विकासको अभ्यास** हो ध्यान गरेर संसार चिन र सुखी बन्न भन्ने जस्ता महान् उपदेशहरू दिई आफ्नो उपदेशहरूलाई निरन्तर अनुशरण गरी प्रचार प्रसार गर्ने शिष्यहरू बनाएर ८० वर्षको उमेरमा कुशीनगर भन्ने स्थानमा वैशाख शुक्लपूर्णिमाकै दिन महापरिनिर्वाण प्राप्त गर्नुभएको थियो । आज पनि संसारमा बुद्धका अहिंसावादी उपदेशहरू सान्दर्भिक मानिएका छन् । जसरी बुद्धका उपदेश सुन्ने, जान्ने र बुद्ध गीता पढ्ने मानिस सर्व कल्याणकारी हुनसक्छ, त्यसैगरी लेखनाथ ज्ञवालीका मानवतावादी मार्मिक रचनाहरू पढेर मनन र प्रचार प्रसार गर्नसके यो मानवता हराएको अस्थिर र द्वन्द्वरत समाजमा पुनः शान्ति स्थापना गरी मानवताको विकास गर्न सकिन्छ भन्दै कवि लेखनाथका कृतिमा कति दम छ भन्ने कुरा बुझ्नसके उनको उचाई पनि अरू बढ्नसक्छ भन्ने आशय व्यक्त गर्नुभएको छ ।

यस्तै प्रदीप ज्ञवालीले “सामाजिकसांस्कृतिक रूपान्तरणका अभियन्ता” नामक शीर्षक दिएर लेखनाथको लोकप्रिय गीति कविता— टेक्न पुगे क्वै जुनमा.....जिन्दावाद! उल्लेख गर्दै कवि लेखनाथका यस्तै अरूगीत र उहाँले मञ्चन गरेका पचासरूपैयाँको तमसुक नामक नाटकले आफू वाल्यावस्थामै निकै प्रभावित भएको कुरा वताउँदै वामपन्थी आन्दोलनलाई मलजल गर्न कवि लेखनाथले आफ्नो आर्थिक अवस्था र रोगको पनि पर्वाह नगरी समाजसेवालाई प्राथमिकतामा राखेर शिक्षण पेशासँगै पत्रकारिता र रेडियो कर्मी हुँदै सबैको मन जितेर गुरु बन्न समेत सफल हुनुभएको छ । उहाँले आफ्नो गाउँ र सेरो

फेरो हुँदै मध्य नेपालमै ख्याति प्राप्त गर्नुभएको छ । सामाज रूपान्तरणमा विशेष भूमिका निर्वाह गर्नुभएकोले उहाँ समाज रूपान्तरणका अभियन्ता हुनुहुन्छ । बनारसमा पढ्दै गर्दा पुष्पलालको व्यवहारबाट प्रभावित भई वामपन्थी विचार अँगालेका उहाँले भौतिकवादी दर्शनसँगै आफ्नै देश र परिवेशमा आधारित भएर लेख्नुभएका केहीकालजयी कृतिहरू प्रकाशित छन् भने केही अप्रकाशित छन् । उहाँको कार्य कुशलता र व्यवहार देख्दा वस्तवमा उहाँ सबै निष्ठा, इमान, कला र विधाका प्रतिमूर्ति नै हुनुहुन्थ्यो भन्दै अन्तमा प्रदीपले उहाँका केही प्रगतिशील रचनाहरू उद्धृत गरी भावपूर्ण श्रद्धाञ्जली व्यक्त गर्नुभएको छ ।

यस्तै प्रा.डा. हिरण्यलाल ज्ञवालीले “कवि लेखनाथ ज्ञवालीको दशैंको आसिक” शीर्षकमा वैदिककालदेखि नै ‘भद्रमस्तु शिवं चास्तु महालक्ष्मी प्रसीदतु’ भनेर टीका लगाई आशीर्वाद दिने परम्पराअनुसार अन्तर हृदयदेखि दिएका आशीर्वादहरू फलदायी हुँदै आएका हुनाले यज्ञ यागादि र दशैं आदि महान् पर्वहरूमा मान्यजनबाट टीका थापेर आशीर्वाद लिने चलन आजपनि यथावत रहेको छ । प्राचीन समयमा दिईने गरिएका स्त्रि र पुरुषका लागिअलग-अलग आशीर्वादात्मक संस्कृत श्लोकहरू उल्लेख गर्नुहुँदै यस परम्परामाथि चिन्तन गरेर कवि लेखनाथ ज्ञवालीले आसिक शब्दलाई आधुनिकीकरण गरी दशैंको ‘आसिक शीर्षक’ दिएर आदरणीय बृद्धजनले आफ्नो पत्नी, सन्ततिहरू, नाल-नाताहरू, छिमेकीहरू र सबै जनसमुदायलाई दिईने भिन्दा भिन्दै आसिक वचनलाई कवितात्मक शैलीमा अत्यन्त मार्मिक र रोचक तरिकाले उल्लेख गर्नुभएको छ भन्दै उहाँले अगाडि लेख्नुहुन्छ हाम्रो ऐतिहासिक परम्परा, संस्कृति र संस्कारलाई दीगो बनाउने विचारबाट अभिप्रेरित भई उल्लेख भएका आसिक वचनका प्रत्येक श्लोकमाथि बूँदागत रूपमा प्रकाश पारी निष्कर्ष सहित उल्लेख गरी स्वर्गीय कविले दशैंको आसिकमा उद्धृत गरेका शब्दहरू निकै महत्त्वपूर्ण एवं मननीय छन् भन्दै यस्ता कुरालाई व्यावहारिक रूप दिएर कार्यान्वयन गर्नसकेमात्र कविको सम्मान गरेको ठहर्छ भन्ने विचार व्यक्त गर्नुभएको छ ।

त्यस्तै “लेखनाथ ज्ञवालीको सम्झना” शीर्षक दिएर युवराज ज्ञवालीले लेख्नुभएको छ— आफूहरूले प्रारम्भिक चरणमा निकै जोखिम उठाएर राजनैतिक संगठन गर्ने क्रममा लेखनाथजीका गीत, नाटक, कम्पि आदि रचनासँगै वाद्य-वादन र नाच-गान आदि कला र उहाँकै निर्देशनमा चलने गरेका सांस्कृतिक कार्यक्रमले दक्षिण पूर्वी गुल्मीको वामपन्थी राजनीतिक विस्तारमा राम्रो प्रभाव परेको कुरा स्मरण गर्दै । ०३० को लुम्बिनी अञ्चल स्तरीय सदरमुकाम घेराउ असफल आन्दोलनले सरकारी दमन अत्यधिक हुँदा कम्युनिष्ट संगठनमा ठूलो क्षति भईकार्यकर्ताको ज्यानको पनि खतरा बढेकोले हामी धेरैले कर्मक्षेत्र नै बदल्न परेको थियो । केही समयपछिमात्र हामीले पुनः संगठन विस्तार गरेका थियौं । लेखनाथले आफ्नो जीवनमा पठनपाठनसँगै अध्यापन, पत्रकार, सञ्चारकर्मी आदि जे कर्म गरेपनि आफूलाई विद्यार्थी जीवनमा परेको वाम राजनीतिक प्रभावअनुसार गर्ने र इमानका साथ अथकपरिश्रम गरेका कारण सबैको मन जित्न सफल हुनुभएको थियो । उहाँले लेखेका कविता, लेख, कहानी, उपन्यास, काव्य, महाकाव्य आदि सम्पूर्ण रचनामा देशप्रेम, शोषणको विरोध र वर्षौं वर्षदेखि दविएर रहेका जनताका आवाजहरूलाई अत्यन्त सरल, सरस र सुमधुर ढंगले प्रस्तुतगनुभएको छ । उहाँ समकालीन युगका महान् साहित्यकार हुनुहुन्छ । अतः उहाँका कला र कृतिले समाजमा निकै ठूलो प्रभाव छोड्न सफल भएका छन् भन्दै स्वर्गीय कवि अमर व्यक्ति हुन्भन्ने धारणा राख्नुभएको छ ।

यस्तैहरिप्रसाद ज्ञवालीले "लेखनाथ ज्ञवालीको राजनीतिक भूमिका" शीर्षक दिएर लेखनाथजीसँग बनारसमा बसेर पढ्दा क.पुष्पलालबाट प्रभावित भई वाम राजनीतिमा प्रवेशगरेर विभिन्न जनसांस्कृतिक कार्यक्रमहरूमा सहकार्य गरेको कुरा स्मरण गर्नुभएको छ । उहाँ लेख्नुहुन्छ बहु आयामिक कला र कृतिका धनी लेखनाथजी लुम्बिनी अञ्चलस्तरीय सांस्कृतिक फाँटका संयोजक समेत भएको अवस्थामा उहाँसँग अर्घाखाँची र रूपन्देही जिल्लामा सहकार्य गर्ने अवसर मिलेको थियो । उहाँनेपालगञ्ज गएर पत्रकारिता गरी ठुलोख्याति कमाउन सफल हुनुभयो । उहाँका कालजयी गीत, कविता आदि रचनाहरू अत्यन्त मर्मस्पर्शी छन् भन्दै लेखनाथजीसँग राजनीतिक, सांस्कृतिक र साहित्यिक क्षेत्रका विभिन्न फाँटमा सहयात्री बनेर काम गर्दा उहाँको सरल व्यवहार र लगनशीलताबाट आफू निकै प्रभावित भएको भन्दै उहाँका कृतिहरूले पछिसम्म पनि हामीलाई मार्गदर्शन गरिरहने छन् भन्ने विश्वास व्यक्त गर्नुभएको छ । अन्तमा हरिजीले उहाँले असमयमै यस धर्तीबाट विदा लिन परेकोमा दुःखी भएको र कविलाई आफ्ना कृति, शिक्षा र उपदेशमा बाँचिरहनुहुने छ भन्ने विश्वास सहित हार्दिक श्रद्धाञ्जली अर्पणगर्नुभएको छ ।

त्यस्तै अच्युतराज ज्ञवालीले "मैले चिनेको लेखनाथ" शीर्षक दिएर आफू २०१८ सालमा लेखनाथजीको घरमा गएपछि उहाँका सबै परिवारसँग परिचित भई लेखनाथको पारिवारिक पृष्ठभूमि जान्ने अवसर मिलेको थियो भन्दै उहाँको पारिवारिक विवरण समेत दिएर उहाँलाई साधा जीवन र उच्च विचारका धनी भएको मूल्याङ्कन गर्नुभएको छ । त्यसैगरी उहाँले लेखनाथमा निहित निम्न लिखित पाँच गुणहरूलाई पाँच वाक्यमा बताउनुभएको छ । १-लेखनाथ ज्ञवाली व्यैमान समाजका इमान्दार व्यक्ति थिए, २-विकृत अवस्थाका साकार सगुणी युवा थिए, ३-पतित चरित्रअन्तर्गतका नैतिकवान पात्र थिए, ४-स्वार्थी सङ्गठनका निस्वार्थी नेता थिए, ५-अनुदारवादी जमातका उदारवादी पात्र थिए भन्ने उद्घोष गर्दैलेखनाथ आँखामा राखे पनि नविभाउने रत्न थिए भन्नुभएको छ । त्यसैगरी उनका सबै काम, कुरा र कृतिहरू आदर्शमय थिए भन्दै उहाँका हृदयस्पर्शी गीत र कविताहरू लेखको बीच बीचमा मुगाको मालामा मोतिका दाना उनेजस्तै उनेर अन्तमा उहाँको आदर्श जीवनको प्रभाव आजकायुवाहरूमा पर्न सकेमा देश र समाजमा छिट्टै परिवर्तन आउने थियो भन्ने आशा राख्दै अभिवादन गर्नुभएको छ ।

यस्तै गजलकार बूँद रानाले "सलाम उस्ताद" शीर्षक दिएर एउटा गजल प्रस्तुत गर्नुभएको छ । जस्तै – भन्छन् पढी सबैले 'कस्तो हियार छोयो!' उस्ताद हौ कलमका भन्ने प्रमाण हो यो ! सर्वोच्च सिर्जनमा छाई रहू म देखू! बर्ता अरू भनू के, लेऊ सलाम लेखू !! भनेर हार्दिकता प्रकट गर्नुभएको छ ।

यसैगरी गोपीरमण उपाध्यायले "लेखनाथ ज्ञवालीलाई अतिप्रिय लागेको अन्तर्राष्ट्रिय साहित्य" शीर्षक दिएर लेखनाथ ज्ञवाली सिद्धहस्त लेखक हुनुहुन्छ । उहाँ आफूस्वयं साहित्यकार भएको र नेपाली साहित्यसँगै विश्व साहित्यका धेरै ग्रन्थहरूबाट प्राप्त गरेको अनुभवले गर्दा पनि जन साहित्य लेखनमा अभूतपूर्व क्षमता प्रदर्शन गर्नुभएको छ, भन्दै आजभन्दा दुईसय वर्ष पहिले रुसमा जन्मिएका महान् साहित्यकार निकोलाई गोगोल जो रुसी साहित्यमा मात्र नभएर सिङ्गे विश्व साहित्यका यथार्थवादी धाराका प्रवर्तक मानिन्छन् । तिनै गोगोलसँग तुलना गर्दै लेखनाथका रचना पनि त्यति नै उत्कृष्ट एवं व्यङ्ग्य चेतनाले भरिएका छन् भन्ने उल्लेख गर्नुभएको छ । उहाँले यो अन्तर्राष्ट्रिय चिठी (जसलाई रुसी क्रान्तिकारीहरूले घोषणापत्र पनि भन्दछन्) साहित्यलाई आफूस्वयंले महत्त्वपूर्ण मानी अनुवाद गरेको रलेखनाथजीले पनि त्यो चिठी पढेर मन पराउनुभएको थियो भन्दै उहाँको सकारात्मक संचलाई

लिए उहाँ संसारका हरेक असल साहित्यकारहरूका पङ्क्तिभित्र रहेर समग्र रचनाहरू तयार गर्नुभएको छ भन्दै अन्तमा यो अन्तर्राष्ट्रिय प्रगतिशील चिठी साहित्य कविको जीवनी सँग मेल खानसक्ने भएको र उहाँले पनि निकै मन पराएको हुँनाले यहाँ उद्धृत गरिएको हो भन्नुभएको छ ।

यस्तै वनमाली निराकारले “अक्षरको खेती गर्ने लेखनाथ ज्ञवाली” शीर्षक दिएर साहित्यि यस्तो विधा हो जसले मानव र मानवसमाजको यथार्थ चित्र उतारेको हुन्छ त्यसैले लेखकले आफ्नो ब्रह्मले देखेका यथार्थ कुराहरूलाई इमान्दारीका साथ प्रस्तुत गरेमामात्र साहित्यको औचित्यता सावित हुनसक्छ भन्दै कुनै पनि लेखकले आफ्नो विचार, कल्पना र योजनालाई रचनाको माध्यमबाट प्रकट गरेको हुन्छ भन्ने उल्लेख गर्दै साहित्यमा समाजिक परिवेश र मानिसका भोगाइलाई यथार्थपरक ढङ्गले प्रस्तुत गरी समाज परिवर्तनको सन्देश हुनुपर्छ भन्नुभएको छ । कवि ज्ञवाली जमिनसँग जोडिएका कविहुन् भन्दै उहाँ अगाडि लेख्नुहुन्छ माथि उल्लेखित आलोकमा उहाँका समग्र कृतिहरू सृजना गरिएका छन् । उहाँको २०७५ सालमा कवि लेखनाथ ज्ञवाली स्मृति प्रतिष्ठान नेपालद्वारा प्रकाशित अक्षर कविता संग्रह प्रतिनिधिमूलक संग्रह हो । यसमा भाषा र साहित्यको महत्त्व, उपादेयता, मानवजीवनमा यसको भूमिका र वर्तमान नेपाली समाजको यथार्थ चरित्रचित्रण अत्यन्त सरल र सहज ढङ्गबाट प्रस्तुत गरिएको छ भन्दै अक्षर कविता संग्रहभित्र गहिराइसम्म पुगेर प्रसंशा गर्नुभएको छ । उहाँ लेख्नुहुन्छ लेखनाथले विभिन्न शीर्षकमा लेख्नुभएका कृतिहरूमाराष्ट्रप्रेम र जनजीविकाका विषय वस्तुहरू समेटिएका छन् । ती कृतिहरू सुन्दर समाजको परिकल्पना गरी लेखिएका हुँनाले अत्यन्त मननीय रहेका छन् । हामीले उहाँका कृतिहरू र उहाँको जीवनशैलीबाट सिक्नुपर्ने धेरै कुरा छोडेर जानुभएको छ भन्दै अन्तमा कविप्रति हार्दिक श्रद्धाञ्जली अर्पण गर्नुभएको छ ।

यसैगरी लक्ष्मण ज्ञवालीले “दाइसँगका अविष्मरणीय क्षणहरू” शीर्षक दिएर आफ्ना आदरणीय दाजुको वाल्यावस्थादेखि जीवनको अन्तिम क्षणसम्मको दिनचर्याको विस्तृत वर्णन गर्नुभएको छ । उहाँले खासगरी आफ्नो वंशका विशिष्ट व्यक्तित्व मानिएका सहोदर दाजुकाविभिन्न रोगको उपचार गर्ने क्रममा कुनै कसर नराखेको कुरा बताउँदै शुरूमा प्राकृतिक उपचार, जरायोका सिङ्को भष्मको प्रयोग, घरेलु जडीबुटी, होमियोपैथिक, प्राकृतिक चिकित्सा पद्धति, दधिकल्प उपचार पद्धति र अन्तमा एलोपैथिक समेतको उपचारले पनि असफल हुन गएकोकुरा दुःखसाथ व्यक्त गर्नुभएको छ । उहाँ अगाडि लेख्नुहुन्छ—दाजुले रोगका वावजुद पनि आफ्नो जीवनकालमा कृतिलेखन, अध्यापन, पत्रकारिता, रेडियोकर्मी र कृषि समेतमा गरेका कार्यहरू अविष्मरणीय भएको उल्लेख गर्दै आफ्ना दाजुको आदर्श जीवनको कारणले घर—परिवार, नाल—नाता, छर—छिमेक, दाजुभाइ, साथीभाइ, इष्टमित्रहरू, र सिङ्गे समाजमा विस्तार भएको असल प्रभाव एवं उहाँकोपठन—पाठन, कविता, कहानी, उपन्यास, आदि समसामयिक, लेख—रचनाका विषयवस्तुहरूसँगै उहाँको देशभक्ति र कृति प्रकाशन आदिसमग्र क्रियाकलापको वर्णनगरी अन्तमा उहाँलाई आफ्ना कृतिहरूमा अमर हुनुभएको छ भन्ने विश्वास व्यक्त गर्नुभएको छ ।

यसैगरीविनय कुमार कसजुले “वैचारिक साथी” शीर्षक दिएर कवि लेखनाथ ज्ञवाली र म छिमेकमै जन्मे हुर्के पनि लामो समयसम्म हाम्रो परिचय नभएको र मैले उहाँलाई अप्रत्यक्ष रूपमै उकाँका कृति र प्रसस्तिबाट चिन्ने मौका पाएर भेट गर्ने तीब्र इच्छाले कुत्कुत्याइ रहेको थियो । मेरो पुकार पत्रिका लेखनाथजीको स्टेशनरी पसल नेपालगञ्जबाटविक्री हुँदो रहेछ, त्योकुरापनिमलाई थाहा थिएन ।

लेखनाथजीले दिने गरेका मातृभूमि पत्रिकाका लेखहरू र उहाँका अन्य रचनाबाट भने परिचित भएको थिएँ । एकदिन हामी दुईको काठमाडौँ मातृभूमि पत्रिकाको कार्यालयमा अचानक भेट भएपछि मातृभूमि पत्रिकाका सम्पादक गोविन्द वियोगीले हाम्रो परिचय गराइदिनुभएको थियो । त्यसपछि भने विभिन्न कार्यक्रममा संगै हुन्थ्यौँ । उहाँको वैचारिक धरातल निकै उच्च थियो त्यसैले मैले शिर्षककै नाम वैचारिकसाथी दिएको हुँ । उहाँको शेषपछि उहाँकीबहिनी दुर्गा र छोरी मञ्जुसँग पनि परिचय भई सहचारी बन्ने अवसर मिलेको छ, भन्दै उहाँका प्रभावले छोरीहरू पनि साहित्यिक क्षेत्रमा लागेको देख्दा आफू खुशी भएको कुरा लेख्दै विचार र वैचारिक साथी पनि अमर हुन्छ भन्नुभएको छ । अन्तमा वैचारिक साथीका छोरीहरूसँग बालसाहित्यको क्षेत्रमा संगै काम गर्न पाउँदा उहाँ लाई सधैँ मेरो नजिकै भएजस्तो लाग्छ, भन्नुभएको छ ।

यस्तै “लेखनाथ ज्ञवालीसँग मेरो भेट” शीर्षकमा मदनलाल पौड्यालजी लेख्नुहुन्छ— लेखनाथ ज्ञवालीसँग सर्वप्रथम बनारसमा मलाई देवीप्रसाद पाण्डेयबाट परिचित हुने मौका मिलेको थियो । त्यसपछि उहाँकी बहिनी दुर्गासँग मेरो विवाह भइसकेको अवस्थामा २०२८सालमा पार्टीकामले गुल्मी अर्घाखाँचीतिर जाँदा लेखनाथजीकै घरमा दोस्रोपटक भेट भएको थियो । त्यस समयमा मैले उहाँले देशको तत्कालीन परिवेशमा आधारित भएर लेखेका बलिदान महाकाव्य र उसलाई थाहा छैन उपन्यास पढ्ने अवसर पाएको कुरा उद्धृत गर्दै उहाँले लेखी देशभर गुञ्जिन थालेका केही कालजयी गीतहरू समेत स्मरण गर्दै २०३० पछि राजनैतिक गतिविधि र उहाँको शारीरिक अस्वस्थताका कारण आफ्नो सल्लाह र सहयोगमा उहाँले गुल्मी छाडी रूपन्देही र नेपालगञ्जमा पत्रकारितामा उचाई प्राप्त गरेपछि पुनः रूपन्देहीमा आएर शिक्षा, सञ्चार र साहित्यिक क्षेत्रमा उल्लेखनीय काम गर्नुभएको थियो भन्दै मदनले उहाँलाई अस्वस्थ भएको अवस्थामा सेवा गर्ने अवसर पाएर आफू धन्य भएको कुरा उल्लेख गर्नुभएको छ । अन्तमा मदनलेबहुमुखी प्रतिभाका धनी आशुकविलाईएउटा कर्मठ एवं लगनशील व्यक्तिको रूपमा परिभाषित गर्नुभएको छ ।

यस्तै “मेरो पत्रकारितामा लेखनाथ ज्ञवाली” शीर्षकमा पूर्णलाल चुकेलेख्नुहुन्छ— मलाई लेखनाथ ज्ञवालीसँग परिचय भई पत्रकारितामा जोडिने अवसर मदनलाल पौडेलजीले दिलाउनुभएको थियो । त्यस समयमा पत्रकारिता गर्न तत्कालीन पञ्चायतीसरकार र यातायातको असुविधाका कारणले पनि त्यति सहज अवस्था थिएन । उहाँ भैरहवादेखि नेपालगञ्ज आएपछि केही समय आफ्नै (चुकेकै) दिदीको कोठामा लेखनाथजीसँग संगै बसेर सहकार्य गरेको अविस्मरणीय क्षणका कुरा पनि उल्लेख गर्नुभएको छ । लेखनाथजी नेपालगञ्ज आएपछि भेरी न्यूज सेन्टर पसलबाट पत्रपत्रिका विक्री गर्ने र अन्य पत्र पत्रिका प्रकाशनसँगै मातृभूमि पत्रिकाको संवाददाता बनेर काम गर्न थालेपछि पत्रकारिता जगतमा नयाँ माहोल सृजना हुनुको साथै नेपालगञ्जमा नेपाली भाषा र साहित्यको पनि उत्थान भएको थियो । तापनि उहाँका प्रतिभादेखि इर्ष्या गर्नेहरूले उहाँलाई पत्रिकाको संवाददाताबाट छोडाउने र यहाँबाट भगाउने दुष्प्रयास पनिनगरेका होइन तर हाम्रो साथले उहाँ यहाँ स्थापित हुन सफल हुनुभयो । उहाँ सत्यका पारखी र निडर हुनाले २०४० सालमा मरीचमान सिंह श्रेष्ठसँग भेटभई अनौपचारिक कुराकै सिलसिलामा उहाँको प्रश्नअनुसार मरिचमानले अमेरिकाले नेपाललाई हेर्ने दृष्टिकोण बारे बोलेका कुराको समाचार प्रकाशित गरेपछि मरीचमानलाई दरबारमा स्पष्टिकरण दिनुपरेको थियो भने लेखनाथजीको उचाई निकै बढेको थियो । उहाँले पत्रकारिता क्षेत्र र साहित्यिक लेखन र प्रकाशन बाहेक अन्य क्षेत्रमा

त्यति चासो दिनुभएन । उहाँ सिद्धहस्त लेखक र सर्वप्रिय मित्र हुनुहुन्थ्यो भन्दै अन्तमा स्वर्गीय कविप्रति भावपूर्ण श्रद्धाञ्जली अर्पण गर्नुभएको छ ।

यस्तै गङ्गा कर्माचार्य पौडेलले “कृतिका माध्यमबाट परिचित प्रगतिवादी कवि लेखनाथ ज्ञवाली अनुभूति” शीर्षकमा लेख्नुभएको छ – मैले सशरीर उहाँलाई भेटगर्न नपाए पनि उहाँका रचनाहरू पढेपछि उहाँ एउटा सशक्त एवं निर्भीक प्रगतिवादी लेखक हुनुहुँदो रहेछ भन्ने कुरा जानें भने ती रचनाहरूबाट मैले धेरै कुरा सिक्ने अवरसर पनि पाएँ । उहाँले अगाडि लेख्नुहुन्छ, कवि लेखनाथ एउटा सुसंस्कारी कुलमा जन्मेका, अरूको आदर गर्न सिपालु, मिलनसार एवं निष्कपट चरित्र भएको कुरा उहाँका देशभक्तिपूर्ण एवं शोषित पीडित जनताप्रति छुटाछुल्ल भएर पोखिएका सरस र सरल रचनाहरूले बताउँछन् । उहाँका प्रकाशित कृतिहरू दशैंको आसिक, साथी स्मृति काव्य, खडेरी लघुकाव्य, माटोको गीत, नानी (बालगीत र कविताहरू), अक्षर (गद्य तथा पद्य कविता संग्रह), हाम्रा आवाजहरू (गीतिसंग्रह) आदि सबै कृतिहरूमा उल्लेख भएका विशिष्ट पंक्तिहरूलाई उदाहरणको रूपमा उद्धृत गर्दै त्यहाँ लेखनाथजीको अतुलनीय प्रतिभा र कला प्रस्फुटित भएको कुरा उल्लेख गर्नुभएको छ । अन्तमा लेखकले कविप्रति श्रद्धाका साथ नमन गरी उहाँको सम्झनामा स्मृति ग्रन्थ प्रकाशन गर्न लाग्नुभएका स्मृति प्रतिष्ठानका पदाधिकारी र लेखकहरूलाई पनि धन्यवाद ज्ञापन गर्नुभएको छ ।

यस्तै “लेखनाथ ज्ञवाली र म” शीर्षक दिएर रमेश गौतम (पाल्पाली) ले लेखनाथजीसँग मामा भाञ्जाको नाता भएपनि अर्घाखाँची खिदिम हरिहर संस्कृत पाठशालामा गएपछि पनि आफू कनिष्ठ कक्षामा पढ्ने हुँदा लामो समयसम्म परिचय नभएको र पछि लेखनाथजीको मिठो गीतको आवाजले तानेर नजदिक भई परिचय भएको कुरा उल्लेख गर्नुहुँदै लेनाथजीका सम्पूर्ण गीत, कविता र रचनाहरूमा गरीबी, अशिक्षा, श्रमशोषण, आर्थिक शोषण, महिला हिंसा, थिचो मिचो, अन्याय, अत्याचार र अन्धविश्वासका विरुद्धमा उल्लेख गरिएका छन् । अन्तमा रमेशले कविमा जुनसुकै विधामा भावुक भएर कलम चलाउने अपूर्व क्षमता थियो भन्दै “हाम्रा आवाजहरूभित्रको रहस्य” शीर्षकबाट चारलाइन कविता लेखेर विदा हुनुभएको छ ।

यस्तै “अनन्य सखा” शीर्षक दिएर वेदप्रसाद पन्थले लेख्नुभएको छ – लेखनाथजी र म एउटै गाऊ र ठाउँमा जन्मे हुर्के पनि विविध कारणले गर्दा २०१० सालपछि मात्र गाऊकै एउटा अस्थायी विद्यालयमा विद्यार्थीको रूपमा भेट भई घनीघण्टी साथी बनेर बाललीला गरेका कुरा स्मरण गर्दै एक वर्षपछि विछोड भई पुनः २०१८ सालमा बनारसमा पढ्ने र सहकार्य गर्ने अवसर पाउनुभएको र घर फर्केपछि गाऊकै विद्यालयको सेवा गर्ने क्रममा दुवैजना मिलेर गरेको राजनीतिक संगठनसँगै सांस्कृतिक कार्यक्रमका प्रभावले गर्दा पूर्वी गुल्मीमा वामराजनीतिको वर्चस्व कायम भएको थियो र आज पनि त्यो प्रभाव यथावत् छ, भन्ने कुरा उल्लेख गर्नुभएको छ । उहाँ लेख्नुहुन्छ – बहुआयामिक प्रतिभा भएका लेखनाथजीको साहित्यिक लेखन, गायन, नाट्यकला र हास्यव्यङ्ग आदि क्षेत्रमार्हेको अग्रणी भूमिका र मेरो पनि सक्रिय सहयोगले गर्दा यस क्षेत्रमा जनजागरण ल्याउनुको साथै तीनवटा वार्षिक (बिहानी पख, साँगालो र राँको) पत्रिका पनि प्रकाशन गरेका थियौं । त्यस समयमा कविले लेखी आफूले पनि पढ्ने अवसर पाएका बलिदान महाकाव्य र अप्सरा र उसलाई थाहा छैन उपन्यास सहितका केही महत्त्वपूर्ण रचनाहरू पञ्चायती सरकारले नष्ट गरेकोले उहाँलाई जीवनमा विसर्जनै नसक्ने घाउ लागेको थियो भन्दै आफूले पनि ती ग्रन्थहरू प्रकाशित हुन नपाउँदा नेपाली साहित्यको एउटा अङ्ग नै गुमेको जस्तो महशूस गरेको छु भन्नुभएको छ । २०३० पछि परिस्थितिबश दुवैजना भूमिगत भई पुनः विछोड भएर आफूको कर्म क्षेत्रमा

रहेर२०६० मा आफू पनि बुटवल भरेपछि यदाकदा शंकरनगरमा भेट भई समसामयिक विषयमा चर्चा हुने गरेको कुरा सम्झँदै कविलाई वेदाग, निष्कपट एवं समकालीन युगका अद्वितीय साहित्यकार भएको ठहर गर्नुभएको छ । त्यसैगरी उहाँका कालजयी रचनाहरूमा वीर, मधुर र करुण रस प्रचूर मात्रामा पाइने हुदाँकृतिहरू पढ्न थालेपछि जो कोही मानिस मन्त्र मुग्ध हुन्छ भन्दै अन्तमा उहाँरोगले ग्रस्तभई दिवंगत हुँदा पनि आफू स्वयं दुर्घटनामा परी सहभागी हुन नपाएकोमा दुख व्यक्त गर्नुभएको छ ।

यसैगरी रुद्र ज्ञवालीले “स्मृतिका वाछिटाहरू” शीर्षक दिएर लेख्नुभएको छ – लेखनाथ ज्ञवालीले मानिसभएर जन्म लिएपछि मानिस भएरै बाँच्नुपर्छ भन्नुहुन्थ्यो भन्दै लेखनाथ ज्ञवालीले सधै देश र समाजलाई परिवर्तन गरी उन्नत गराउने उद्घोष गरेरै कलम चलाउनुभएको थियो र ती रचनाहरू सधै जीवन्त रहिरहने छन् । उहाँले लेखनाथजीका पुख्यौली विरासतको कुरा गर्दै उहाँका हजुर बुबा भविश्वर र बुबा ऋषिरामको पारिवारिक संरचना समेतका कुराहरू अत्यन्त कलात्मक ढङ्गले उल्लेख गर्दै लेखनाथजीलाई समाज परिवर्तनका कर्णधारको रूपमा चिनाउनुभएको छ । आफू लेखनाथजीको पारिवारिक सम्बन्धले नजदिक भएकोले पनि लेखनाथजीका जीवन चरित्रका अधिकांश कुरामाथि प्रकाश पार्नुभएको छ । उहाँलाई लेखनाथ स्मृति प्रतिष्ठान र उहाँका बुबा ऋषिराम ज्ञवालीका करीब सयैवर्षअनुभवी कुराको प्रभाव परेको कुरा बताउँदै उहाँ भन्नुहुन्छ म जुन समयमा ऋषिराम बुबालाई भेट्न गएको थिए उहाँ पुत्रवियोगको कारणले अलि भावुक हुनुभएकोले धेरै कुरा सोध्न सकिन र ती कुराहरू गर्भमै रहे भन्नुभएको छ ।

यस्तै हिमलाल ज्ञवालीले “पत्रकरितामा लेखनाथसँग” शीर्षक दिएर प्रारम्भ मै—

पराइको भलो देख्ने आँखाका नानी हौ तिमी ।

पोलेको घाउमा शीतल दिने पानी हौ तिमी ॥

अरूकै हितका लागि ज्ञान बुद्धि दिने तिमी ।

देश र दुःखीका द्रष्टायुगका बुद्ध हौ तिमी ॥

नजाऊ कहिले पाखा बस मेरो मुटुभरि ।

श्रद्धासुमन अर्पिन्छु तिमीलाई सधैभरि ॥

यी माथि लेखिएका उद्धरण व्यक्त गर्दै लेखनाथजीसँग भाषा संपादनको जिम्मा उहाँलाई र वितरणको जिम्मा आफूले लिएर वनारसमै ‘नेपाली पत्र’ प्रकाशन गर्न शुरू गरेका हौं भन्दै मैले पनि समाचार लेख्थे तर उहाँसँग पुग्दा फिका हुन्थे । यसरी उहाँकै प्रेरणाबाट मैले लेख्ने कामगर्न थालेको हुँ । उहाँकै निर्देशन अनुसार लेख लेख्न थालेर म पत्रकार बनेको हुँ । मैले उहाँकै सहयोगबाट बुटवलमा साप्ताहिक पत्रिका प्रकाशन गरेको हुँ । लेखनाथ नेपालगञ्ज पुगेपछिम पनि नेपालगञ्जनै गएर लालीगुराँसपत्रिका पकाशन गरेको हुँ । लेखनाथमा आत्मिक भावनाएवं जनभावनालाई टपक्कै टिपेर साहित्यिक साँचोमा ढाल्न सक्नेक्षमता थियो । उहाँले गरीब, निमुखा, असहाय र हेपिएकाहरूका लागि र राष्ट्रको अखण्डता र विकासका लागि चिन्तन र मनन गरेर कलम चलाउने गर्नुहुन्थ्यो । उहाँका सुन्दर सपनाहरू धेरै थिए । तीसपनाहरू साकार नहुँदै विछोड हुन परेकोमा आफू दुःखी भएको कुरा व्यक्त गर्दै उहाँका सद्गुणहरूको अनुशरण गरेमा उहाँप्रति सच्चा श्रद्धाञ्जली अर्पण गरेको ठहर हुने छ भन्नुभएको छ ।

“स्वाभिमानका प्रतीक लेखनाथ ज्ञवाली” शीर्षक दिएर शान्ता मानवी लेखनुहुन्छ, लेखनाथ ज्ञवाली विकट गाउँमा जन्मिएका राष्ट्रप्रेमी एवं जन साहित्यकार हुनुहुन्छ, भन्दै आत्मीयभाव दर्शाई दाई शब्द प्रयोग गरेर पत्रिकामा प्रकाशित “टेक्न पुगे क्वै जूनमा हामीले काँढा टेकोला, पूर्वमा घुम्ने ताराको ज्योति उज्यालो देखौला” यी दुई लाइन र “छातीलाई तारो नथापे त्यो दिन आउँदैन” भन्ने लाइन पनि मेरो मन मस्तिष्कमा निकै भिजेकोले उद्धृत गरेकी हूँ र मैले अरू साहित्यकारका पनि कविता नपढेकी होइन तर यति सरल भाषा, शैली र मिठास पाउन सकिन भनेर कविको स्मरण गर्नुभएको छ। शान्ताले उहाँलाई कविता मार्फत् चिने पनि प्रत्यक्ष भेट भएको थिएन। २०४८ सालमा मलाई पार्टीले तत्कालीन नवलपरासीको क्षेत्र नं. ३ को निर्वाचनमा प्रतिस्पर्धाको लागि टिकट दिएको थाहा पाएर उहाँ र केशव ज्ञवाली दुवैजना मेरो विजयको लागि चुनाव प्रचारमा आफू खुशी आउनुभएको थियो। मेरो खुशीको सीमा रहेन र त्यही भेट नै प्रथम र अन्तिम पनि भयो। अहिले इमान्दारिको खडेरी नै परेको छ। यस अवस्थामा लेखनाथ जस्ता महान सोच र विचार भएका मानिसको निकै खाँचो छ। उहाँ भैदिएको भए कति खुशी र समाजरूपान्तरणमा पनि लाग्नु हुथ्यो होला तर अपसोच उहाँ हुनुहुन्न भन्दै अन्तमा भावपूर्ण श्रद्धासुमन व्यक्त गर्नुभएको छ।

यसैगरी दुर्गा पौडेलले “लेखनाथ दाइलाई सम्झँदा” शीर्षकमा आफ्ना पारिवारिक गतिविधिमा लेखनाथको देन र प्रभावको विषयमा चर्चा गर्दै उहाँका उटुङ्ग्याइँका प्रसङ्गमा घैटामा बारुद राखेर पड्कँदा साथीहरूका मुखमा खाला गएको प्रसङ्ग र हजुरबाले अति मायाँ गरेका कुरासँगै दिदी दाइ र आफ्नो उमेर अन्तरका कारण दिदीको विवाह भैसकेको र दाजुपनि माष्टर भएर विद्यालयमा पढाउन थाल्नुभएको थियो भन्दै आफूले रहर लागेर दिदीका श्रृङ्गार सामग्री प्रयोग गरेर विद्यालयमा जाँदा दाइले प्रार्थनाको लाइनबाट निकालेर मुखधुन पठाएका घटनाहरू अविष्मरणीय छन् भन्दै दाजुका अध्यापनसँगै बलिदान महाकाव्य र उसलाई थाहा छैन उपन्यास सहित प्रगतिशील कवितार गीतहरू लेखेका, नाटक मञ्चन गरेका, पत्रकारिता जगतमा कमाएको ख्याति, दाजुको पारिवारिक अवस्था र दाजुकै कारणले आफू पनि लेखक कथाकार र कवि बनेको कुराहरू समेत उल्लेख गर्नुभएको छ। साथै दाजु भैरहवा, नेपालगञ्ज र शङ्कर नगरमा बसेको अवस्थामा आफू रोगग्रस्त भएपनि सधैँ अरूको खुशीमा खुशी हुने, अरूलाई हँसाउने र सधैँ समाज र देशको भलो चाहने सहृदयी एवं सहोदर दाजुको असामयिक निधनले हाम्रो परिवारलाई अपूरणीय क्षति भएजस्तै जनताका कविको अवसानले नेपाली साहित्यिक फाँटमा पनि ठुलो क्षति हुनपुगेको कुरा उल्लेख गर्नुभएको छ।

यस्तै “लेखनाथ ज्ञवालीलाई सम्झँदा” शीर्षक दिएर ढुण्डिराज शर्मा लेख्नुहुन्छ, लेखनाथ ज्ञवाली एक लगनशील, कर्मशील, सच्चा देशभक्त, जनकविसँगै शोषित तथा उत्पीडित वर्गका पक्षमा उभिने सशक्त स्रष्टा हुनुहुन्थ्यो भन्दै उहाँले समाजमा रहेका विभेद र विसङ्गतिलाई हटाई प्रगतिशील एवं स्वस्थ समाज निर्माण गर्नको लागि आफू शारीरिक रूपले असक्त हुँदा पनि कलम विसाउनुभएन। सधैँ साहित्य र सङ्गीतको माध्यमबाट राष्ट्रघाती र जनघाती कदमका विरुद्ध कडा प्रहार गर्दै आउनुभएको थियो भन्दै र उहाँले लेख्नुभएका केही साहित्य, कला र नाटक आदिका विषयवस्तुका कुरा उल्लेख गर्दै आफूले पनि उहाँले जस्तै सक्दो प्रयाश गरेको कुरा स्मरण गरी लेखनाथजी द्वारा लिखित केही महत्त्वपूर्ण कविताका पङ्क्तिहरू पनि उल्लेख गर्नुभएको छ। त्यसैगरी लेखनाथजीले आफ्नो घोर शत्रु रोगलाई वेवास्ता गरी सामाजिक विसङ्गतिका विरुद्ध कलम चलाउँदा चलाउँदै आफूलाई देशकै एउटा होनहार साहित्यिक सिपाहीको रूपमा स्थापित गराएर असमयमै हामी सबैबाट विदा हुनुभयो भन्दै अन्तमा लेखनाथजी सदा अमर रहनु भन्ने सदासयता व्यक्त गर्नुभएको छ।

यस्तै “सतीसालजस्ता दाजी” शीर्षकमा नारायण ज्ञवाली लेख्नुहुन्छ— दाजी लेखनाथ हामी तीन भाई मध्येका जेठा हुनुको साथै इमान, सहिष्णुता र कलाका प्रतिमूर्ति हुनुहुन्थ्यो । हामी दुई भाइले कहिले पनि उहाँको सल्लाह विना कुनै काम गरेनौं । उहाँ आफ्नो साधा जीजन र उच्च विचारका धनी हुनुहुन्थ्यो । म सानो छँदै दाजुले श्रृङ्गानि.मा.वि.मा अध्यापन गर्नुहुन्थ्यो हामी भाइबहिनीहरू उहाँका जनजीवीकासँग सम्बन्धित हस्तकलाका चित्रहरूहेर्ने र सचित्र चीन पत्रिका हेरेर रमाउँथ्यौं । दाजुले घरमै जनजीवन पुस्तकालय स्थापना गरेर थुप्रै पत्रपत्रिका र पुस्तकहरू राख्नुभएको थियो । हामी दाजुको नेतृत्वमा गाउँ घरमा द्यौसी भैलो खेली रमाउँथ्यौं। पछि दाजी भूमिगत भएपछि प्रहरीलेघरको खानतलासी गरेर दाजीका महत्त्वपूर्ण कृतिहरू नष्ट गरिदियो । उहाँले भूमिगत रूपमै भैरहवा पुगेर केही समय निष्पक्षध्वनीमा कामगरेपछि नेपालगञ्जमा पत्रकारितागर्नुभयो। पुनः बुटवल शङ्करनगरमा बस्दा पनि रोगसँग लड्दै अन्य सामाजिक आदि विविध कामसँगै लेखन प्रकाशनका काममा जुटिरहनुभयो ।

उहाँलाई सधै पञ्चायती शासनको शोषण र दमनको विरुद्धमा कलम चलाउने र पछि छोरी रम्भाको विवाह वीरगञ्जजेल प्राङ्गणमा मोदनाथ प्रश्रितका छोरा विजय पौडेलसँग गरिदिने जस्ता कामले पुलिस प्रशासनले बढी सताइरहन्थ्यो । दाजीका अतिप्रिय धनगडी क्षेत्रकापत्रकारलाई समाचार लेखेकै कारण गुण्डाहरूले हत्या गरेपछि उहाँ निकै दुःखी हुनुभएको थियो । उहाँ राजा वीरेन्द्रसँग भेट गरेर सुर्खेतबाट आउँदा दुर्घटनामा परी घाइते भएपछि अन्यत्र सञ्चनभएर काठमाडौं गई करुणानिधि शर्माको सहयोगमा लामो समयको उपचार पछि नेपालगञ्ज आउनुभएको थियो । प्रशासनिक दमनका कारण, हामीलाई नेपालगञ्जमै राखी दाजी रूपन्देही शङ्करनगर आएपछि करीब २० वर्षसम्म आफू अमर हुने विविध बौद्धिक क्षेत्रका काम गर्नुभयो । उहाँले सबैलाई आफू जस्तै सरल र इमान्दार सम्भरेर भट्टै विश्वास गर्नुहुन्थ्यो ।रोगग्रस्त भई काठमाडौ वीर हस्पिटलमा २०६७ साउन ११ गतै हाम्रा आशाका किरण सदाका लागि अस्त हुनुभयो भन्दै वेदनापूर्ण भनाइलाई अन्त गर्नुभएको छ ।

यसैगरी रम्भा पौडेलले “बाबाका सिर्जना र आमाका साधना” शीर्षकमा आफ्ना बाबाको स्मरण गर्दै जसरी एकहातले ताली बज्दै त्यसैगरी कुनै पनि पुरुष वा महिलाको विशिष्ट व्यक्तित्व विकासमा श्रीमान वा श्रीमतिको साथ र सहयोगको आवश्यकता पर्दछ भन्दै बाबालाई चौतर्फी प्रशस्ति प्राप्त हुनुमा आमा आशाको पनि निकै ठूलो हात रहेको उल्लेख गर्नुभएको छ । बाबालाई क्षयरोग लागेर भारतको नागालैण्डमा गई उपचार पछि घरमा आएर बाबाले श्रृङ्गा नि.मा.वि.मा पढाउन थालेपछि परिवारमा आर्थिक सहजता भएको थियो । तर बाबाले राजनीतिक संगठन विस्तार गर्ने र शोषणको विरुद्धमा कलम चलाउने गरेर भूमिगत हुन परेपछि हाम्रो आर्थिक अवस्था पुनःअसहज भएको थियो ।

अति सरल स्वभाव भएका बाबाले सधै साधाजीवन र उच्च विचारको अनुशरण गरी साथीहरूलाई जम्मा गरेर गहन कुरामा विचार विमर्शसँगै उटुङ्ग्याइँ समेत गरेर सबैलाई हँसाउने र हाँसी खुशी साधा जीवनमा रमाउनुपछि भन्ने गर्नुहुन्थ्यो । धेरै मानिसहरू त उहाँका अत्यन्त मार्मिक कविता लेख र कहाँनी पढेर र गीत गाएर पनि मनोरञ्जन लिने गर्थे । बाबाका पछिल्ला दिनहरू ब्रेन ट्युमरले दुखपूर्ण भएर हाम्रो कोशिषका बावजुद उहाँले सबैलाई सधैको लागि माया मारेर विदा हुनुभयो । यसपछि हामी थुप्रै सन्तान भएपनि आमा भने बढी चिन्तित हुनुभएको छ भन्दै नवौं स्मृति दिवसको अवसरमा श्रद्धेय बाबाप्रति हार्दिक श्रद्धाञ्जली अर्पण गर्नुभएको छ ।

यस्तै “बाबा लेखनाथ ज्ञवालीका केही साङ्गीतिक संस्मरण” शीर्षक दिएर सुशीला ज्ञवाली (अर्याल) ले बाबाका गीत र कविताहरू उद्धृत गर्नुभएको छ पहिलो आफ्नो विवाहको कार्डमा लेख्नुभएका अति सुन्दर लाइनहरू –

“गाई गीत सकिन्न धाइ पथका घुम्तीहरू छिन्छिन,

लाई प्रीत सकिन्न जीत दुःखका संघर्षका दिन्दिन ।

सायद् भुल्ल हुँदैन दीर्घ पथका जो धेय आफ्ना परम्,

मान्छेका अनमोल चिन्तनहरू सत्यम्, शिवम्, सुन्दरम्” ॥

यस कवितामा बाबाले जीवनका समग्रकुराहरू सत्यम्, शिवम्, सुन्दरमका लागि हुनुपर्छ भनेर उद्घोष गर्नुभएको छ भन्दै सुशीला लेख्नुहुन्छ – साहित्य जीवनका लागि लेख्नुपर्छ भन्दै बाबाले विभिन्न विधामा कलम चलाउनुभएको छ । उहाँको गीत सङ्गीत र कलाकारितामा निकै रुचि थियो । उहाँले राष्ट्रप्रेमले ओत-प्रोत भएका गीत सङ्गीतहरू रचेर जनजागरणमा एउटा लहर नै ल्याउने काम गर्नुभएको थियो । उहाँका परिवर्तनकारी तथा अति जोशीला विभिन्न समय र स्थानको परिवेश अनुसार विविध छन्द र रसमा उल्लेख भएका अत्यन्त मार्मिक एवं मनोहारी थुप्रै लाइनहरू उद्धृत गर्दै अन्तमा बाबाको सम्झनामा मर्मस्पर्शी कविता लेखेर श्रद्धासुमनको रूपमा अर्पण गर्नुभएको छ ।

यसैगरी “बा ! बादल बनेर आउनुस्” यो अति गहन र मिठो शीर्षक दिएर मञ्जु ज्ञवाली (पौडेल) लेख्नुहुन्छ । आर्थिक अवस्थाका कारणवा आमा र हजुरआमाहरू एकै ठाउँमा बसोबास गर्ने अवसर नमिलेको हुँनाले मैले बाबाबाट पाउनुपर्ने बालसुलभ माया पाइन भन्ने गुनासो पोख्दै आफू सङ्करनगरबाट नेपालगञ्ज जाँदा बाबा पराईजस्तो लागेको नमिठो अनुभव गरेतापनि बाबाको कार्यशैली र उहाँका साथीहरूको जमघट, देशको चिन्तन गर्दै गरिएका राजनैतिक र व्यवहारिक कुराहरू र कामले गर्दा म छिट्टै नै घुलमिल हुन पुगेकी थिए । त्यहाँ बस्दाको अवस्था स्मरण गर्दै मञ्जु लेख्नुहुन्छ राजा वीरेन्द्रको सवारी हुँदा बाबा पत्रकारको हैसियतले सुखैत जानुभएको थियो फर्कदाजीप दुर्घटनामा परी घाइते भएर लामो समयसम्म अस्पताल बस्दा पनि उहाँको हातमा कपी र कलम हुन्थ्यो ।

नेपालगञ्जमा बाबाले घरभेटी छोरीसँग भाइटीका लगाई भावनात्मक नाता गाँसेको हुँनाले हामीलाई त्यहाँ आफ्नै घर आगनमा बसे खेलेजस्तो लाग्थ्यो । बाबाको संगतले गर्दा त्यहाँ धेरै मानिसले कविता लेख्न सिकेका थिए भने मैले पनि बाबाकै प्रेरणाबाट कविता र लेखहरू लेख्ने र विविध कार्यक्रममा सहभागी हुन पाएकी थिएँ । आफ्नो रोगको वेवास्ता गर्ने र सम्पूर्ण कुराप्रति विशेष मायागर्नेहुँनाले आँगनमा खसेका कागजका टुक्रा पनि काम लाग्छ भन्दै उठाएर समाल्नुहुन्थ्यो । हाम्रो पारिवारिक जमघट हुँदा बाबाकै निर्देशनमा हामीले घरमै सांस्कृतिक कार्यक्रम गर्थ्यौँ । सङ्करनगर बस्दा पनि स्कूलहरू र रेडियो लुम्बिनीमा कार्यरत भई लोक प्रिय हुनुभएको थियो ।

मेरो विवाहपछि म काठमाडौँ बस्न थालें । बाबाविविध रोगले पीडित भए र काठमाडौँ आएर उपचार गराएर बुटवल जाने र आउने गर्दा गर्दै अन्तमा ब्रेन ट्युमर देखियो । त्यसको समाधानको लागि हाम्राइष्ट मित्र र सरकार समेतकोसहयोगबाट पनि बचाउन सकेनौँ । उहाँले आफ्ना धेरै सपना अधुरै राखेर दिवंगत हुनुभयो भन्दै मञ्जुले पटक पटक सपनामा आएर बाबाले प्रेरणा दिने गरेको कुरा उल्लेख

गदैं जति विसूँ भनेपनि बाबाको अनुहार भन गाढा भएर आउंछ, भन्नुभएको छ । अन्तमा “तिमी जले पनि चितामा वादल बनेर आऊ ...” कविता लेखेर सपना त सपनै हो तर सपनामा पनि उहाँले दिएका साहस र हौसलाले ऊर्जा मिलेभैं लाग्छ अचेल भन्दै वेदनापूर्ण लेख समाप्त गर्नुभएको छ ।

यसैगरी “इन्द्रधनुषी सलाम” शीर्षक दिएर जंगबहादुर शाहले लेख्नुभएको छ । उहाँलाई एकदिन लक्ष्मण ज्ञवाली र दुर्गा पौडेल दुई जानाले लेखनाथ ज्ञवालीका कृतिहरू दिँदै नवौं स्मृति दिवसको अवसरमादाजुको बारेमा एउटा लेख दिनुपन्थो भनेपछि अर्कोदिन लेखनाथजीका प्रकाशन हेर्दा रम्भाको पुस्तकले केही लेख्ने आधार दियो। मेरो लेखनाथसँग प्रत्यक्ष भेट नभएपनि मैले उहाँका लेखहरू पढ्ने र मैले पनि पत्रिकामा लेखहरू दिने गरेको थिएँ भन्दै लेखनाथजीको नाममात्रसुनेर उहाँलाई माया गर्थेँ । मलाई कसैले वामपन्थी लेखनाथसँग तिम्रो कसरी मेलभयो भन्दा मैले जसरि तीन र छ दुई तिर फर्के पनि आखिर एउटा उपयोगी अड्क बन्छ त्यसरि नै भन्ने जवाफ दिएको स्मरण गर्दैगर्नुभएको छ ।

उहाँले लेखनाथजीको इमान्दारिता र साधा जीवनबाट धेरैले फाइदा उठाएका कुरा उल्लेख गर्दै हामीले जति देश र जनताको लागि लेख्ने र बोल्ने गरेपनि पुरानो संस्कारबाट माथि उठ्न सकेका छैनौ । उहाँ मभन्दा लेखन र बौद्धिकतामा पनि धेरै अगाडि हुनुहुन्थ्यो भन्दै साहित्य समाजको यथार्थ चित्रण गर्ने साधन हो । यस कुरालाई उहाँको “हाम्रो रगतको भण्डा...जिन्दावाद !!!” यस कविताले पुष्टि गरेको छ । शाहले उहाँको कवितालाई वङ्गला देशका पुराना विद्रोही कवि काजीनजरुल इस्लाम र म मरेपनि मेरो देश बाँचीरहोस् भन्ने राजा महेन्द्रको गीतसँग पनि तुलना गर्नुभएको छ । नेपालगञ्ज बस्दा लेखनाथजीले “मलाईज्यूदो मानिस नभने पनि हुन्छ” भन्ने कविता लेखेर सबै युवाहरू देशको निम्ति जागरुक हुनुपर्छ भन्ने शन्देश दिँदै कहीं चरम गरीबी र कहीं कुवेरहरूको रजाईको पनि उत्खनन गर्नुभएको छ । पञ्चायत कालभन्दा आज देश जर्जर अवस्थामा पुगेको छ भन्दै यी राष्ट्रघाति गणतन्त्रवादीको कति भण्डाफोर हुन्थ्योहोला भन्ने कल्पना गर्दै उहाँले कविको धेरै प्रसस्तिगाउनुभएको छ । लेखकले समाजमा सर्वहारा,शोषक, सामन्त सबैले शोषण गरिरहेको कुरा लेख्दै यदि कसैले वर्गविहीन समाजको परिकल्पना गर्छ भने पहिले जातिविहीन समाज बनाउनुपर्छ पनि भन्नुभएको छ । अन्तमा कविजीलाई लाल सलाम नभएर सप्तरङ्गी इन्द्रधनुषी सलाम गर्दै र लेखनाथ स्मृति प्रतिष्ठानका सबै महानुभावलाई अन्तर्मनदेखि नै साधुवाद दिनुभएकोछ ।

यस्तै “बुवा मेरा गुरु: नसमेटिएका केही पाटाहरू” शीर्षकमा सरोज ज्ञवाली लेख्नुहुन्छ— वामपन्थी राजनीतिकै कारण बुवाले गुल्मीको शिक्षण पेशा छोडी भूमिगत भएर भैरहवा पछि नेपालगञ्ज पुगेरस्टेशनरीका सामान विक्री वितरण गर्ने काम काका लक्ष्मण र नारायणलाई जिम्मा दिई आफूले समाचार सङ्कलन, लेखन र जनसाहित्यको विकासको लागि निरन्तर लागि रहनुहुन्थ्यो । बुवाकै कारणले हिन्दी र अवधी भाषा र संस्कृतिको बाहुल्यता भएको नेपालगञ्जमानेपाली भाषा र संस्कृतिको उत्थान भएको थियो । ४४/५५वर्षको उमेरमा हजुरआमाको न्यानो काख छोडेर हिङ्दा हजुरआमा रुन थाल्नुभयो र म पनि कान्छो अड्कलको वुई चढेर रुँदै रुँदै ओरालो लागेको थिए । नेपालगञ्ज गएपछि पसलबाट डेरामा एकलै आउने क्रममामलाई अपहरण गरी रूपैडिया तिर लाँदैरहेछ । घरतिर म हराएको भन्ने तुरुन्तै हल्लाभएपछि खोज्न भनी कान्छो अड्कल साइकल लिएर दौडदै रूपैडियातिर जाँदा बाटामै फेला पारेर बोलाउनुभयो बोली सुन्ने वित्तिकै म साइकलबाट फुङ्गाल्दा घाइते पनि भएँ । साइकल वाला डाँकातेजगतिमा भाग्यो ।

म नेपालगञ्ज जाँदा हाम्रो डेरामा मनमोहन अधिकारी लगायतका नेताहरूसँग बुवाको छलफल चल्थ्यो भने वेला वेलामा प्रशासनका विशेष खाले मानिस पनि राजनीतिक चियो चर्चो गर्न आउने गर्थे । बाबाकै कारण हाम्रो परिवारले ठूला नेताहरूलाई चिन्ने अवसर पाएको पनि थियो । मोदनाथजीमेरा बुवाका बालसखा पनि हुनुहुँदो रहेछ । दुवैजना कवि र लेखक भएका कारणले पनि सानै उमेरमा ख्यालठट्टा गर्दै सम्धी नाता लगाएर सम्धी भन्ने चलन रहेछ । उहाँसँग पनि यदाकदा भेट हुनेगर्थ्यो । एकदिन बुवा कामले बाहिर गएको अवस्थामा एकजना शुभचिन्तक आएर बुवालाई प्रशासनले वारण्टजारि गरेको छ भन्ने सन्देश दिएर गएपछि आत्म सुरक्षाका लागि बुवा रूपन्देही शङ्करनगर आएर बसेपनि कहिले काहीं नेपालगञ्ज आएर कामको निरीक्षण गरेर जानुहुन्थ्यो ।

पछिहजुरआमाका सल्लाह अनुसार बुटवल आएर अंशवण्डा गर्ने काम भयो । हाम्रो अंश शंकरनगरमा पर्थ्यो । जीवन यापनकालागि बुवाले अध्यापनसँगै कृषि आधुनिकीकरण गर्दै उन्नत जातको गाई पाल्ने काम पनि गर्नुभयो र गाउँले कृषकका अगुवा पनि बन्नुभयो । बुवा शताधिक गीतका रचनाकार र गीतकार समेत हुनुहुन्थ्यो । उहाँ वाद्यवादन, कविता, नाट्यकला र साहित्यिक फाँटमा पनि सबैका गुरुहुनुहुन्थ्यो । बुवाकैनिर्देशनमा लक्ष्मण काका र हाम्रो घरमा वाद्यवादन सहित भजन, कीर्तन आदि गरेर भरपूर मनोरञ्जन पनि गरिन्थ्यो । बुवाले सबै गाउलेलाई माया र सहयोग गर्ने वानीले गाउँनै स्वर्ग जस्तो बनेको थियो । बुवाकै नेतृत्वमा गाउँमा पुस्तकालय, सहकारी, सामुदायिक रेडियो आदि थुप्रै संघसंस्था स्थापना र खानेपानी, सडक र वनवाटिका आदिका निर्माणका काम सम्पन्न भएका थिए ।

२०६० पछि भाइ र मैले कमाउन थालेपछि बुवालाई आफ्नो बौद्धिक क्षेत्रमा फूरेर काम गर्ने अवसर प्राप्त भएको थियो तर विधिको विधान २०६७ सालको प्रारम्भ देखि नै विविध रोगले च्याँप्यै गएतापनि सबै दिदीहरूको घर काठमाडौँमै भएकोले उपचारमा कुनै कठिनाई भएन । इष्ट मित्र र सरकारबाट पनि सहयोग प्राप्त भएको थियो र डाक्टरहरूको पनि यथेष्ट सहयोग प्राप्त भएतापनि २०६७श्रावण ११ गते वीरहस्पिटलमा मृत्युसँग लड्दा लड्दै उहाँले हामी सबैलाई माया मारेर यस धर्तिबाट विदा लिनुभयो । आर्यघाटमादाहसंस्कार र बुटवलमा अन्त्येष्टी कर्म गर्दा पनि अति धेरै शुभचिन्तकहरू उपस्थिति हुनुको साथै काठमाडौँ, बुटवल, भैरहवा र नेपालगञ्ज समेतबाट निष्कने पत्रपत्रिकाहरूले पनि श्रद्धाञ्जली लेखहरू प्रकाशन गर्दा बुवाको मृत्युले राष्ट्रिय चर्चा पाएको थियो । बुवाले जुन सपना बोकेर राजनीतिमा हाम्फाल्नु भएको थियो, नेताहरूको आफूले पनि गोंड नलगाउने र अरूलाई गोंड लगाउनपनि नदिने चरित्र देखेर जीवनको अन्तिम समयतिर राजनीतिमा तटस्थ रही आफ्नो बौद्धिक र साहित्यिक कार्यमा रमन थाल्नुभएको थियो । अतःकुनै पनि दलले झण्डा ओडाउन पाएनन् ।

९८ वर्षका हजुरबुवा जीवित छँदै बुवाबाट उहाँको ६७ वर्षको उमेरमै विछोडिनु परेकोले हामीहरू अत्यन्त दुःखित भएका थियौं तापनि काठमाडौँ आर्यघाट र बुटवल शङ्करनगरमा भएको जनसहभागिता र आम सञ्चार माध्यमले सम्मान गरी प्रचार गरेको देखेर हामीले बुवाको मरण अति नै गह्रौँ भएको महसूस गरेका थियौं । यसपछि बुवाका साथी गुरुदत्त ज्ञवालीले लेखनाथ स्मृति प्रतिष्ठान स्थापना गर्ने कुरा उठाउनु भयो । केही सोंच विचार पछि सबैको सहमतिमा सो प्रतिष्ठान स्थापना गरियो र मिति २०६७ । ०८ । १९मा विधिवत् रूपमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय रूपन्देहीबाट दर्ता गरेपछि स्मृति प्रतिष्ठानका क्रियाक- लापहरू अगाडि बढाउन शुरू गर्थ्यौं । जीवनभर समाजमा रहेका कुरिति र कुसंस्कार हटाउने प्रयास गर्दा गर्दै बुवा दिवंगत भई उहाँका सपना अधुरा भएको महसूस गरी ती कामहरूमा इटा थप्ने निर्णय गरेको छु । प्रतिष्ठानलाई जीवन्त राख्न प्रतिवर्ष स्मृति दिवस मनाउने र अक्षयकोष स्थापना गर्ने काम पनि भएको छ । प्रतिष्ठानमा आजीवनर साधारण सदस्यहरू पनि हुनुहुन्छ

। प्रतिष्ठानले उहाँका कृति प्रकाशनसँगै अन्य वाङ्मय सम्बन्धी लेखन प्रकाशनका काम पनि गर्दै आएको छ र आगामी नवौं स्मृति दिवसमा स्मृति ग्रन्थ प्रकाशन गर्ने तयारी पनि गरेको छ । यस स्मृति गन्थले बुवाका सबै भावनाहरू पोखोस् र हामीहरू उहाँका अधुरा कामहरूमा मलजल गर्ने सच्चा चेला बन्न सकौं भन्दै अन्तमा दशैंको आसिक कविताका केही अंश उल्लेख गरी आफ्नो वेदनापूर्ण लेखको अन्त गर्नुभएको छ ।

यसैगरी “कवि ज्ञवालीको ‘दशैंको आसिक’ भित्र व्यक्त धारणा” शीर्षक दिएर डिल्लीराज भट्टराईले शुरूमा उहाँको परिचय सहित शिक्षा र दीक्षा आदिमा पनि चर्चा गर्नुभएको छ । संस्कृत सहित्यमा शास्त्री र इङ्लिसमा आई.एंगरेकाज्ञवालीले शिक्षण पेशाद्वाराविद्यालयहरूको सेवासँगै सांस्कृतिक कार्यक्रम मार्फत् जन चेतना विस्तारमा ठूलो भूमिका निर्वाह गरी गाउँमा गहिरो छाप छोडेतराइतिर लागी भैरहवा र नेपालगञ्जमा पत्रकारिता गर्दै नेपालगञ्जको हिन्दी र अवधी भाषा र संस्कृतिको बाहुल्यता भएको समाजमा नेपाली भाषा, साहित्य र संस्कृतिलाई स्थापित गर्न सफल हुनुको साथै त्यस क्षेत्रमा थुप्रै लेखक कवि पत्रकार आदि साथी तयार गर्नुभएको थियो ।

पछि शङ्करनगरमा बस्दा पनि त्यहाँका धेरै सामाजिक संघसंस्था र स्कूलहरूमा गर्नुभएका निःस्वार्थ सेवाका कारण प्रलेस साहित्य पुरस्कार र तीर्थमान श्रेष्ठ साहित्यिक तथा पत्रकारिता पुरस्कारबाट सम्मानित हुनुभयो । आफ्नै हजुर बुवा र आमाबाट शिक्षित भएका लेखनाथले सानै उमेर देखि कविता लेख्न शुरू गरेका थिए र २०२० सालमा बनारसबाट प्रकाशित ‘बिहानी पख’ पत्रिकामा कस्तो कस्तो दिन नामक कविता प्रकाशन भएको थियो । त्यसपछि उहाँले लेखेका दशैंको आसिक आदि कृतिहरू प्रकाशित छन् । दूखको कुरा नै भन्नुपर्छ उहाँका महाकाव्य र उपन्यास समेतका केही कृतिहरू पञ्चायती सरकारकाले नष्ट गरिदिएकोले देशको साहित्यिक फाँटमा अपूरणीय क्षति हुनगएको छ । लेखनाथजीले शोषण तथाविसङ्गति र विकृतिका विरुद्धमा देश र जनताको लागि विभिन्न छन्द, रस र अलङ्कारमा अत्यन्त मार्मिक तरिकाले कविता र गीतहरू लेखेर आफ्नो विशेषता दर्शाउनुभएको छ भन्दै भट्टराईजीले बोल नेपाली जिन्दावाद ! उहाँको चर्चित गीत भएको चर्चासँगै दशैंको आसिक कृतिको चिरफार समेत गरेर अन्तमा लेखनाथजी समकालीन कविहरूमा उत्कृष्ट कवि हुन् भन्ने उद्घोष गर्नुभएको छ ।

यस्तै “प्रश्न कवितामा मानवतावादी दृष्टिकोण” शीर्षक दिएर पुरुषोत्तम ज्ञवालीले लेख्नुहुन्छ – पवित्र कृष्णागण्डकीको तटवर्ती क्षेत्र गुल्मीको बोहामा जन्मिएका कवि लेखनाथ ज्ञवाली स्वच्छन्दतावादीसँगै प्रगतिवादलाई अँगाल्ने प्रगतिवादी कवि हुन् । उहाँका कवितामा शैलीगत वैषिष्ट्य सरलता सरसता र प्राञ्जलता पाइन्छ भने उहाँका सबै कविताहरूमा देश रोएको र विभेद र उत्पीडनमा पिसलिएका गरीब र असहायको आर्तनाद सुन्न र पढ्न पाइन्छ । उहाँका समग्र सृजना राष्ट्रियता भित्र घोटलिएका छन् र विकृतमानसिकतालाई धोएर सफा गर्ने काममा व्यग्र रहिरहन्छन् भन्दै रआफ्ना विविध समस्याहरूसँग जुम्दै आफ्नो जीवन राष्ट्र र समाजको लागि सुम्पेर यस धर्तिबाट विदा हुनुभएको प्रसङ्ग उद्धृत गर्नुभएको छ । कवि लेखनाथको प्रश्न कविता मानवतावादी विचारमा सृजना गरी प्रस्तुत गरिएको अक्षर कविताका भावहरूलाई दर्शनका पृष्ठभूमिमा चर्चा गर्दा संरचना, विषयवस्तु रस र मूल कथ्यजस्ता काव्यका प्रतिपाद्य विषयको राम्रोसँग प्रयोग गरिएको छ भने कवितामा केही कर्मेन्द्रिय र ज्ञानेन्द्रियहरूलाई पात्रको रूप दिएर विभिन्न विषयहरूको स्पष्ट व्याख्या गर्दै समतामूलक समाज निर्माणमा आधारित छन् भन्नेकुरा उल्लेख गर्नुभएको छ ।

यस्तै “कवि लेखनाथ” भन्ने शीर्षक दिएर शान्ति सापकोटाले कवि लेखनाथ ज्ञवालीको सम्पूर्ण जीवन चरित्रअति मिठो र मार्मिक ढङ्गले सप्तरङ्गी इन्द्रधनुष जस्तै अथवा सप्तश्लोकी गीता जस्तैअथवा सप्तश्लोकी चण्डी जस्तै सात श्लोकमै प्रशस्ति गाएर अन्तमा स्वर्गीय कविप्रति “वसन्तका फूल सुगन्ध साथ, हुन्छन् सबैमा कवि लेखनाथ” भन्ने गहिरो प्रेमभाव व्यक्त गर्दै भावपूर्ण श्रद्धासुमन अर्पण गरिएको मार्मिक कविता रचनुभएको छ ।

यसैगरी “गङ्गालाल पुस्तकालयमा लेखनाथ” शीर्षक दिएर बाबुराम अधिकारीले लेखनुभएको छ— लेखनाथ ज्ञवालीसँग जीवित छँदै घुलमिल गरेर लामो समय काम गर्ने अवसर नमिलेको गुनाशो सहित उहाँको जन्म, शिक्षा दीक्षा र कर्मको बारेमा राम्रो वयान गर्नुभएको छ । एकदिन २०३८ सालमा बुटवल डाइभर टोलको हाटवजारमा लेखनाथजीसँग प्रथम भेट भएर एकछिन पत्रपत्रिका र राजनीतिका कुरा गरी उहाँ त्यसैदिन नेपालगञ्जतिर जाने हुँदा छोटो समयमै विदा भएका थियौं । उहाँ शङ्करनगर वस्न थालेपछि हामीले सहकार्य गर्न थाल्यौं र उहाँकै कारण हामी प्रशंसित पनि हुन पुग्यौं । लेखनाथ जी चौतर्फी प्रतिभा भएका देश र जनताको भलो चाहने कर्मठ, गम्भीर प्रवृत्ति, गहुँगोरो वर्ण, उदार हृदय, मृदुभाषी एवं बहुप्रतिभाशाली व्यक्ति हुन् भन्ने बुझेका अधिकारीले उहाँद्वारा लिखित नानी वालगीत संग्रह, दशैँको आसिक, साथी स्मृति काव्यमा मित्र ‘भोला खनाल’को अत्यन्त वेदनायुक्त संस्मरण समेत उल्लेख गर्दै राष्ट्र, र राष्ट्रियताका प्रेमी कविले सानै उमेरदेखि पुस्तकालयका प्रेमी हुँदा शङ्करनगरको बसाइमा २०२५ सालदेखि प्रारम्भ भएको शहीद गङ्गालाल पुस्तकालयको उत्थानमा उहाँको प्रखर क्षमता प्रस्फुटित भएर पुस्तकालयले २०५९सालदेखि पुनर्जीवन प्राप्त गरेको हो । निस्वार्थ भावले हरेक बौद्धिक क्षेत्रमा खटिरहने र अन्याय र अत्याचारको विरुद्धमा धावा बोलिरहने श्रद्धेय व्यक्तित्व युगौं युगसम्म अमर रहनु भन्दै अन्तमा उहाँले श्रद्धासुमनसहित श्रद्धाञ्जली व्यक्त गर्नुभएको छ ।

यस्तै “बनारसको विद्यार्थी जीवनमा लेखनाथ दाइ र म” शीर्षक दिएर चतुर्भुज अत्रेयले लेखनाथजीको अत्यन्त लोकप्रिय क्रान्तिकारी गीतबाट शुरुगरी लेख्नुहुन्छ —

रैछ बसेको निर्धाको कर्ममा के के देखौला,
आफूले बेर्ना रोपेको खेतको आली टेकौला ।

गीतका यी नै पंक्तिहरू नेता क.पुष्पलालले पनि गुन गुनाउनुहुन्थ्यो । म पनि समय समयमा उहाँको निवासमा जाने गर्थे । त्यही अवसरमा धर्मपत्नीसहित पुष्पलाललाई भेटगर्न आउनुभएका ने.का.नेता गणेशमान सिंहसँग पनि मैले गाउने गरेको गीतको माध्यमबाट परिचित हुने अवसर पाएको थिएँ । लेखनाथजी द्वारा लिखित क्रान्तिकारी गीतले गणेशमानजी पनि निकै प्रभावित हुनुहुन्थ्यो । मैले कहिले काहीं पुष्पलालका पत्र लिएर विपि कोइराला र गणेशमानजीको निवासमा पनि जाने गर्थे उहाँहरू सारनाथ र राजघाटमा बस्नुहुन्थ्यो भन्दै आत्रेयजीले लेखनाथजी लगायत अन्य विशिष्ट कविहरूका पनि उन्नत किसिमका गीत, कविता पनि उल्लेख गर्दै पुष्पलालले समय समयमा मलाई लेखनाथजीका गीत सुनाउनुस भन्दा मैले ‘टेकन पुगे क्वै जुनमा हामीले काँढा टेकौला’ भन्ने गीतका पंक्ति पूरै सुनाउने गर्थे । म लगायतका केही साथीहरू गायन कलामा निपूण भएका कारण हामीलाई बनारसका विभिन्न कार्यक्रममा लेखनाथजीकै कर्णप्रिय गीतहरू नै गाउन आग्रह गरिन्थ्यो र हामीले पनि उहाँकै गीतगाएर आनन्द लिने गर्थौं ।

तत्कालीन सबै नेताहरूअत्यन्त सरल व्यवहार देखाउने हुँदा हामीमा सानो वा ठूलो भन्ने भावना थिएन । नेता पुष्पलालले कहिले काहींनेपालमा रहेर प्रगतिशील साहित्यफाँटमा काम गर्ने कविर कलाकारलाई बोलाउनुहुन्थ्यो जाँदा र आउँदा सि.आई.डी.हरूले पिछ्छा गर्थे तापनि लेखनाथजी जोखिम उठाएरै त्यहाँ

पुग्ने गर्नुहुन्थ्यो। लेखनाथजीमा साहस जोस जाँगर इमान्दारिता, कर्मठता, साहित्यिक कला, चित्रकारिता, गायन, नृत्य रदानशीलता आदि सबै गुणहरू थिए तर लोभ, लालच र व्यैमानीपन केही थिएन भन्ने उद्घोष गर्दै आफ्नो लेख अन्त गर्नुभएको छ ।

यस्तै “सामाजिक अभियन्तालेखनाथ ज्ञवाली” शीर्षक दिएर सीता ओभाले लेखनाथजीको जन्म, बाल्यकाल, शिक्षा-दीक्षा विवाह र पारिवारिक संरचना समेतको परिचय दिँदै तत्कालीन देशको अवस्था र सामान्य जनजीवनको दर्दनाक अवस्थाप्रति चिन्तन मनन गरी हुँदा खाने र हुने खाने बीचको असमानताको विरुद्धमा कविले कलम चलाउन शुरू गर्नुभएको कुरा उल्लेख गर्नुभएको छ । त्यसैगरी प्रजातन्त्रको उदयपछि नेपालको राजनैतिक क्षेत्रमा देखिएको नेताहरूको गद्दारीपनले पनि उहाँ चिन्तित देखिनुहुन्थ्यो । उहाँले लेखेका कृतिहरूमा सामाजिक विकृत अवस्था र त्यसलाई कसरी परिमार्जन गरी उठाउने भन्ने चिन्तन देखिन्छ । उहाँका हरेक लेख, कविता र गीतमा मानिसको चेतनामा परिवर्तन ल्याउनको लागि बालबच्चाहरूलाई शिक्षादीक्षामा ध्यान दिनुपर्ने र समाज परिपर्तनका लागि पनि सोही अनुसारका सामाजिक, सांस्कृतिक र साहित्यिक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने कुरामा जोड दिनुभएको छ । सबै उमेर समूहका मानिसलाई आनन्द दिने खाले उहाँका रचनामा सत्य र तथ्य कुराहरूमात्र उल्लेख गरिएका छन् । लेखनाथमा बाराणसीमा शिक्षा दीक्षा लिने समयमा नै साथीहरूको संड्गतबाट राजनीतिक विचार जन्मेको देखिन्छ । त्यसैले उहाँका सबै रचनाहरू जनपक्षीय धारका छन् र हरेक रचनामा साहित्यिक धारा बगेको छ । उहाँसमाज परिवर्तनका अभियन्ता नै हुनुहुन्थ्यो ।

लेखनाथका नानी बालगीत लगायतका थुप्रै कृतिहरू प्रकाशित छन् । तिनमा सबै उमेर समूहका मानिसलाई आकर्षण गर्ने खाले शब्दभन्डार छन् । उहाँले विभिन्न समय र परिस्थितिलाई समेटेर लेख्ने गरेका कविता धेरै छन् । सामाजिक विभेद हटाउन अरूको मनोविज्ञानभित्र घोलिएर यथार्थ कुरा लेख्नसक्ने कवि लेखनाथलाई मानवतावादी कविको रूपमा उल्लेख गर्नसकिन्छ । ओभाले, समाजलाई यति ठूलो गुन लगाउन सफल कवि लेखनाथले असमयमै यस धर्तीबाट विदा लिनुभएकोमा अपसोच गर्दै यस्ता सामाजिक अभियन्ता तथा मानवतावादी लेखक स्वर्गीय ज्ञवालीको स्मृति प्रतिष्ठानले मलाई पनि ती महान सर्जकको बारेका समीक्षात्मक लेख लेख्ने मौका दिनुभएकोमा प्रतिष्ठानप्रतिहार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु भन्दै कविको नवौं स्मृति दिवसको पुण्य तिथिमा श्रद्धापूर्वक नमन गर्नुभएको छ ।

यस्तै “लेखनाथ ज्ञवालीका कवितामा वैचारिक चेतना” शीर्षक दिएर प्रा.डा.होमनाथ पौडेलले लेख्नुहुन्छ – लेखनाथ ज्ञवाली मूलतः कवि भनिएतापनि उनी साहित्य र राजनीति दुवै विधामा विशेष दखल भएका मानिस हुन् । उनमा पूर्वीय सहित्यका कविसँगै पाश्चात्य समाजवादी साहित्यका कवि र लेखकहरूको प्रभाव पनि देखिन्छ । यिनी कविमात्र नभएर बौद्धिक क्षेत्रका धेरै विषयमा दखल भएका सरल जीवन शैली अनुशरण गर्ने व्यक्ति हुन् र यिनका रचना पनि अति सरल भाषा र लिपीबद्ध भएका छन् भने यी रचनाका अर्थ र भाव पनि सरल र गहन छन् । बाल्यकालदेखि नै कवितामा रमाउन लागेका कवि लेखनाथ जीवनको अन्तिम घडिसम्म पनि लगनशील नै रहे । ज्ञवालीले २०२० सालमा बनारसबाट प्रकाशित ‘विहानीपख’ पत्रिकामा ‘कस्तो कस्तो दिन’ नामक कविता प्रकाशनबाट शुरू गरेका उनले आफ्ना थुप्रै रचनाहरू तयार गर्न सफल भएतापनि महाकाव्यसहित केही अन्य साहित्यिक सामग्री प्रशासनले कब्जा गरी नष्ट गरेको, केही प्रकाशित र केही अप्रकाशित रहेको बुझिन्छ भन्दै उपलब्ध रचनामाथि संक्षिप्त वर्णन गर्नुभएको छ ।

उहाँ लेख्नुहुन्छ कवि जवाली द्वन्द्वात्मक भौतिकवादी दर्शनका अनुयायी भएकोले राजनीतिक अर्थशास्त्र र वैज्ञानिक समाजवादलाई दार्शनिक आधार बनाएर सहित्यका माध्यमबाट समाजलाई आमूल परिवर्तन गर्ने उद्घोष गर्नुभएको छ । उहाँका कवितामा निराशा र पलायन नभई आशा, स्वस्थता र सङ्घर्षलाई जोड दिइएको छ । उहाँको प्रथम प्रकाशित कृति दशैंको आसिक हो । यसमा हाम्रो सांस्कृतिक परम्पराको राम्रो विवेचना छ । दोस्रो कृति स्मृतिकाव्य हो यस्मा मित्र 'भोला खनाल'को अप्रत्याशित मरणको मार्मिक वर्णन छ । यसपछि खडेरी काव्य, माटोका गीतहरू, हाम्रा आवाजहरू हो, अक्षर कविता सङ्ग्रह र अन्तमा नानी बालगीतसमेतमा समीक्षात्मक कलम चलाउनुभएको छ । निष्कर्षमा होमनाथले कविलाई देशको पूर्व, परिवर्तित र वर्तमानको भ्रष्ट राजनीतिक अवस्था समेतका अन्य यावत् विषयमा अति सरल र यथार्थ परक ढङ्गले विवेचना गर्नुभएको छ भन्दै उहाँलाई मार्क्सवादी कवि भनेर निक्योल गर्नुभएको छ । कवि लेखनाथले धेरै विधामा कलम चलाए पनि विविध छन्द, रस र अलङ्कार सहितका कविता र गीतमा नै उहाँको विशेषता देखिन्छ मुक्त वा गद्य लयमा उनी त्यति मुखरित हुन सकेका छैनन् भन्दै लेखनाथलाई प्रगतिवादी कवि भएको ठहर गर्नुभएको छ ।

यस्तै "लेखनाथ जवालीको भेटमा अङ्कुरित वैचारिक छालहरू" शीर्षक दिएर ऋषि आजादले लेख्नुभएको छ- मेरो २०६१ सालमा लुम्बिनी पत्रिकाको प्रधान कार्यालय मिलनचोक पं.बाबुराम भट्टराईको अफिसमा लेखनाथ जवालीसँग परिचय भयो । उनले मलाई स्तम्भकारको रूपमा धन्यवाद दिए । उनलाई मैले पनि अरूले जस्तै साहित्यकारको रूपमा चिन्ने मौका पाए । एकछिनकै कुराले उनले मेरो मन जितिहाले भन्दै पहिलेदेखि मोदनाथ र लेखनाथ सम्धी सम्धी हुने भन्ने कुरा सुनेको र पछि वीरगञ्ज जेलबाटै दुईजनाका छोरा छोरीको विवाह भएको कुरा पनि सुनेको थिए । प्रगतिशील लेखकले नेता र जनतालाई साहित्यकै माध्यमबाट क्रान्तिकारी धारमा उभ्याउनुहुन्थ्यो म पनि गोलघरको सन्देशले निकै प्रभावित भएको थिएँ । त्यसैले अरू जनता जस्तै मपनि क्रान्तिकारी भएर मेरो देशकोलागि वलिदान दिने, बाँचे स्वर्णिम भविष्य देखिन्छ, भन्नेमा म विस्वस्त बनेको थिए । माओवादीका कारण म पनि बाध्य भएर स्कूल छाडी बुटवल भर्रेर बस्न थालेर मैले पनि एउटा लेखकको हैसियत बनाइसकेको थिएँ ।

हाम्रानेता राष्ट्रवादी नहुँदा सामाजिक रूपान्तरण हुन नसकेकोले हामी असन्तुष्ट छौँ । यो असन्तुष्टी कहिलेसम्म हो थाहा छैन । मैले लेखनाथजीका केही कितावहरू पढेँ उहाँका सरल भाषा र शैलीले म निकै प्रभावित भएँ र कलम चलाउने कलामा केहि परिवर्तन गर्ने अवसर पनि पाएँ । लेखनाथका सबै कृति एकसे एक राम्रा छन् । तर पनि मेरो दृष्टिमा उहाँका बालगीतहरू अत्यन्त उच्च कोटिका छन् । उहाँका रचनाले उहाँलाई अजर अमर मात्र बनाएका छैनन् ती रचना पढ्नेहरूलाई पनि अजर अमर हुने प्रेरणा प्रदान गरिरहने छन् भन्नुभएको छ ।

यस्तै "श्रद्धा ठूलो गर्नु भो" भन्ने शीर्षक दिएर राजेन्द्रकुमार आचार्यले लेखनाथजीप्रति सादर भाव राखी रचनुभएको छ 'श्लोकी स्मृति कविता'मा लेखनाथजीको जन्मदेखि लिएर पारिवारिक, आर्थिक, शैक्षिक, सामाजिक, राजनीतिक, साहित्यिक र सांस्कृतिक क्रियाकलापका थुप्रै सुन्दर पक्षको वर्णन गर्नुभएको छ । उहाँ लेख्नुहुन्छ, लेखनाथजीले सामाजिक रूपान्तरणका लागि गरेको अथक प्रयाशबाट सम्पन्न भएका आफ्ना अति महत्त्वपूर्ण कर्म र व्यवहारबाट अमर कीर्ति आर्जन गर्न सफल हुनुभएको छ, तापनि उहाँ आफ्ना थुप्रै उज्वल सपनाहरू वाँकी छँदै असमयमा नै हामीबाट ओभ्रेल पर्नुभएको छ । अतः उहाँका पूरा हुन वाँकी रहेका सपनाहरू उहाँकै परिवारजनको योगदानबाट साकार हुनपाउने छन् भन्ने आशा र विश्वास व्यक्त गर्नुभएको छ ।

यस्तै “प्रगतिशील लेखनाथ” शीर्षक दिएर भुवनेश्वर अर्यालले लेखनुभएको छ— लेखनाथ ज्ञवाली प्रगतिशील साहित्यकार हुनुको साथै गायक एवं सामाजिक अभियन्ता हुनुहुन्थ्यो । उहाँको नवौं स्मृति दिवसको अवसरमा भाइ सरोजबाट तपाईंले लेखनाथजीको वारेमा केही लेखनुपन्यो भन्नुभएको र म पनि त्यस प्रतिष्ठानको आजीवन सदस्य भएको हुँनाले मैले ती कर्मठ जनकविको सम्मानमा केही त लेख्नैपर्छ भन्ने निर्णय गरें । तर यो प्रगतिशील शब्दको अर्थ साहित्यमा के छ ? म क्लियर छैन र मृत्यु वरणपछि हँसिया हथौडाको भण्डाले लपेटिने रहर पनि छैन । प्रगतिशीलताको अर्थ त त्यो हो जसले जनअधिकारको रक्षा गर्छ, श्रमको सम्मान र पसिनाको महत्त्व बुझ्नसक्छ । सामाजिक विभेदको खिलाफमा वलिदानी सङ्घर्ष गर्न पनि तयार हुन्छ । मैले आदरणीय कविका रचनाबाट यही तथ्य कुरा बुझेको छु । कविलेनाथका कविताहरू र रचनाहरू सबै ढोंगी नभई यथार्थपरक छन् । उहाँका रचनामा आडम्बरता र महत्त्वाकांक्षी सपनाहरू वाडिएका छैनन् । जे छन् जनहितमा आधारित भएर उल्लेख भएका छन् । त्यसैले म उहाँप्रति नतमस्तक छु भन्दै अन्तमा अर्यालजीले अरू प्रगतिवादी कवि र लेखकहरूलाई पनि कवि लेखनाथ जस्तै आफ्नो स्वार्थभन्दा माथि उठेर समाज परिवर्तनको खातिर वा समाज उत्थानको लागि कलम चलाउन आग्रह गर्नुभएको छ ।

यस्तै “मेरो मानसपटलमा लेखनाथ दाइको तस्वीर” शीर्षक दिएर सुशीला प्रधानाङ्ग लेख्नुहुन्छ — मानव मस्तिष्क एउटा विशाल ज्ञानभण्डार हो । यस भित्र जीवनका धेरै कुराहरू छन् । यिनलाई प्रकट गर्दा कसैका लागि प्रेरकतत्त्व र कसैकालागि जिउने आधार पनि बन्न सक्छन् । हामी श्रीमान् श्रीमति सानो व्यवसाय गरेर बुटवल अमरपथमा बस्थौं । हामी दुवैजना साहित्यकार भएकोले केही साहित्यकारसँग मिलेर बुटवल साहित्य सङ्गमको नामबाट साहित्यिक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने गथ्यौं । यस कार्यक्रमले पूरै रूपन्देहीमा साहित्यिक गतिविधि बढाउने काम गर्दै थियो यही सिलसिलामा एकदिन एकजना शालीन व्यक्ति बूँद रानासँग आउनुभयो । उहाँलाई मैले साधा पोशाकमा उएटा भद्र व्यक्तिको रूपमा पहिलो पटक देखेकी थिएँ । बूँदजीले परिचय गराउनुभयो । कुराहरू चल्दै जाँदा उहाँ विशेष साहित्यकार भएकोले मलाई पनि उहाँले साहित्यिक प्रेरणा दिनुभयो । उहाँले कवित्व क्षमता भएका महिला विरलै भएकोले पनि मलाई कविको रूपमा पाउँदातत्काल (आज भेटे मैले एउटी बहिनीलाई) नामक एउटा कविता रचेर सुनाउनुभएको थियो ।

देश आन्दोलित हुँदै थियो । यसै अवस्थामा लेखनाजीले आफ्नी छोरीको विवाह गौर जेलको प्राङ्गणमा पुगेर मोदनाथका छोरासँग गरिदिनुभयो । यो उहाँको अदम्य साहस थियो । २०४६ सालको राजनीतिक परिवर्तनपछि प्रगतिशील लेखक संघ गठन भयो । २०५१ बाट जनता र देशले माओवादी आतङ्कको सामाना पनि गर्नुपरेको थियो । २०५४ सालमा यस संघले कवि लेखनाथ ज्ञवालीले साहित्यिक क्षेत्रमा पुऱ्याएको अतुलनीय योगदानको उच्च मूल्याङ्कन गरी अभिनन्दन सम्मान गरेको थियो । श्रीमानको अस्वस्थताका कारण मेरो बसाई काठमाडौं सन्ध्या म सबैसँग टाढिन पुगें । विविध कारणले बीचमा सम्पर्क हुन पनि सकेन । मलाई मेरो श्रीमानको निधनको असह्य वेदनाले सताइरहेको अवस्थामा उता आदरणीय दाजु लेखनाथजीको निधनको खबरले म मर्माहत हुन पुगें र उहाँलाई झलझली सम्झि मात्र रहें । मेरो शङ्कर नगर पुगेर श्रद्धाञ्जली दिने इच्छा पनि पूरा भएन । दाजुको अवसानले मेरो संसारै अँध्यारो भएको अनुभव गरेकी छु भन्दै अन्तमा लेखनाथ स्मृति प्रतिष्ठानले कविलाई सधैं जीवन्त राख्न सकोस भन्नेशुभेच्छा राख्दै स्वर्गीय कविप्रतिहारदिकता पूर्वक भावपूर्ण श्रद्धासुमन अर्पण गर्नुभएको छ ।

यस्तै “विसिनसक्नुका लेखनाथ ज्ञवाली” शीर्षक दिएर देवेन्द्र घिमिरेजीले लेख्नुहुन्छ— कवि लेखनाथसँग मेरो प्रथम भेट २०२४ सालमा बुटवलमा उहाँ औषधोपचारमा रहेको अवस्थामा भएको थियो

रोगकाकारण उहाँ अस्वस्थ रहेपनि उहाँमा शालीनता र विद्रोह जीवनभर रहि नै रह्यो । उहाँ जीवन र जगतलाई राम्ररी बुझेर कदम चाल्ने व्यक्ति हुनुहुन्थ्यो । उहाँमा भएको असीम प्रतिभा र लेखन कलाले अविष्मरणीय जन पक्षीय कविको रूपमा स्थापित हुनुभयो । उहाँ आफ्नो वैचारिक धारमा खरो उत्रिन सफल हुनुभयो भने उहाँका विपक्षीहरू क्रमशः पछारिँदै गए । उहाँको नवौं स्मृति दिवसमा प्रकाशित हुन गइरहेको स्मृति ग्रन्थमा केही संस्मरण लेखेर पठाउन भनेर गुरुदत्त ज्ञवालीले भन्नुभयो । उहाँको संस्मरण सारत मैले २०६७ सालमा प्रकाशित जनघोष साहित्यिक मासिकको लेखनाथ स्मृति अड्कवाट पाएको थिएँ उहाँको मृत्युको सन्दर्भ पढ्दा भाव विभोर भएँ । ६७ वर्षको उमेर भनेको जीवनका हरेक अनुभवमाथि घोलिएर विशेष प्रकारका सामग्री तयार गर्दै अगाडि बढ्ने अवस्था हो । यस अवस्थामा उहाँलाई अलविदा गर्नुपर्दा चित्तले नमाने पनि भौतिक यथार्थलाई विना विकल्प स्वीकार्नै पर्छ ।

पछिल्लो पटक लेखनाथ ज्ञवाली गङ्गालाल पुस्कालयका लागि केही किताव दिएर सहयोग गर्नुपर्थ्यो भनेर आउनुभएको थियो । उहाँ हरेक विषयमा अत्यन्त संवेदनशील हुनुहुन्थ्यो । बनारसमा पढ्दै गर्दा पुष्पलालको वाम राजनीतिमा प्रवेश गरेका लेखनाथ गुल्मीको संगठनमा भिजिसक्नुभएको थियो । त्यस अवस्थामा राजनीति गर्दा निकै जोखिम उठाउनुपर्थ्यो तापनि लेखनाथजीले आफ्नो विचारलाई विस्तार गर्न कहिले पनि विसाउनुभएन र कुन धारमा गएर नेतृत्त्व हत्याउने भन्ने तुच्छ व्यवहार पनि प्रदर्शन गर्नुभएन । २०४६ सालमा मार्क्सवादीकै जिल्ला कमिटी को सदस्य रहेको देखिन्छ । यो पुष्पलालकै धारको निरन्तरता थियो । उहाँले २०३१ सालपछि लेखनाथजी सहभागी हुनुभएको सांस्कृतिक र राजनीतिक संठनको नाम उल्लेख गर्दै । अन्तमा लेखनाथका उजागर नभै छिपेर रहेका प्रतिभाहरूलाई स्मृति प्रतिष्ठानले तथ्यपरक तरिकाले अनुसन्धान गरेर प्रकाशित गर्ने सफलता प्राप्त गरोस् भन्ने शुभेच्छा प्रकट गर्नुभएको छ ।

यस्तै “सम्भ्रनामा लेखनाथ गुरु” शीर्षक दिएर इन्दिरा ज्ञवालीले लेख्नुभएको छ—गुरु लेखनाथ सधैं ढाका टोपी सहितको साधा पहिरनमा रूपन्देहीका विभिन्न स्थानमा विचरण गर्ने, आफू रोगी भएपनि त्यसलाई दवाएर अरूलाई हँसाउन सक्ने कला भएका, देश र पिछडिएका वर्गको बारेमा चिन्तन मनन गरि नै रहने, सबैसँग समताको व्यवहार गर्ने, हँसिला र मायाँलु व्यवहारभएका, विसनै नसकिने एक आदर्श व्यक्ति हुनुहुन्थ्यो । उहाँले कच्चै उमेरदेखि साहित्यिक र राजनीतिक क्षेत्रमा प्रवेश गरेर जनताकै निम्ति साहित्य सृजनासँगै राजनीति गरिरहनुभयो । उहाँका सहकर्मी साथीहरू आफ्नो स्वार्थको लागि कसैले दल बदल्ने र कसैले ठूला नेता को गुलामी गरेर पद ओगटेर स्वार्थ पूर्ति गर्न सफल भएका छन् । तर उहाँले भने सधैं गरीब र निमुखाहरूको चिन्तन मनन गर्दै पत्रकारिता र साहित्यको माध्यमबाट अन्याय, अत्याचार र भ्रष्टाचारको विरुद्धमा आवाज बुलन्द गरिरहनुभयो । उहाँले सामाजिक संस्थाहरूसँगै गङ्गालाल पुस्तकालय र रेडियो लुम्बिनीमा गहन जिम्मेवारीबहन गरेर सेवा गर्नुभएको थियो । उहाँले सबै उमेर समुहका मानिसलाई सम्मान र आदर गर्नेहुदाँ सबै मानिसले प्रसंशा गरिरहन्थे । म पहिलो पटक रेडियो लुम्बिनीको दिदी बहिनीका कुरा भन्ने कार्यक्रममा कविता वाचन गर्न गएको समयमा उहाँले मेरो वाचन शैली र शब्द विन्यासलाई नियाँलेर अत्यन्त मिठो सुभावा दिएर हौसला प्रदान गर्नुभएको थियो । मपनि उहाप्रति आभारी भएकी थिएँ ।

उहाँले म विदा हुने वेलामा आउँदै गर्नु है भन्नु भएको थियो । त्यसपछि म रेडियोका कार्यक्रमहरूमा वाक्लै आउने र जाने गर्नथालें । उहाँलाई सधैं रेडियोका विविध कार्यक्रमहरूलाई परिमार्जितगर्ने कुरामै तल्लीन भएको देखें । म पनि स्वयंसेवक तथा आंशिक कार्यक्रम उत्पादन सहयोगीका रूपमा दैनिक जान थालेपछि उहाँ त साथीसरह नै बन्नुभयो । शैक्षिक चौपारी कार्यक्रम सञ्चालनको जिम्मेवारी प्राप्त

गरेर उहाँको छत्र छायाँमा कामगर्दा एउटा मानिस भएर बाँच्ने र काम गर्नेअवसर पाएँ । तर गुरुलाई रोगले च्यापेपछि उहाँलाई सबैको सदिच्छा र प्रयत्नका बावजूद बचाउन सकिएन । उहाँको मृत्युको खबरले हामी रेडियोकर्मी साथीहरू अफिसमै शोक मग्न भएर आँशू झार्दै समाचार लेख्नुपरेको थियो । समाचार बाचन पनि मैले नै निकै कठिनाइपूर्वक गला अवरुद्ध हुँदै गरेकी थिएँ तापनि मानिसभएर बाँच्ने कला सिकाउने गुरुलाई अलविदा गर्नुपर्दा मन समाल्न निकै गाह्रो भएको थियो । लेखनाथ स्मृतिग्रन्थ प्रकाशनको तयारी भएको खबर पाएपछि मेले गुरुको वारेमा केही कुरा लेख्नुपर्छ भन्ने सोचगरी गुरुकी जीवन सङ्गि आशा ज्वालीसँग भेटि उहाँका स्मरणीय कुराहरू प्राप्त गरेँ । गुरु आमाले घरि घरि गला अवरुद्ध गर्दै माया गर्ने सन्तान, परिवार र उहाँले लेखेका कृतिहरू हेरेर मन बुझाउँछु भन्नुभएका कुराले म भाव विह्वल भएकी थिएँ भन्दै अन्तमा इन्दिराले गुरुप्रति भावपूर्ण श्रद्धासुमन अर्पण गर्नुभएको छ ।

यस्तै “लेखनाथको सम्झनामा” शीर्षक दिएर गङ्गा अभिलाषीले लेख्नुभएको छ— यद्यपि मैले २०५८ सालदेखि साहित्यिक क्षेत्रमा प्रवेश गरेकी हुँ तापनि आरणीय श्रष्टासँग भेट गर्ने अवसर कहिले पनि जुरेन । उहाँ जस्तो आदर्श श्रष्टासँग भेट गर्न नपाएकोमा मलाई निकै पछुतो लागेको छ । उहाँको अवसान पछिका कार्यक्रममा भने २०७२ सालदेखि म सहभागी हुँदै आएकी छु, अहिले उहाँको स्मृति दिवसको अवसरमा संस्मरणलेख लेख्ने अनुमति पाएर म आफूलाई धन्य सम्झी लेख्ने जमर्को गरेकी छु । कवि लेखनाथ ज्वालीको स्मरणमा प्रति वर्ष स्मृति दिवस मनाउने र कवि लेखनाथ ज्वाली प्रतिभा पुरस्कार प्रदान गर्ने कार्यक्रम राखेर लेखनाथ स्मृति प्रतिष्ठानले अति सराहनीय काम गरेको छ । यसले प्रत्येक वर्ष साहित्य र सङ्गीतका विभिन्न विधाका एकजना विशेष श्रष्टालाई उक्त पुरस्कारले सम्मान गर्ने, पुस्तक विमोचन गर्ने र विमोचित कृतिहरू वितरण गर्ने हुँदा मलाई यो कार्यक्रम निकै प्रभावकारी लागेको छ ।

उहाँका कृतिहरू पढेपछि मानिसमा एकप्रकारको करुणाभाव, जोस र जाँगरसमेत पैदा हुन्छ । सबै कृतिहरू जीवन्त छन् अर्थात् समकालीन समाजको चरित्र चित्रण गर्न सफल छन् भन्दै अभिलाषी लेख्नुहुन्छ कवि लेखनाथ ज्वाली क्रान्तिका उद्घोषक, मानवता वादी, प्रगतिशील लेखक, गायन र नृत्य कालाका प्रशिक्षक एवं चित्रकार समेत भएकोकुरा उहाँका सृजनाले उजागर गरिरहेका छन् । अन्तमा उहाँले लेखनाथको स्मरणको लागि प्रतिवर्ष स्मृति दिवस मनाउन, लेखनाथ स्मृति प्रतिष्ठानको कार्यक्रम सुचारु गर्दैआएका उहाँका घर परिवारप्रति हार्दिक शुभकामना व्यक्त गर्दै लेखनाथजीको एउटा कविताका चार लाइन – “कालो भएनी गोरो छन् चेत ज्ञान उस्तै ...भेद धन्दा” उद्धृत गर्नुभएको छ ।

यसैगरी “अज्ञात गुरु लेखनाथ ज्वाली” शीर्षक दिएर लियाकत अलीले लेख्नुभएको छ— आफ्नो अस्तित्व सबैलाई प्यारो हुन्छ । तर अस्तित्व र व्यक्तित्व जोगाउन गाह्रो हुनुको साथै सर्वमान्य एवं सर्वजन हिताय काम गर्ने कुरा निकै कठिन काम हो । सत्य र यथार्थलाई अँगालेर प्रस्तुत हुनुभनेको आफूलाई जनहितमा समर्पित गर्नु हो । आफ्ना तमाम स्वार्थलाई गौण सम्भरेर पत्रकारिता देशको लागि हो र यसको लागि विशेष भूमिका मैले नखेले कस्ले खेले भनेर विचार गरी काम गर्ने लेखनाथ ज्वाली एउटा नमुना नै हो । उहाँसुसभ्य, सुशील र हँसिलो अनुहारका हुनुहुन्थ्यो भने उहाँले आफ्नो परिचय मुखले कहिले पनि दिनुभएन लेखनकलाले नै उहाँको परिचय दिएको छ । उहाँ नेपालगञ्ज आएपछि मात्र यस क्षेत्रमा नेपाली भाषाको उत्थान र लेखनशैलीमा आमूल सुधार भएको हो । उहाँ नेपालगञ्ज आएपछि हामी दुईजना एकभएर काम गरेका थियौं । नेपालगञ्जमा राजतन्त्र विरोधी बामपन्थी र प्रजातन्त्रवादी शक्ति भएपनि पत्रकारसंघ गठन गरेर जन अधिकारको लागि आवाज बुलन्द गर्ने काम

भएको थिएन । यसको लागि उहाँको सकृयता, गोविन्द वियोगी (मा.भू.सा.)को पहल र संपादक पन्नालाल गुप्ताको प्रस्तावमा सरकारी प्रतिबन्धका बावजुद सर्वप्रथम नेपालगञ्जको महेन्द्र पुस्तकालयमा मेरै अध्यक्षतामा पत्रकारसंघ गठन गरेर हामीले नेपालगञ्ज क्षेत्रमा भ्रष्टाचार र शोषणका विरुद्ध सशक्त अभियान अगाडि बढाएका थियौं ।

उहाँ नेपालगञ्ज आएपछि हामी अत्यन्तै हितैषी बनेका थियौं । लेखनाथजी नेपालगञ्जमा तीर्थमान श्रेष्ठको घरमा बस्दाको एउटा घटना । तत्कालीन राष्ट्रिय पञ्चायत अध्यक्ष मरिचमान सिंह श्रेष्ठ नेपालगञ्ज आएका थिए । लेखनाथका घरभेटीले उनलाई घरैमा खाना खाने निम्ता गरे । उनी खान आएको समयमा लेखनाथजीले सामान्य तरिकाले आजभोलि नेपालको राजनीतिमा विदेशीको चलखेच के कस्तो छ भनेर सोध्नुभयो उनले सामान्य सोंचेर आजभोलि राजतन्त्रमाथि अमेरिकी दबाव बढ्दै छ भने । उहाँले यसै विषयलाई शीर्षक बनाएर नेपालगञ्जबाट समाचार प्रकाशित गर्नुभएपछि राष्ट्रिय मुद्दा बनेर मरिचमानलाई तत्काल काठमाडौं जानुपरेको थियो । यस विषयमा दरबारलाई पत्रकाहरू र मरिचमानले पनि स्पष्टिकरण दिनुपरेको थियो ।

उहाँसँग मरिचमान रिसाए पनि यस समाचारले यहाँका पत्रकारको इज्जतसँगै उहाँलाई ह्वात्तै माथि उठाएको थियो । त्यसपछि लेखनाथ दाजु यहाँ सर्वमान्य जस्तै हुनुभयो । उहाँसँग आउने र बस्ने मनमोहन अधिकारी लगायतका केन्द्रिय वामपन्थी नेता र ने.का.का केन्द्रिय नेताहरू समेतसँग मैले पनि परिचित हुने अवसर पाएको थिएँ । राजा विरेन्द्र सुर्खेत आएको समयमा उहाँलाई भेटगर्न पत्रकारको हैसियतले लेखनाथजी र म समेत जाने निर्णय गर्‍यो । सुर्खेत गएर निवेदन गरेको चौथो दिन लेखनाथजीले र अर्को दिन मैले भेट गर्न पाउने भयौं । हामीले छुट्टा छुट्टै विषयमा कुरा गर्ने पनि निधो गर्‍यो । लेखनाथजीले राजासँग पञ्चहरूले राजा र जनताबीच खाडल खन्ने काम गरे भन्ने र देशमा दुई पार्टी सिष्टम राखे कस्तो होला भन्ने कुरा निर्धक्क भएर राख्नुभएछ । यो कुरा सुनेर वासु रिमाल आएर कविका कुराले निकै चर्चा पाएको छ भन्दै पञ्चहरू रुष्ट भएको र पत्रकारहरू निकै उत्साहित भएको कुरा पनि सुनाउनुभएको थियो ।

अर्कोदिन मैले पनि लेखनाथजीलाई सोधी उहाँकै हौसलाअनुसार राजालाई भेटेर निर्धक्क भई नेपालगञ्ज देखि कञ्चनपुरसम्मका भारतीय सीमा नाकामा रहेका पिलरको नम्बर सहितको अवस्था बारे सबै कुरा बताएँ । राजा साह्रै खुशी भएर भोलीविहान ६ बजे पुनः भेट गर्नु भन्ने हुकुम पाएँ । बाहिर आएर पहिले लेखनाथजीलाई सुनाएँ उहाँ निकै खुशी हुनुभयो । त्यसदिन हामी खुशी भएर नै वितायौं भोली विहान छ बजे भेटेर सीमाका पिलरकै वारेमा ५/६ मिनटको कुरा पछि म विदा भएको थिएँ । राजा निकै देशप्रेमी रहेछन् । लेखनाथ दाजु र यो दर्शन भेटको समीक्षा गरेर यो छोटो लेखमा सकिन्न । उहाँलाई मैले अज्ञात गुरुको रूपमा मानेको छु । उहाँ सधै विवेकको खोजीमा हुनुहुन्थ्यो । आज उहाँ नहुँदा मलाई सर्वस्व गुमाए जस्तो भएको छ भन्दै अलिले उहाँ जहाँ भए पनि उहाँको आत्मालाई चिरशान्ति मिलोस भन्ने कामना गर्नुभएको छ ।

यस्तै “रेडियो लुम्बिनीमा छुँदा” शीर्षक दिएर शारदा गैरे लेख्नुहुन्छ— २०६० सालदेखि लेखनाथ गुरुसँग मेरो चिनजान भएको हो । मैले ४५ दिने रेडियो कार्यक्रम उत्पादन सम्बन्धी तालिम लिएपछि मेरो साथी र म दुईजनाले कार्यक्रम सञ्चालन गर्न रेडियोमा गएको समयमा स्टेशन मैनेजर मोहन चापागाईंले लेखनाथ ज्ञवालीसँग ‘स्कृष्ट’ देखाउन भनेपछि हाम्रो लुम्बिनी भन्ने कार्यक्रम उहाँले स्कृष्ट गरेपछि मात्र हामीले कार्यक्रम रेकर्ड गरेर बजाउने हुनाले उहाँसँग हाम्रो दैनिक भेट हुने गर्थ्यो ।

रेडियोकर्मी सबैका गलतिहरू सच्याई कार्यक्रममा शब्द उच्चारण र शब्द विन्यास गर्ने कुरा पनि सहज रूपमा सिकाउने हुँनाले रेडियो लुम्बिनीमा उहाँ सबैका गुरु बन्नुभएको थियो । एकदिन सहकर्मी साथी प्रदीप आचार्यले कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा आफ्नो थर पनि गैरे भन्नु भएछ हामी कसैलाई थाहा थिएन उहाँले रेकर्ड नै सुनाउँदै मातेको जय होस् भनेर हँसाउनुभयो । उहाँ आफैले बनाएको गफानन्द कार्यक्रमको प्रमुखपात्र आफै हुनुहुन्थ्यो । यो गफानन्द कार्यक्रमको गफले धेरै मानिसलाई पेट मिचि मिचि हँसाउँथ्यो । यस कार्यक्रमले व्यैमानहरूलाई राम्रोसँग भँटारो हान्ने गर्थ्यो । उहाँले मानिस भएर जन्मेपछि जीवनमा केही नकेही गरेर छोड्नुपर्छ भन्ने उपदेश दिने गर्नुहुन्थ्यो ।

उहाँका रचनाहरू अनमोल छन् । अहिले उहाँका बालगीतहरू विद्यालयमा गाउने गरिन्छ । युटुवबाट पनि हेर्न सकिन्छ । उहाँ सधै साधा पहिरनमा देखिनुहुन्थ्यो । साच्चै भन्दा उहाँ साधा जीजन र उच्च विचार भएका, आँखामा राखेपनि नविभाउने, व्यक्तिगत स्वार्थबाट माथि उठेका आदर्श पुरुष हुनुहुन्थ्यो र उहाँ आफ्नो लागि नभई राष्ट्रको लागि बाँच्नुभएको थियो । उहाँले आफ्नो स्वास्थ्य भन्दा आफ्नो जिम्मेवारी— लाई प्राथमिकता दिएर काम गर्ने वानीले गर्दा हामीबाट छिट्टै टाढिनुभयो । उहाँ भौतिक शरीरबाट टाढिए पनि हाम्रो मन मस्तिष्कबाट भने कहिले पनि टाढिनुहुने छैन भन्दै शारदाले उहाँका परिवारजन र आफन्तले लेखनाथ स्मृति प्रतिष्ठान सञ्चालन गरेर स्मृतिदिवस मनाउँदै आएको र यो नवौं स्मृति दिवसमा स्मृतिग्रन्थ प्रकाशन गर्ने निर्णय गरेकोमा धन्यवाद ज्ञापन गर्नुभएको छ ।

यस्तै “सम्भना लेखनाथ गुरुसँगको” शीर्षक दिएर सरु रानाले लेख्नुभएको छ – म गुल्मी भासेको विद्यालयबाट एस.एल.सी.गरेपछि बटवल भरेर क्याम्पस पढ्दै गर्दा २०५९ सालमा रेडियो लुम्बिनीको प्रशासनिक फाँटमा कामगर्ने अवसर पाएँ । त्यहाँ धेरै जनासँग परिचय गर्ने अवसर मिल्यो । तर हँसिलो अनुहार देख्दै माया लाग्दो र पाको लेखनाथ गुरुलाई देखेपछि मन निकै खुशी भयो । मेरो प्रशासनिक काम भएकोले अफिस कुरिरहन पर्थ्यो लेखनाथ गुरुले कार्यक्रम संपादनको काम गर्नुहुन्थ्यो । एकदिन मलाई गुरुले विज्ञापनमा वोल्न भन्नुभयो । मेरो मगरे टोन सुनेर साथीहरू हाँस्दा मेरो मन दुःख्यो, आँसु आयो । तर गुरुले मलाई वोल्न लगाइरहनुभयो । रेडियो विज्ञापनमा मात्र नभएर प्रत्यक्ष वोल्ने अवसर पनि पाएँ र उहाँकै प्रेरणाबाट गफानन्द हास्य कार्यक्रममा केटुकीको भूमिका पनि पाएर खुशी भएँ ।

गफानन्दको गफमा लेखनाथ गुरु गफानन्द र म केटुकी २० मिनटसम्म निकै चर्काचर्की हुन्थ्यो । नेपाली टिपिकल शब्द प्रयोग गरेर रोचक कमिक बनाउनुहुन्थ्यो । गफानन्दमा एकदिन केटुकीले तीजको दर खाएर पेट दुखेपछि गफानन्दसँग वोक्सी लाग्यो भनेर जान्छे । गफानन्दले वोक्सी कहाँ लाग्यो र कहाँ छ भन्दै गरेको गफानन्द कार्यक्रम अविष्मरणीय छ । यसरी गुरुसँगबाट धेरै कुरा सिक्ने अवसर पाएकी थिए । गुरु अस्वस्थ भएर अफिस नआउँदा पनि उहाँकै घरमा गएर कार्यक्रम संपादन गराउँथे । मेरालागी लेखनाथ गुरु रेडियोको पहिलो गुरु हुनुहुन्छ । गुरुप्रति म आभारी छु, ऋणी छु । धेरै कुरा सिक्नुथियो । उहाँ अस्वस्थ हुँदा पनि कहिले आराम भएर सिक्न पाइएला भन्ने हुन्थ्यो । अब त त्यो समय र आश पनि रहेन । जे सिक्थियो त्यो प्रेरणाको श्रोत बनेको छ । सधै यस्तै इमान्दार भएर काम गर्नुभन्नुहुन्थ्यो भन्दै सरुलेम गुरुलाई कहिल्यै विसर्ने छैन भन्नुभएको छ ।

यस्तै “सम्भनामा लेखनाथ ज्वाली” शीर्षक दिएर जुनी भण्डारीले लेख्नुभएको छ— गफानन्दको गफ रेडियो नाटक मैले निकै मन पराउँथे । यसकार्यक्रममा निकै घत लाग्दा कुराहरू व्यङ्गात्मक तरिकाले प्रस्तुत गरिएका हुन्थे । गफानन्दका अत्यन्त चाखलाग्दा कुरा सुनेर यी पात्रको मेरो मनमा प्याच्च वोल्ने अलि ठूलो मोटोघाटो आकृतिको छुट्टै प्रकारको व्यक्ति होला जस्तो लाग्थ्यो । २०६० सालमा रेडियो

लुम्बिनीले आयोजना गरेको रेडियो कार्यक्रम उत्पादन तथा उद्घोषण तालिममा सहभागी हुँदा पहिलो पटक गफानन्द कार्यक्रममा बोल्ने गफानन्दको आवाज सुन्ने वित्तिकै लेखनाथ गुरुलाई चिन्ने अवसर पाएकी थिएँ । मैले कल्पनामा कोरेको गफानन्द नभएर उहाँ त एउटा भद्र, शालीन, सबैसँग समभाव राखेर व्यवहार गर्ने अत्यन्त सरलस्वभावका व्यक्ति भएको पाएँ ।

उहाँले रेडियोका सम्पूर्ण कार्यक्रम हेर्नुहुँदोरहेछ । हामीले उहाँलाई साम्नेमा सर भने पनि विपक्षमा बा भनेर सम्बोधन गर्ने गरिन्थ्यो । उहाँ खुशी-वेखुशी जे भएपनि हाँसेर बोल्ने बानी भएकोले हामीलाई उहाँसँग काम गर्न निकै सहज लाग्थ्यो हामीलाई एउटा काम मात्र नभई अन्यकाममा पनि ध्यान दिनुपर्छ भन्ने सल्लाह दिनुहुन्थ्यो र आफू हमेसाकुनै न कुनै काममा व्यस्त नै हुनुहुन्थ्यो । उहाँकै प्रेरणाबाट समाचार लेखन र प्रसारणमा धेरै कुरा जान्ने अवसर मिलेको थियो । दिन प्रतिदिन हाम्रो जीवनमा उहाँका शिक्षा नै व्यवहारमा आउने गरेका थिए । एकदिन उहाँ विरामी हुनुहुन्छ भन्ने सुने पनि यति छिटो हामीले उहाँलाई गुमाउनुपर्छ भन्ने लागेको थिएन । तर फेसबुकबाटै यो अपत्यारिलो घटना सुनेर म स्तब्ध भएर सम्भौं हामीले मात्र नभई यो देशले नै एउटा होनहार स्रष्टा गुमाएको भन्दै उहाँले गुरुसँग सिकेका जीवनोपयोगी गुणहरूको सधैं अनुशरण गर्नुपर्छ भन्नुभएको छ ।

यस्तै छवि ज्ञवालीले “श्रद्धाञ्जली मुक्तक” शीर्षकमा आठओटा मुक्तक लेखेर मुक्तकको माध्यमबाट जनकवि लेखनाथको आत्मैदेखि निकै राम्रो प्रसस्ति गाउँनुभएको छ । उहाँले लेखनाथलाई जीवनभर विकृति, विसङ्गति, उत्पीडन र सामाजिक भेदभावका विरुद्धमा कलम चलाउने, सबैलाई उज्यालोतर्फ हिड्ने प्रेरणा प्रदान गर्ने, जनताकै लागि साहित्य सृजना गर्ने, आजीवन व्यक्तिगत स्वार्थको वास्ता नगरी इमान्दारीताका साथ देश र जनताको उत्थानको निमित्त बाँच्ने, धेरैका आशा र भरोसाको केन्द्रको रूपमा रहनुभएका आदर्श गुरुसँग विछोड हुनुपर्दा म मात्र नभई सिङ्गो नेपाली साहित्य समाज नै मर्माहत भएको छ भन्ने भाव व्यक्त गर्नुभएको छ । अन्तमा छविले बहुमुखी प्रतिभाका धनी महान् कविका अत्माको अमरलोकमा वास होस् भन्ने कामना गर्नुभएको छ ।

यस्तै “दशैको आसिकका केही आशीर्वचन” शीर्षक दिएर लेखक सन्तोष ज्ञवालीले लेख्नुभएको छ – जसरी काली गण्डकीले कडा पत्थरलाई घोटेर पूजनीय शालिग्राम चक्र निर्माण गर्छिन् त्यस्तै प्रकारले शब्दरूपी पत्थरलाई परिष्कृत गरेर जनकवि लेखनाथले साहित्य सृजना गर्ने हुँनाले उहाँका रचनाले सबैको भित्री मनलाई स्पर्श गरेर मुग्ध बनाउने गद्य र पद्य दुवै विधामा उहाँको कलम वगीरहन्थ्यो भन्दै दशैको आसिकमा परिवारका सबै सदस्यलाई सन्मार्गमा हिड्ने प्रेरणा प्रदान गर्नुभएको छ । दशैको आसिकमा सबैखाले मानिसले आत्मैदेखि मायाँ गरेर यथामति आशीर्वाद दिने चलनअनुसार सर्वसाधारणलाई पनि आसिकको महत्त्व र विधि वारे यसले राम्रो शन्देश दिने काम गरेको छ ।

जन साहित्यकार लेखनाथ ज्ञवालीले एउटै कविता दशैको आसिक नामक सुन्दर रचनाको माध्यमबाट प्रत्येक घरपरिवारमा सद्भाव फैलिएपछि समाजमा त्यसको प्रभाव विस्तार हुँदै गएर सिङ्गो राष्ट्र नै सुसभ्य वनेर समुन्नतितर्फ जानसक्ने सन्देश दिनुभएको छ । यसैगरी निमुखा र गरिवीमा पिल्सिएका मानिस र श्रमिक र मजदूरहरूको उत्थानको निमित्त र राजनैतिक नेताहरूलाई आफ्नो दुश्चरित्रलाई बदलेर देश जनताको पक्षमा उभिएर काम गर्ने सुभाव समेत दिनुभएको छ भन्दै सन्तोषजीले सम्पूर्ण विषयमा नदी वगे जस्तै कलम वगाउने क्षमता भएका सिद्धहस्त एवं स्वनाम धन्य कविको पुण्य स्मृतिमा हार्दिक श्रद्धाञ्जली अर्पण गर्दै अन्तमापञ्च चामर छन्दमा – “स्वनामधन्य लेखनाथ छौ तिमी जताततै.... विचार गर्दछौ सबै र उज्यालो पनि भर्दछौ” यो मार्मिक कविता पस्केर विदा हुनुभएको छ ।

यस्तै “के के खुबी थिए लेखनाथमा” भन्ने शिर्षक दिएर गुरुदत्त ज्ञवाली लेख्नुहुन्छ – यद्यपि मैले सम्बत् २०२५/२६ साल तिरवाटै मोदनाथजीका रचनाहरू पढ्दै जाँदा लेखनाथजीका प्रसङ्गहरू आउने गर्थे तर मैले लेखनाथजीको बारेमा जान्ने र बुझ्ने प्रयासै गरिन । मानिस स्वार्थी भएकोले यसबाट स्वार्थ पूर्ति हुन्छ भन्ने विश्वास नभएसम्म उसलाई जान्ने र बुझ्ने चासो नै राख्दैन । म पनि उहाँको सन्सार भन्दा अलि फरक संसारमा रमेर आफ्नो जीवन डुँगा खियाउँदै थिए । मैले राम्रा पत्रिकाहरू खोजी खोजी पढ्ने हुँदा एकदिन नेपालगञ्जको बजारमा मधुपर्क पत्रिका खोज्दै जाँदा वागेश्वरी मन्दिर नजिकै रहेको भेरी न्युज सेन्टर नामको पुस्तक पसलमा लारायण ज्ञवालीसँग प्रत्यक्ष कुरा गर्ने मौका पाएँ उहाँसँगबाट पत्रिका लिएर विदा हुँदा पनि लेखनाथ ज्ञवाली वारे केही प्रसङ्ग उठाइन ।

म पछि शङ्करनगर बस्न थालेपछि पनि लेखनाथ ज्ञवाली बहुप्रतिभाका धनी भएपनि उहाँले आफ्नो क्षमता, गुण र प्रतिभालाई आफ्नै मुखबाट कैले पनि नचिनाउने रसानै उमेरदेखि राजनीतिमा प्रवेश गरेर आदर्शको राजनीति गर्ने र सोही अनुसार कलम चलाउनेलाई उहाँसँगै काममा जुटन थालेपछि मात्र मैले उहाँको भित्री प्रतिभालाई उहाँका सबै विधाका रचनामा यत्र तत्र छरपष्ट देख्न थालें । उहाँको मुस्कान, उहाँको भित्री अनुहारलाई राम्रोसँग बुझ्न थालेको हूँ उहाँको बाहिर गएर घरमा आउँदा रिक्तोहात आउने वानी थिएन । केही न केही पुस्तक तथा घरलाई चाहिने पलफूल वा सरसामानहरू लिएर आउने वानी थियो । उहाँले आफूसँग भएका पुस्तकहरू गहिरीएर पढ्ने गर्नुहुन्थ्यो । अरूलाई पनि पढ्न सल्लाह दिने र पुस्तक मागे पनि दिने तर माग्न नजाने र आफूले मागेका किताव पनि फिर्ता गर्ने वानी थिएन । उहाँको घरमा निजी पुस्तकालय भएकोले धेरै नै पाठ्य सामग्री र वाद्य वादनका सामग्रीहरू पनि थिए, । ती सबको सुरक्षा होस् यो लेखक म गुरुदत्तको चाहना हो । यस्तो विशिष्ट प्रतिभावान् व्यक्तिले आफ्नो परिचय दिँदा कैले पनि एउटा किसानको छोरा भन्दा अर्को परिचय दिन जान्नुभएन । उहाँले कसैले कमजोरी गर्नु भनेदेखि कस्तो लिच्छड रहेछ भन्नुहुन्थ्यो अरू नराम्रो गाली उहाँको मुखबाट कहिले सुनिएन ।

कुनै पनि कार्यक्रममा जाँदा उहाँले महत्त्वपूर्ण कुराहरूको टिप्पणी लेख्नुहुन्थ्यो । त्यस्तो टिप्पणी लेख्दा कुनै पनि कागजको टुक्रा वा चुरोटको पागेटमा पनि लेखेर राख्नुहुन्थ्यो । उहाँले त्यस्तै कागजका टुक्रामा कविता पनि कोर्नुहुन्थ्यो ती टुक्राहरू भएको उहाँको भण्डारमा खोज्ने हो भने अरू पनि पुस्तक तयार गर्नसकिन्छ । मैले उहाँको प्रथम प्रकाशन दशैको आसिक पुस्तिका लिएर पढें । त्यसमा मैले साँकृतिक क्रान्तिको झल्को पाएँ भने समाज परिवर्तन गर्न चाहनेले आफूबाटै थालनी गर्नुपर्छ भन्ने शन्देश पाएँर म निकै प्रभावित पनि भएँ र त्यसैको विषयमा एउटा लेख पनि प्रकाशित गरेँ उहाँले पनि पढ्नुभएछ र भन्नुभयो समालोचना गर्नुपर्छ खाली प्रशंसा राम्रो मान्न सकिँदैन रेडियो लुम्बिनी, एमालेबाट मालेको जन्म भएपछि घनश्याम भुसालको पहलमा स्थापना भएको थियो । यस्मा मलगायत धेरै जना साथीहरूको सहभागिता थियो । यस्तै लेखनाथजीले रेडियो लुम्बिनीमा प्रथम चरणदेखि नैसंलग्न भएर सक्रियताका साथ काम गर्दैजान्नुभयो र पछि धेरै समयसम्म सम्पादक भई रेडियो लुम्बिनीमा भाषा सम्पादन तथा कला र साहित्यको जग नै बसाल्नुभएकोथियो । त्यहाँ काम गर्ने धेरै कर्मचारीलेलेखनाथको गुण सिक्ने अवसर पाएका थिए । मैले पनि लेखनाथ ज्ञवालीका वारेमा विभिन्न प्रसङ्गमा कलम चलाएँ । तर उहाँलाई राम्रोसँग चिने जस्तो लागे पनि गहिराइ मापन गर्न जाने जस्तो लाग्दैन । भावुक भएर पटक पटक प्रयास गरी कथा लेख्न जाने पनि कथाको गियर बदल्न भने उहाँबाटै सिक्ने अवसर पाएको हुँ । उहाँलाई पात्र बनाएर कथा लेखे पनि मैले आजसम्म कथाकोपात्र उहाँ हो कि ? म अझ खुट्याउन सकेको छैन भन्नुभएको छ ।

यस्तै “क्रान्तिकारी कवि तथा पत्रकार लेखनाथ ज्ञवाली” शिर्षकमा अर्जुन ज्ञवालीले लेख्नुहुन्छ – लेखनाथ ज्ञवालीलाई एक हितैषी सखा मानेर रेडियो लुम्बिनीमा भेट गर्नगएको अवस्थाको तस्वीर समेत राखी श्रीमद्भगवद्गीता अध्याय एघार श्लोक २–सखेति मत्वा प्रसभं यदुक्तम्..... तत्क्षयामहेत्वा महमप्रमेयम् को अर्थसहित दिएर अर्जुनले कृष्णसँग क्षमा मागेका थिए भन्ने उदाहरण दिँदै आफ्नो पनि लेखनाथसँग समभाव भएको कुरा दर्शाउनुभएको छ । उहाँले लेखनाथजीको जीवन शैली र साहित्यिक क्षेत्रमा रहेको चौतर्फी प्रतिभाका कारण गुल्मी जिल्लामा उदाएर लुम्बिनीको ज्योतिको रूपमा स्थापित हुनुभएको थियो भन्दै मार्क्सवादी दर्शनका अनुयायी भएर उहाँले देश र निमुखा जनताको उत्थानका लागि आजीवन गीत, कविता, कथा, काव्य र लेखहरूमार्मिक तरिकाले लेखिएकाविभिन्न उदाहरण प्रस्तुत गर्नुभएको छ ।

लेखनाथ ज्ञवाली अरूभन्दा भिन्नहुनुहुन्थ्यो भन्दै अर्जुन लेख्नुहुन्छ साहित्यकारले लेख, रचना र काव्यमा सृङ्गार रस सहित अति रञ्जना भरेर लेख्नसक्छ तर पत्रकारलाई त्यो छुट छैन तर आफ्नो समाचार पठनीय बनाउन सीमित शब्दमा सटिक, छोटो, भ्रममुक्त, सर्वग्राह्य र पठनीय भएमात्र सफल पत्रकार हुनसक्छ । यी दुवै विधामा लेखनाथ अद्वितीय हुनुहुन्थ्यो । उहाँको कला र प्रतिभाको प्रस्फुटन गुल्मी, बाँके र रूपन्देही जिल्लामा भएको हो । उहाँले गीत रचना गर्ने र सङ्गीत भर्नेकाम पनि आफै गर्नुहुन्थ्यो र गुल्मीमा नै प्रगतिशील गीत सङ्गीत प्रशिक्षणसँगैप्रचार प्रसारका लागि घरमै सङ्गीतालय खोलेर शुरू गरेको इतिहास छ । लेखनाथसँग अर्घाखाँची खिदिमदेखि बनारससम्मकोसाथ सहयोगको प्रभावले नै मेरो आस्था अटल भएर रहेको हो । २०२२/२३मैले पाल्पा मोहोरेमा पढाउने काम गर्दा गुल्मी दाईको घरमा गएर मार्क्सवादी दर्शनका किताव पढ्ने अवसर पनि पाएको थिएँ । २०३० को आन्दोलनपछि लेखनाथ भैरहवा, नेपालगञ्ज, शंकरनगर जहाँ रहे पनि हाम्रो सहकार्य भइरहन्थ्यो ।

अन्तमा अर्जुनले लेखनाथलाई सम्झँदै तपाईंको देहावसान अलि चाँडो भए पनि तपाईंका रचनाले भावी पिढीलाई सदा–सर्वदा राम्रो मार्गदर्शन गरि नै रहनेछन् । तपाईंको योगदान यस जन्मभूमिमा अतुलनीय र अविष्मरणीय छ । तपाईंको महान व्यक्तित्व र गुणवत्तालाई जीवित छँदै कदर नहुनु हाम्रो समाजको स्वर्गारोहण भएपछि मात्र सम्झने परंपराको दोष हो । अतः तपाईंले हामीलाई क्षमा गर्नुहोलाभन्दै माफी मागेर सम्झनामा अलविदा लेखनाथ दाइ ! भनेर सम्बोधन गर्दै अन्तमा उहाँका २०२० को दशक र पछि ५५/६२ तिरका जनवादी गीतहरूको फल्को दिनुभएको छ ।

यसैगरी“दिवाकर पन्थीले लेखनाथ गुरु” शिर्षक दिएर अत्यन्त मार्मिक ढङ्गले शार्दूलविक्रीडित छन्दमा पञ्च परमेश्वरको रूपमा पाँच श्लोक र विस तत्त्वको रूपमा २० पङ्क्ति रचेर सिङ्गो रामायण र महाभारतलाई भगवानका २४ अवतार मध्येमा चौबीसौअवतार मानिने भगवान वेदव्यासले एक एक श्लोकमा उल्लेख गरेजस्तै लेखनाथजीका समग्र कला गीत, सङ्गीत, भाव, दर्शन र कर्मको वर्णन गर्नुभएको छ । जस्तै प्रथम श्लोकमा श्रम र साथीलाई पुग्ने, माटाको माया गर्नेमहान् गुरु भन्दै आफ्ना शब्दार्पण गर्नुभएको छ भने दोस्रो श्लोकमा सच्चा मानवता र श्रमको मूल्य ऊचो ठान्ने सरल शब्दमा रचित सद्गुणले युक्त रचना रचेर वाल मस्तिष्कलाई व्यूँझाउने अक्षर रूपी दियोहरू स्वाभिमानी समाजका लागि चम्की रहेका छन् भन्ने भाव प्रदर्शित छ । तेस्रो श्लोकमा भौतिक मानवतावादको माधुर्यमा अध्यात्मको रहस्य भल्किने सबै रचनाहरू शोषण विरुद्धमा कर्मठ साधक नै भएर रहेकाछन् । तिम्रो अन्तरचेतनाको व्याख्या गर्न म आफूलाई त्यति सक्षम ठान्दिन । त्यो अनन्त अमृत सागरलाई म विन्दुले कसरी जानु ? चौथो श्लोकमा जो सत्कर्म, सद्धर्म र सत्प्रेरणको मूल बनेर यो जीवन्त समाजको सेवामा तत्पर भई सद्गुरु हुन योग्य छ र जसले अरूको सम्मान खातिर आफ्नो हृदयवाट नै अमृत

रूपी आशीर्वचन बाँड्ने गर्थ्यो त्यही नै यस धर्तिमा कृतिरूपी भौतिक शरीरमा बाचिरहेको छ । पाँचौं श्लोकमा शब्दरूपी गुच्छा उनेर गीत र सङ्गीतका माला बनाउने गुरु तिमी हौ, मेरा अन्तर्यका भावहरू विसृङ्खलित छन्, मेरो हृदयमा तिम्रो स्मृतिरूपी प्रकाश भल्किरहेको छ, मेरा अन्तस्करणका शब्दरूपी सुमन अर्पण गर्दछु भन्दै छोटो-मिठो कविता मार्फत् लेखनाथको पुण्यस्मृतिमा श्रद्धाञ्जली अर्पण गर्नुभएको छ ।

यस्तै प्रा.जगत उपाध्याय 'प्रेक्षित' ले "कवि लेखनाथ ज्ञवालीको खडेरी लघुकाव्यमा अभिव्यञ्जित वैचारिक स्तर" शिर्षक दिएर कविको संक्षिप्त जीवनी प्रस्तुत गर्दै अगाडि लेख्नुहुन्छ, नेपाली आकाशमा फैलिइरहेको वाम राजनीति र प्रगतिशील साहित्यिक क्षेत्रमा कवि लेखनाथ ज्ञवाली सुपरिचित नाम हो भन्दै लेखनाथका बाबु आमा समेतको परिचय र लेखनाथको जन्म र मरणको तिथिमिति समेत उल्लेखगरी उहाँका दर्जनौं महाकाव्य, काव्य र लघुकाव्य लगायतका कृतिहरू तयार भएपनि हालसम्म ७ वटा कृतिमात्र प्रकाशित भएका छन् । महाकाव्यसहित केही कृतिहरू पञ्चायती सरकारको हातमा परेर नष्ट भै सकेका छन् भने कैयौं कृतिहरू प्रकाशनमा आइनसकेको अवस्था छ र उहाँले साहित्य र कलाका विविध क्षेत्रमा कलम चलाउनुभएको छ । यसबाट कवि लेखनाथ ज्ञवालीको साहित्यिक व्यक्तित्व, कविता, गीत, सङ्गीत, खण्डकाव्य, महाकाव्य, कथा र उपन्यास आदि विविध आयाममा व्याप्त भएको पाइन्छ, भन्ने उल्लेखगरी खडेरी लघुकाव्यको चिरफार गर्नुभएको छ ।

खडेरी लघुकाव्य २०३९ सालमा लेखिए पनि २०५८ सालमा प्रकाशित भएको छ र यो काव्यका पौरस्त्य काव्यशास्त्रीय परंपरा अवलम्बन गरेर सर्गलाई अंशको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ । पुरै अनुष्टुप छन्दमा लेखिएको यस काव्यका छ अंश र अन्तमा सातौं उपसंहार गरी निष्कर्ष सहित समाप्त गरिएको छ । अनुष्टुप छन्दका दुई पङ्क्तिपुञ्जलाई एकपद्यमान्ने चलन अनुसार ३९० पद यसमा समाविष्ट छन् । भन्दै प्रत्येक अंशको सविस्तार व्याख्या गरेर कविको काव्यात्मक क्षमताको अति गहन तरिकाले प्रशंसा गर्नुभएको छ । यस्तै खडेरी लघुकाव्यले दिएको सन्देश भन्दै प्रेक्षित लेख्नुहुन्छ, लेखनाथ ज्ञवालीका रचनाहरू मार्क्सवादी जगमा आधारित भएर सृजित छन् । मार्क्सवादले शोषण रहित एवं वर्गविहीन समाजको परिकल्पना गरेको छ । किन भने समाजमा वर्गीय अवस्था रहेसम्म शान्ति र प्रगति सम्भव हुँदैन । श्रमजीवी वर्गलाई शोषण गर्ने शक्ति स्वदेशमा सामन्त र दलाल पूजिपति र अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा साम्राज्यवाद र विस्तारवाद हुन् । यही शोषणका कारण संसारमा ठूला ठूला युद्धहरू भएका छन् र आजपनि युद्धको क्रम रोकिएको छैन । अतः ज्ञवालीले मेक्सिम गोर्कीको मानिस नै सर्वशक्तिवान हो उसले चाहेमा जुनसुकै कामगर्न सफल हुन्छ, भन्ने भनाईको अनुसरण गर्दै शोषित र पीडित वर्गलाई शोषण र अत्याचारको विरुद्धमा एकजुट भई जुर्मुराएर उठ्न आह्वान गर्नुभएको छ ।

सबैका प्रेरणाका श्रोत बन्न पुगेका कवि लेखनाथले आफ्नो राजनैतिक धार अनुसार यो खडेरी लघुकाव्य सृजना गर्नुभएको छ । छोटो आख्यान र संरचना भएकोले लघुकाव्य नाम दिइएको हो । यस कृतिमा प्रकृति र समाजमा विद्यमान यथार्थलाई संस्कृत शास्त्रीय अनुष्टुप छन्दमा प्रस्तुत गरिएको छ । आज संसारमा जनताका बाधकका रूपमा विद्यमान पर्खालहरू न्यायिक जनयुद्धले बढारेर भोलि समाजमा शान्ति र सुव्यवस्था कायम हुने कुराको निष्कर्ष यस लघुकाव्यमा छ । यो काव्य कला र विचार दुवै दृष्टिले उत्कृष्ट मानिन्छ । यसमा प्रकृतिलाई जुन उदात्त मानवीकरण गरिएको छ, त्यसले पनि काव्यलाई निकै जीवन्त बनाएको छ, भन्दै प्रेक्षितले खडेरीको विस्तृत व्याख्या र विश्लेषण गर्नुभएको छ ।

यस्तै “लेखनाथ ज्ञवाली व्यक्ति एक स्मृति अनेक” शिर्षक दिएर डा.माधव पन्थीले लेख्नुभएको छ – लेखनाथ ज्ञवालीका विचारर व्यवहारले नेपालको वाम आन्दोलनलाई निकै ठूलो ऊर्जा दिने काम गरेको छ । मेरो उहाँसँग प्रत्यक्ष भेटघाट २०४० सालमा सुर्खेत जाने क्रममा नेपालगञ्जको भेरी न्यूज सेन्टरमा भएको थियो । पसलको सञ्चालक नारायण ज्ञवाली हुनुहुन्थ्यो भने लेखनाथ त्यसको संरक्षक । पछि उहाँका कान्छा भाइ नारायण ज्ञवालीको मेरा दाजु लक्ष्मण की छोरीसँग विवाह भएपछि हामी नाताले पनि एउटै घर परिवार भएका थियौं । २०४४ सालमा म बुटवल बहुमुखी क्याम्पसमा कार्यरत भएपछि लेखनाथजीसँग सम्पर्क पातलो भएपनि उहाँका भाई लक्ष्मणसँग आवत जावत र सहयोगको आदान प्रदान हुने गरेको थियो । लेखनाथजी शङ्करनगरमा वस्न थालेपछि हाम्रो भेट हुने गर्थ्यो । मलाई लाग्छ उहाँको साधा जीवन, उच्च विचार र सृजनाले तत्कालीन समयमा वाम आन्दोलनलाई निकै ठूलो टेवा पुगेको थियो । उहाँका सम्पर्कमा आउने जुनसुकै मानिस प्रभावित हुन्थे । मानिसको सही सैद्धान्तिक र वैचारिक व्यवहारले नै मानिसलाई नजदिक वा टाढा बनाउने हो । हाम्रो बसाईको सामिप्यता र सम्बन्धले गर्दा उहाँसँग निकै घनष्टिता भएको थियो । अहिले लेखनाथजीको भौतिक अनुपस्थितिका बावजुद उहाँका परिवार र हृदयस्पर्शी सृजनाहरूका कारण केही राहत मिलेको छ ।

उहाँले राजनैतिक धार कहिले परिवर्तन गर्नुभएन र उहाँ आफैमा बहुआयामिक व्यक्तित्वको धनी हुनुहुन्थ्यो । मैले धार परिवर्तन गरेर माले बनेकोले केही समय खुलस्त वार्तालाप हुन नसके पनि ०४७ सालमा पार्टी एकीकरण भएपछि हामी सहज भयौं । उहाँ भित्र र बाहिर एउटै हुनुहुन्थ्यो । सङ्कीर्णता र कट्टरता लेसमात्र पनि थिएन । उहाँ प्रगतिशील साहित्यका संवाहक नै हुनुहुन्थ्यो । आज देशको परिस्थिति बदलिएको छ । उहाँका सान्दर्भिक विचारहरू कार्यान्वयन हुनसके यो देशले छिट्टै चोला बदल्नसक्ने छ । हाम्रो दार्शनिक विचार अनुसार शब्द र अक्षर नै ब्रह्म हो उहाँ अक्षरमै बाँचिरहनुभएको छ । उहाँ अजर अमर भएर रहिरहनुहुने छ । हामीले समाजको कल्याण चाहने हो भनेदेखि उहाँका विचारको अनुशरण गर्दै जानुपर्छ भन्ने भाव व्यक्त गर्नुभएको छ ।

यस्तै “जनताका कवि लेखनाथ ज्ञवाली” शिर्षक दिएर लीलामणि पौडेल लेख्नुहुन्छ— म लेखनाथका सद्विचारहरूले प्रभावित भएको मानिसलाई बहिनी रम्भाले सूचना गरेअनुसार उहाँको स्मृति ग्रन्थमा केही सस्मरणहरू लेख्न मन लाग्यो । मैले वादी नि.मा.वि.मा पढ्दा उहाँका वोल नेपाली जिन्दावाद आदि गीतहरू अरू मानसिहरूले जस्तै मैले पनि गाउने गर्थे । यद्यपि मलाई गीतका सर्जकको नाम थाहा थिएन । पछि २०३५ सालमा म श्रृङ्गेश्वर विद्यालयमा शिक्षण पेशा गर्दा उहाँलाई चिहने अवसर मिलेपछि उहाँसँग म अत्यन्त प्रभावित भएको थिए । त्यसपछि शङ्करनगरमा एउटा वैवाहिक कार्यक्रममा गएको थिएँ । त्यही विवाहको तीनदिने बसाइमा मैले उहाँलाई राम्रोसँग चिहने मौका पाएँ । उहाँका परिवर्तनकामी प्रगतिशील जन साहित्यको रसपान गर्न थालेपछि उहाँप्रतिको श्रद्धाभाव अरूबृद्धिहुँदै गएको थियो । कारण उहाँको कथनी र करणीमा कति पनि भेद थिएन । विकृति र विसङ्गति विरुद्ध लडिरहने जुनसुकै अवस्था र समयमा विचलित नहुने र हरेक कुरालाई गहिरो गरी बुझे र विश्लेषण गरेपछि मात्र लेख्ने बोल्ने, र सोही अनुसार व्यवहार पनि गर्ने उहाँ समकालीन युगका आदर्श व्यक्ति हुनुहुन्थ्यो ।

अन्तमा उहाँलाई कसैको माया, इच्छा र चाहनाले बचाउन सकिएन । आखिर भगवान् कृष्णको कथन (**जातस्य हि ध्रुवो मृत्युः ध्रुवंजन्म मृतस्य चा** गीता अ.२/२७)को कथन सत्य सावित भयो । तापनि जनताका प्रिय कवि तथा धर्तीका एउटा असल पुत्रलाई असमयमै गुमाउनुपरेकोले मर्माहत भएका छौं

भन्दै अन्तमा उहाँका सृजनशील साहित्य र विचारलाई कार्यान्वयन गर्नु भन्दै उहाँप्रतिसच्चा श्रद्धाञ्जली अर्पण गरेको हुने छ भन्नुभएको छ ।

यस्तै भागीरथी श्रेष्ठले “कवि लेखनाथ एउटा संस्मरण” शिर्षक दिएर लेख्नुहुन्छ— उहाँसँगभैरहवामा भेटघाट नभएपनि उहाँका धेरै कुरा साहित्यिक रचना र लेखबाट जान्ने अवसर पाएकी थिएँ । मेरो मानसपटलमा उहाँले गहिरो छाप छोड्नुभएको छ । बहुमुखी प्रतिभाका धनी ज्ञवाली साहित्यिक फाँटमा र मानवीय व्यवहारमा निकै कोमल हुनुहुन्थ्यो । उहाँको नरम स्वभाव, मिठो बोली र मुस्कानले सबैलाई आकर्षित गर्थ्यो । उहाँले आफ्नो छोरी रम्भाको विवाह गौर जेलको प्राङ्गणमा, साहित्यकार मोदनाथ प्रश्रितको छोराविजय पौडेलसँग सम्पन्न गरेको कुरा सुनेर उहाँको सोंच, विचार र कामले म अझ प्रभावित भएकी थिएँ । उहाँ नेपालगञ्ज बस्दा मेरा नाताले दाजुपने राजकुमार कक्षपति अञ्चलाधीशलाई भेट गर्न जाँदा लेखनाथजी र म एउटै रिक्सामा गएका थियौँ । उहाँसँगको पहिलो र अन्तिम भेट पनि त्यही थियो । तर उहाँका विविध क्रियापलाप र लेख रचनासँग म सधैं नजदिक भइरहन्थेँ । त्यसैले उहाँप्रति मेरो श्रद्धाभाव रहिरह्यो ।

पञ्चायती व्यवस्थाको विरुद्धमा सशक्त कलम चलाउने लेखनाथका अतिसरल र मार्मिक रचनाबाट मात्र उहाँलाई वामपन्थी भनेर जान्न सकिन्थ्यो । उहाँको नम्रता, विचारको गहिराई र दृढ सङ्कल्प देख्दा उहाँलाई प्रगतिशील साहित्यकार भनेर मुल्याङ्कन गर्न गाह्रो हुन्थ्यो । उहाँले शिक्षण र पत्रकारिता क्षेत्रबाट राम्रो सम्मान प्राप्त गर्नुभएको थियो । उहाँको शङ्करनगरको बसाइमा रेडियो लुम्बिनीमा गरेको अन्य बौद्धिक कार्यक्रमसँगै गफानन्दको गफ कार्यक्रम अविस्मरणीय थियो । यसबाट उहाँ हास्य व्यङ्ग क्षेत्रका पनि माहिर व्यक्ति हुनुहुन्थ्यो । उहाँको जीवनी पढ्दा उहाँ साच्चै इमान र कलाको मूर्ति नै हो भन्ने कुरा मैले महशूस गरेकी छु । बनारसमा पढ्दै गर्दा वामपन्थी धारमा प्रवेश गरेका उहाँले गुल्मी जिल्लाका आफ्नो सेरो फेरोका गाउँमा आफ्नो कला, साहित्य र सङ्गीतको माध्यमबाट शैक्षिक र राजनैतिक चेतना विस्तार गर्न सफल हुनुभएकोले उहाँको नाम सुन्ने जतिले आदर गर्ने गर्थेँ । उहाँले सधैं वाल, वृद्ध, विधवा, शोषित, पीडित, दलित र गरीबहरूको विषयमा कलम चलाएर आफू अजर अमर भएर अमूल्यजीवनबाट विदा लिनुभएको छ । त्यस्ता आदर्श व्यक्तिको पुण्यस्मृतिमा स्मृतिग्रन्थ प्रकाशन गर्न लाग्नुभएकोमा रम्भा बहिनीलाई वधाई छ भन्दै लेखिकाले स्वर्गीय कविप्रति श्रद्धाञ्जली व्यक्त गर्नुभएको छ ।

यसैगरी “स्मृतिका छरपस्ट पानाहरूमा लेखनाथ ज्ञवाली” शिर्षक दिएर ऋषिराम भुसालले लेख्नुभएको छ— गुल्मीको वोहामा जन्मेर आफ्नै धरातलमा टेकी लगनशील अध्ययनबाट उठ्दै कवि, कथाकार, उपन्यासकार, पत्रकार र रेडियो लुम्बिनीको सञ्चालक र निर्देशक हुँदै लेखनाथ ज्ञवालीले लामो विमारको सामना गर्दा—गर्दै आखिर २०६७ सालमा हामी सबैलाई मायाँमारेर दिवंगत हुनुभएको छ । अति सामान्य र सिमित साधन स्रोतमा सन्तोषपूर्वक जीवन यापन गर्ने साधु र सज्जन प्रवृत्तिका लेखनाथले आफ्नो जीवनभन्दा राष्ट्रको चिन्ता गरेर इमान्दारी पूर्वक राष्ट्रकै उत्थानको लागि कलम चलाउनुभएकोले उहाँका रचनाहरू अविष्मरणीय छन् ।

मैले ०३३ सालदेखि श्री गीर्वाण सरस्वती मा.वि.मा शिक्षण पेशा गर्दा लेखनाथजीको सुस्केरा पत्रिकामा निस्केको ‘म तिम्रै कथा गुनगुनाएर मर्छु’ भन्ने कविता पढेपछि उहाँप्रति म निकै प्रभावित भएको थिएँ । ०३५ को वार्षिक उत्सवमा उहाँद्वारा रचित टेकन पुगे क्वै जुनमा ..जिन्दावाद गीतमा म नाच्न नजान्ने मानिस पनि नाच्ने अवसर पाएपछि उहाँको गीतको बोल र भावका कारण उहाँसँग भेट गर्ने तीब्र इच्छा

जागेर आयो । मैले महेन्द्र ब.क्या.नेपालगञ्जमा पढाउन थालेपछि उहाँसँग भेटगर्ने अवसर मिल्यो भित्रैदेखि माया लागेको व्यक्तिसँगको भेट ज्यादै मिठो थियो । उहाँले मातृभूमि साप्ताहिकमा पत्रकारिता गर्दा उहाँका साथी सुदूर पश्चिमका पत्रकार भोला खनाललाई यथार्थ समाचार लेखेकै कारणतस्करहरूले हत्या गरेपछि यस घटनाबाट उहाँ निकै स्तब्ध र क्षुब्ध हुनुभएको थियो । उहाँकै अगुवाइमा पञ्चायती व्यवस्थाको निरङ्कुशतालाई चिर्दै भोला खनालको श्रद्धाञ्जली सभा पनि सम्पन्न गरिएको थियो । केही समयपछि उहाँ बुटवल शङ्करनगरमा बस्न थाल्नुभयो । म पनि बुटवलमा अध्यापन गर्न थालें र हाम्रो भेटसँगै विभिन्न कुरामा कहकार्य हुँदै गयो ।

२०५६देखि रेडियो लुम्बिनीमा काम गर्न थालेपछि समाचार देखि सबै कार्यक्रमको भाषा आदि मिलाउने जिम्मा उहाँकै थियो । म पनि पत्रकार भएकोले अफिसमा आउने गर्थे । उहाँकै आग्रह र प्रेरणामा हामीले त्यहाँ नयाँ कार्यत्रमहरू पनि सञ्चालनमा ल्याएका थियौं । उहाँको अधिकांश समय रेडियो लुम्बिनीको उत्थानमैवित्ने गर्थ्यो । उहाँकै सोंचमा रेडियो भैलो कार्यक्रम, उहाँ मादले र अन्य कामको जिम्मा अरूले लिएर सञ्चालन गरेका थियौं । यो कार्यक्रम अति लोकप्रिय भएको थियो । आफ्नो मुटुसम्बन्धी जटिल रोग र सामान्य आर्थिक अवस्थाका बावजुद पनि हमेसा कर्ममा रम्ने उहाँ सबैका मान्य एवं शालीन व्यक्ति हुनुहुन्थ्यो भन्दै ऋषिले उहाँका कृतिहरूको विश्लेषण र कविका विषयमा विभिन्न क्षेत्रबाट गरिएका प्रशस्तिले आफूलाई केही राहत मिलेको महसूस भएको कुरा उल्लेख गरी लेखनाथजी आफ्ना सृजनशील कर्महरूमा बाँचिरहनुहुने छ भन्ने विश्वास गर्नुभएको छ । अन्तमा ब्रेन ट्युमर देखा परेपछि वीर हस्पिटलमा श्रीमतिसहित उहालाई भेटेको स्मरण गर्दै र कविको ०५१ को रचना (मरेर जाने यो सानु चोला गैजाला गैजाला,...हजार तिम्रा सम्भना भित्र म ज्युँदो भैरन्छु) भन्ने पंक्तिहरू स्मरण गर्दै आफ्नो स्मृतिलेख समाप्त गर्नुभएको छ ।

यस्तै “लेखनाथ ज्ञवालीका बारेमा लेखन पर्दा” शिर्षक दिएर (जब जल्छ मनमा आगो ..ऋरको जनता जुटेपछि) कवि लेखनाथले ११ वैशाख २०६३ मा लेख्नुभएको कविता उद्धृत गर्दै दिल साहनीले लेख्नुभएको छ— लेखनाथ ज्ञवाली अस्वस्थ हुनुभएकोले कार्यक्रमहरूमा उहाँको उपस्थिति कमै हुन्थ्यो । उहाँ सदा हँसमुख व्यक्ति भएका कारणले उहाँ उपस्थित भएको कार्यक्रममा भने विरामी भए जस्तो आभाष हुँदैन थियो । उपचारको लागि आफै बस चढेर काठमाडौं गएका लेखनाथको मृत्युको दुःखद खबर सुनेर मलाई लाग्यो उहाँ हिँड्दा हिँड्दै र वोल्दा वोल्दै विदा हुनुभयो, शायद यसैको नाम जीवन रहेछ । उहाँको अवसानले नेपालको प्रगतिशील वाम आन्दोलनमा क्षति पुगेको छ भने सबै बौद्धिक क्षेत्रले एकजना होनहार अगुवा गुमाएको कुरा उल्लेख गर्नुभएको छ ।

यद्यपि म प्रवासमा छँदै नेपालका वाम आन्दोलनमा लागेका धेरै नै नेता लेखक, कलाकार, साहित्यकार—हरूलाई चिने जानेको थिएँ । तर मेरो निमित्त लामो समयसम्म लेखनाथ ज्ञवाली मिथकपात्रबनिरहनुभयो । मैले उहाँलाई दुई कुरा सुनेर मात्र चिनेको थिए । मोदनाथ प्रश्रितसँग सम्धी सम्धीको प्रसङ्ग र नेपालगञ्जमा लेखनाथ ज्ञवाली नामका एकजना अग्रपङ्क्तिमा रहेका सिद्धहस्तलेखक, छन्द कविताकासर्जक, वाम आन्दोलनका नेता तथा पत्रकार छन् भन्ने कुराले । पछि उनी शङ्करनगरमा आएर बस्न थालेपछि मात्र हाम्रो भेट भएको थियो । पैलो भेटमै मलाई लेखनाथ ज्ञवाली निकै सरल र बौद्धिक व्यक्तित्व भएका कर्मठ र शालीन व्यक्ति भएको लाग्यो । उहाँ प्यारामाउण्ट स्कूलका शिक्षक हुनुहुन्थ्यो । जनयुद्ध कालमा उहाँसँग मानवअधिकार सहित विभिन्न कार्यक्रममा भेट हुन्थाल्यो । ०६२/६३ को आन्दोलनमा हामीहरू प्रगतिशील लेखक संघको ऋण्डामुनि रहेर सडक कविता आन्दोलन शुरू गरीविभिन्न स्थानमा भेट हुन थालेपछि उहाँका कविता र सक्रियताले म निकै प्रभावित भएँ । माओवादी

र दलहरूबीच दिल्ली संभौता भएपछि आन्दोलनले उचाई प्राप्त गरेर व्यवस्था परिवर्तन भएपनि वर्तमानमा उहाँको अनुपस्थिति— तिले मलाई संसारै रित्तो भएजस्तो लागेको छ । हाम्रा कविता सुन्न जन समूहलालायित हुन्थे त्यसैले विभिन्न कार्यक्रममा हामी उपस्थित भएर कविता वाचन गर्थौं ।

माओले कसैको मृत्यु प्वाँख जस्तै हलुङ्गो र कसैको पहाड जस्तै गरुङ्गो हुन्छ भने जस्तै जनताका हक हितका निम्ति कलम चलाएर संघर्ष गर्दैआएका लेखनाथको मृत्युपनि पहाड जस्तै गरुङ्गो भएको छ । हाम्रा कविता सुन्न जनसमूह लालायित हुने हुनाले हामीले विभिन्न कार्यक्रममा गएर कविता वाचन गर्ने गर्थौं । हामीलाई जनआन्दोलनको सफलता पछि एकदिनको विशेष कार्यक्रममा हाम्रा कविता सुन्न लालायित जनता निरास भए । मलाई त्यस दिनको याद आइरहन्छ किन भने लेखनाथ जस्तो महान् योद्धा र महान् साहित्यकारमाथि अपमान भएको यो विसर्जनै नसकिने दिन थियो । लेखनाथजीसँगै हामीले लोकतान्त्रिक कविता शिर्षकमा एउटा पत्रिका सम्पादन गर्थौं । पछि त्यसलाई परिवर्तन गरेर गणतान्त्रिक पत्रिका बनायौं । यसमा उहाँ र म दुवै जना सम्पादनमा रहेका थियौं । यस पत्रिकाले हामीलाई अरू नजिक बनायो । हामीले बुटवलमा जनघोषको प्रकाशन गर्न थाल्यौं । हामी दुवैजना क्रान्तिकारी पत्रकार संघको जिल्ला कमिटीमा सल्लाहकारमा पनि रह्यौं । जनआन्दोलनको लामोइतिहास बोकेका जनताका कवि लेखनाथको अवसानले नेपालको वाम आन्दोलनमा अपुरणीय क्षति भएको छ, भन्दै अन्तमा साहनीले लेखनाथ आफ्ना रचानामा मात्र होइन प्रत्येक मानिसका हृदयमा जीवित हुनुहुन्छ भन्दै २०६३ को लेखनाथजीको कविता (सामन्ती राज कस्तो कलुषित कुना, कष्टको कर्मकालो,.....जनताकै हातबाट अब त धुलिने हुन्छ कि एक पालो) उद्धृत गर्दै आफ्नो स्मृतिलेख पूरा गर्नुभएको छ ।

यस्तै “लेखनाथ स्मृति सवाइ”शिर्षक दिएर परशुराम अर्यालले चार—चार लाइनका बाह्रवटा सवाइमा लेखनाथ ज्ञवालीको पुरा ऐतिहासिक जीवनी समेट्दै लेख्नुभएको छ— २००० साल आश्विनमा जन्मेका लेखनाथ ज्ञवालीको जन्मराशिको नाम गोपाल भएतापनि साहित्यिक नाम लेखनाथ ज्ञवाली लेख्ने गरिएको हो । उहाँ कुन्ता र ऋषिरामका सपुत्रसंगै भविश्वरका प्रथम नाति चौपारे खलकका होनहार ताराको रूपमा उदाउनुभएको थियो । टुकुर टुकुर हिड्न थालेपछि हजुरबुवाको काखमा खेली खेली कक नन र ब्राह्मण वृत्ति अनुसार चण्डी रुद्री पढेपछि, चञ्चल स्वभाव र तेज बुद्धि भएका लेखनाथले रामायण र महाभारत पनि कण्ठ पारिसकेका थिए । एघार वर्षकै उमेरमा उनी पाल्पा तानसेनको जे.वि.टी.स्कूलमा प्रवेश गरी कक्षा ४ मा पढ्न शुरू गरेपनि पेटका रोगी भएर घरमा आई गाउँकै अस्थायी विद्यालयमा केही समय पढ्नुभयो । त्यसपछिअर्घाखाँची खिदिमको हरिहर संस्कृतपाठशालामा पढ्दा—पढ्दै गीत, कविता र नाटक पनि लेख्न शुरू गर्नुभएको थियो ।

त्यस समयको चलन अनुसार उहाँको पन्ध्रवर्षकै उमेरमा बाह्र वर्षकी आशासँगको विवाह भएपछिश्रीमतीसँग बोलचाल पनि नहुँदै पढ्ने चाहानाले उहाँ बनारसतिर जानुभयो । त्यहाँ पुष्पलालको सङ्गतले वाम राजनीतिमा प्रवेश गरेर वाँचुञ्जेल देशभक्तिपूर्ण जनताका गीत लेख्ने र गाउने र जनसाहित्य सृजना गर्ने गरेका जनप्रिय कविले आफ्ना थुप्रै चाहनालाई थाती राखेर परिवार र इष्टमित्र समेतको मायाँमारी असमयमै यसधर्तीबाट विदा हुनुभएको छ । मानिसभन्दामाथि उठिसकेका लेखनाथजस्ता महापुरुषका कृतिहरू बचाएर जय जयकार गरौं भन्दै वीर हस्पिटलमा उहाँको अन्तिम घडिको कहाली लाग्दो अवस्थाको स्मरण गर्नुभएको छ ।

यस्तै “अनुभूति र स्मृति” शिर्षकमा इ.मधुसुधन ज्ञवाली लेख्नुहुन्छ— बहुआयामिक प्रतिभाका धनी ठूलो बुवाको छत्रछायाँमा हुकँदै गर्दा उहाँबाट सिकेका सत्य, इमान्दारिता, व्यवहारिक ज्ञान र उहाँसँगै वस्दाका अविस्मरणीय क्षणहरूलाई लिपीबद्ध गर्दै भन्नुभएको छ । २०४६/४७ सालतिर ठूलो बुवा, बाबा र दुर्गादिदी लगायत थुप्रै आफन्त र साथीहरू पनि मार्क्सवादी पार्टीमा आबद्ध हुनुहुन्थ्यो । पार्टी उत्थानको लागि ठूलो बुवाले रचेका थुप्रै जनवादी गीतहरू गाउँदै हाम्रै घरमा भैलो आदि कार्यक्रममा हामीहरू नाच्ने—गाउने गर्थ्यौं ।

मेरा मावलीहरू धेरै कांग्रेस रहेछन् । म मावल गएको वेलामा मावलीले कम्युनिष्टहरू धर्मछाडा हुन्छन् भनेर जिस्क्याउँदा मलाई रिस उठेर यही कम्युष्टिको झण्डाको हँसियाले तिमीहरूलाई काटिदिन्छु भनेर हँसिया नचाएछु । पछि मावल जाँदा पनि हजुरबुवाले कांग्रेसकाट्ने नाति आयो भनेर जिस्क्याउनुहुन्थ्यो । अहिले त कान्छा हजुबुवा पनि ७५ भइसक्नुभएको छ । उहाँले पनि कम्युनिष्ट सरकारले दिएको भत्ता खाँदै हुनुहोला । म अलि ठूलो भएपछि ठूलो बुवालाई तपाइँ किन कम्युनिष्ट हुनुभएको हो भनेर सोद्धा उहाँले भन्नुभएको थियो, “बनारसमा पढ्दा पहिले म पनि कांग्रेसका साथीहरूसँग मिल्थें, तर उनीहरूको साना र गरीबलाई हेप्ने र स्वार्थी भएको देखी कांग्रेस छाडेर धनी र गरीबको पङ्क्तिभेद नगर्ने कम्युनिष्ट साथीहरूको असल व्यवहारले गर्दा म कम्युनिष्ट भएको हुँ” भन्नुहुन्थ्यो । मलाई मार्क्सवादी दर्शन बुझ्न ठूला कितावहरू पढ्नुपर्दैन ठूलो बुवाका दार्शनिक कुरा र व्यवहार नै काफी छन् ।

हाम्रो घरपरिवारमा सबै कम्युष्टि विचारका भएपनि हाम्रो धर्म, संस्कृति र संस्कारलाई मान्दै र जगेर्ना गर्दै आएका छौं । अरूको लहै लहैमा आफ्नो धर्म, संस्कार र संस्कृति विसियो भने भोलि गएर आफ्नो पहिचान नै समाप्त हुन्छ । त्यसैले आफ्नो मौलिक संस्कृति धुमिल हुनुहुँदैन भन्ने ठूलो बुवाको धारणा थियो । संसारका सबै मानिसले आफू बच्न वा आफ्नै सुख र सुविधाको लागि कुनै न कुनै नामबाट अदृश्य शक्तिको पूजा गर्दै आएको देखिन्छ । हाम्रो घरमा ठूलो बुवाले नागको पूजा गर्दा नागको पूजाकै दिन भारतीय विस्तारवाद र साम्राज्यवादको झल्को दिनेगरी उहाँले कोरेको त्यो नागको चित्र मैले विधिपूर्वकघरको ढोकामाथि टाँसेको थिएँ । त्यस विभत्स रूपको अजिङ्गरको चित्रमा भारतीय विस्तार— वादले छिमेकी देशहरूलाई दुःख दिने गरेको, सिक्किमलाई निलीसकेको र नेपाललाई खान मुख बाएको हुनाले त्यसले निकै चर्चा पाएको थियो । उहाँ कला र विधामा धेरै निपुण भएकोले घरमा हार्मोनियम, तबला लगायतका वाद्यवादनका सामग्रीहरू थिए । उहाँले हामीलाई पनि गाउन बजाउन र लेख्न पनि सिकाउने गर्नुहुन्थ्यो ।

हाम्रो घरमा हजुरआमा छँदासम्म सबै फुपूहरू, दिदी बहिनीहरू र छिमेकी चेलीहरू समेत जुटेर तीजआदि पर्वमा नाच्ने र गाउने गर्दा निकै रमाइलो हुन्थ्यो । यसका नायक ठूलो बुवा नै हुनुहुन्थ्यो । शङ्करनगरमा फुपूहरू समेत हाम्रा चार परिवारको घर छ । म सानो छँदा निकै चकचके र हठी भएका कारण छिमेकमा सबैले चिनेका थिए । म प्रायशः ठूलो बाबाका गीत र वाद्यवादनले प्रभावित भएर उहाँसँगै झुम्मिने गर्थे । एकदिन उहाँको घरमा गएर केही विराम गर्दा दिदीहरूले गाली गर्ने गर्थे । तर उहाँले मलाई पाल्ने छोरा यहीहो यसलाई गाली नगर्न है भनेर मलाई पुरुङ्ग पार्नुहुन्थ्यो । उहाँका यस्तै यस्तै व्यवहार र निर्देशनले नै हाम्रा सबै परिवारमा आपसी सद्भाव राम्रो थियो ।

म काठमाडौं मञ्जु दिदीको घरमा वसेर वी.ई.सकी काम गर्न शुरूगरेको थिएँ । २०६४ सालमा उहाँ मुटुको समस्या लिएर काठमाडौं आउनुभयो र गङ्गालाल अस्पतालमा औषधोपचार गरी औषधि बोकेर फर्किनुभयो । मुटुको लागि समय समयमा काठमाडौंमा आएर चेकअप गराउनुपर्थ्यो । यस शिलशिलामा

मैले उहाँको राम्रो सेवा गर्ने मौका पाएको थिएँ । ०६७ को वैशाखमा मकाठमाडौँ आउदै छु । मलाई लिन कलङ्की आउनु भनी फोन गरे अनुसार भेटेर सानेपा आयौँ । उहाँको स्वास्थ्य खराब भएपनि बोलीचाली र शारीरिक अवस्था सामान्य जस्तै लाग्थ्यो । तेसो दिन ब्रेन ट्युमर भयो कि क्या हो मलाई त साह्रै गाह्रो हुनलाग्यो भन्नुभयो र ब्रेनट्युमरको शङ्काले तुरुन्तै न्युरोमा लगियो । डा.उपेन्द्र देवकोटाले तुरुन्तै अप्रेशन गर्नुपर्ने बताएपछि अप्रेशन पनि भयो । ट्युमरको बायोप्सी जाँच गर्दा उहाँलाई ग्रेडपोरको क्यान्सर भएको रिपोर्ट आयो । केही दिन न्युरोमा बसेर सानेपा घरमा आयौँ ।

तर छिटै क्यान्सर उपचारका लागि वीर हस्पिटलमा लगेपछि शंकरनगर निवासी त्यहाँका डा.सेरचनले उपचारमा निकै सहज गराउनुभएपनि उहाँका शरीरले किमो थेरापी थग्न नसकेर पूरै शरीर कालो भयो र उहाँको शारीरिक अवस्था निकै दयनीय बन्दै गयो । आखिर उहाँले हामी सबैको माया मारेर सदाको लागि यस धर्तीबाट विदा भई हाम्रो घर परिवारका मियो तथा मानवीय ज्ञानका भण्डार ठूलो बुवा हामीबीच रहनुभएन । उहाँ नरहे पनि उहाँका आदर्श गुणहरूले हामीलाई सन्मार्गमा लाग्न सधैं प्रेरणा दिनेछन् भन्दै मधुले आफ्नो वेदना प्रकट गर्नुभएको छ ।

यसैगरी “जनप्रिय कवि लेखनाथ ज्ञवालीका कृति र प्रवृत्ति:” शिर्षकमा बालकृष्ण भट्टराईले लेख्नुभएको छ – संसारमा अवतरित प्राणीहरूमा मानिस सर्वश्रेष्ठ मानिन्छ । मानिसको आयु एकसय वर्ष भनिन्छ, तापनि खानपान र रहन सहनका कारण आयु कमवेश भएर कोही बाँचिरहेपनि मरे सरह र कोही मरेपनि बाँचिरहेका हुन्छन् । लेखनाथ ज्ञवाली रोगका कारणले दीर्घजीवन जिउन नपाएर ६७ वर्षमै यस धर्तीबाट विदा भएपनि उहाँले भौक्तिकवादी दर्शनका अनुयायी भएर जीवनभर बौद्धिक क्षेत्रका असल कर्म गरेका कारण तत्कालीन तानाशाही सरकारबाट प्रताडित हुँदापनि सतिसालभै उभिएर कर्मबाट विचलित नभएको हुनाले बाँचिरहनुभएको छ र बाँचिरहनुहुनेछ ।

भट्टराईजीले लेखनाथको बाल्यकालको जीवनी, पठन पाठन, पुस्तक र पत्रिका प्रकाशन र सञ्चार माध्यमबाट कमाएको प्रसस्ति सबै कुराहरूको वर्णन प्रशंसापूर्ण तरिकाले उल्लेख गर्दै मानिस पूर्व जन्मको संस्कार नभईकलाकार, गीतकार, साहित्यकार, विद्वान् वा धनी हुनसक्दैन । पूर्वजन्मको संस्कार भएर नै उहाँले पूर्वीय साहित्यकारहरूको बीचमा जनवादी साहित्य र संस्कृतिका विशेष सर्जक बन्न सफल हुनुभएको थियो । विद्यार्थी जीवनदेखि नै कविता, कथा, नाटक आदि लेख्न शुरू गरेका लेखनाथका बलिदान महाकाव्य र अप्सरा उपन्याससँगै केही कविताका डायरी समेत पञ्चायती सरकारले नष्ट गरेकोले उहाँलाई ठूलो चिन्ता परेको थियो । तीरचनाहरू पुनर्लेखन गर्न सम्भव नभएकोले आजीवन चिन्तित हुनुपऱ्यो ।

उहाँका प्रकाशन गर्न बाँकी रचनाहरू स्मृति प्रतिष्ठानले प्रकाशन गर्दै छ । यसले उहाँको जीवनीमा आधारित महत्त्वपूर्ण लेखनाथ स्मृतिग्रन्थ पनि प्रकाशन गर्दै छ । उहाँका कृतिहरूमा मार्क्सवादी दर्शनका उद्घोषहरू प्रसस्त मात्रामा मुखरित भएका छन् । उहाँ समकालीन युगका महान कवि मानिनुहुन्छ । उहाँको सारा जीवन नेपाली भाषा, कला, साहित्य र सङ्गीतको संरक्षण, शोषित र पीडित जनताको उत्थान, शोषक र सामन्तको भण्डाफोरसँगै समाज सेवा र राष्ट्रहितको निमित्त समर्पित गरेर उहाँले आफूलाई नेपाली वाङ्मय फाँटमा एउटा सशक्त कविको रूपमा स्थापित गर्नुभएको छ, भन्ने विचार व्यक्त गर्नुभएको छ ।

यस्तै हरिप्रसाद तिमिल्सिनाले “जनताका कवि लेखनाथ ज्ञवाली र उनको ‘साथी’ खण्डकाव्य” शिर्षक दिएर लेखनुभएको छ— लेखनाथ ज्ञवाली पत्रकारिता, साहित्य र समाजसेवाका त्रिवेणी हुनुहुन्छ । अध्ययन पछि प्रारम्भमा शिक्षण पेशामा प्रवेश गरेर सामन्त र शोषकका विरुद्ध जनताको साहित्य सृजना गर्नलागेका कारण सरकारबाट निर्मम दमन भएपनि आफ्नो अडानमा सतिसालजस्तै उभिएर देश र जनताकै लागि थुप्रै कृतिहरू सृजना गरी २०६७ सालमा ६७ वर्षकै उमेरमा हामीबाट विदा भएपनि विभिन्न रचानामा बाँचिरहेका उहाँको ‘साथी’ शोककाव्यले मलाई मुग्ध बनाएको छ ।

२००० सालमा गुल्मी वोहामा जन्मेका कवि लेखनाथ मध्य नेपालमा चर्चित हुनुहुन्छ । बनारसमा संस्कृतमा मध्यमा र आई.ए.सम्म अध्ययन गरेका उहाँ वैचारिक रूपमा कट्टर वामपन्थी हुनुहुन्थ्यो । गुल्मीको शिक्षण पेशा पछि भैरहवासँगै नेपालगञ्जमा पत्रकार भई भेरी न्यूज सेन्टरका नामबाट सर्वप्रथम गोर्खापत्र विक्री वितरण शुरू गरेर यहीँबाट लालीगुराँस, जनमत र अङ्कुर पत्रिका पनि सम्पादन गर्नुभएको थियो । गुल्मीमा अध्यापन गर्दा उहाँले गीत सङ्गीत लेख्दै सांस्कृतिक कार्यक्रम गर्ने र २०२१ सालदेखि विहानीपख आदि पत्रिका प्रकाशनगरी ख्याति प्राप्त गर्नुभएका उहाँले २०४६ पछि मात्र आफ्नाअरू कृतिहरू जस्तै दशैंको आसिक लघुकाव्य र साथी शोककाव्य लगायतका कृतिहरू प्रकाशित गर्नुभएको देखिन्छ । उहाँले जीवनभर रचेका जनवादी साहित्य सृजनामा विकृति र विसङ्गतिको विरोध, समाज सुधार, देशभक्ति, वीरता, मानवता, कारुणिकता, वालप्रेम र निम्नवर्गको मुक्तिआदि उल्लेख भएका छन् ।

जन्मदेखि नै विकृति र विसङ्गति, अन्याय र अत्याचार, शोषण र सामन्ति प्रवृत्तिको विरोध, न्याय, समानता, स्वतन्त्रता र सामाज परिवर्तनका लागि निरन्तर सक्रिय भई कलम चलाउँदै आएका उहाँका सम्पूर्ण सृजनामा विद्रोह र क्रान्तिकोचेतसँगै परिवर्तन र सामाज सुधारको अभिव्यक्ति पाइन्छ । पुष्पलालको विचारबाट प्रभावित भई मार्क्सवादी बनेदेखि जीवन पर्यन्त अविचलित रूपमा कलम चलाई रहेका जनवादी साहित्याकाशका तारा उहाँलाई जान्ने कसैले पनि भुल्ने छैनन् भने उहाँका मौलिक रचनाहरूले पनि स्मरण गराइरहने छन् भन्नुभएको छ ।

यसैगरी “सम्भ्रनाका तरेलीमा बुवा लेखनाथ ज्ञवाली” शिर्षक दिएर डा.विजयकुमार पौडेलले लेखनुभएको छ — पत्रकार नारायण श्रेष्ठले सं.रा.अमेरिकामा पनि नेपालमा जस्तै मानिस परलोक भएपछि मात्र सम्मान गर्ने चलन रहेछ भनेर अधिल्लो वर्ष जर्ज डव्लु बसको मृत्युपछि बढाइ चढाइ गरी प्रसंसा गरेको थिए भन्ने प्रसङ्ग उद्धृत गर्नुभएको थियो । यी तिनै जर्ज बस थिए जस्ले सद्दाम हुसेनलाई फाँसीको सजाय दिएका थिए । इराकलाई युद्धमा होमेर आफ्ना हतियार बेच्ने र उसलाई तहस-नहस बनाई उपनिवेश बनाएका थिए । बसका छोरा जर्ज वाकर बससे अरू निहुँ नपाएर विश्वमा शान्ति कायम गर्नको लागि इराकमा भएका रासायनिक हतियार नष्ट गर्नुपछि भनेर आक्रमण गरी लाखौं नरसंहार गरेका थिए । वास्तवमा इराकमा हतियार त थिएनन् नै । त्यस्तो भ्रुद्धा आरोप लगाएर इराकको तेल कब्जा गर्ने र हतियार बेच्ने काम गरी आफ्नो राक्षसी रूप देखाएको थियो । बाँकी अरव राष्ट्रहरूलाई पनि युद्धमा मुछेपछि हतियार विक्री त बढ्ने नै भयो । कुनै दिन त्यसपाखण्डी बसले पनि अवश्य नै यो धर्ती त छोडेर जानैपर्ने होला ।

पूँजीवादी समाजको यही पाखण्डी पनाका कारणले असल मानिसको मूल्याङ्कन हुन सक्दैन । यही प्रसङ्गमा मैले बुवालाई सम्झन्छु । हँसिलो मुहार मधुर बोली, सामान्य पोशाकमा पनि सुन्दर देखिने व्यक्तित्व, बाल बच्चासँग पनि घुलमिल हुने स्वभाव, आफूसँग भएको हर चिज अरूलाई दिनसक्ने

दानी, जुनसुकै परिवेश वा रङ्गमा घुलमिल हुनसक्ने भरनाको पानी जस्तो सफा मानिस, नरम शब्दहरूमा क्रान्तिको विगुल फुक्न सक्ने गीतकार, जनद्रोही र राष्ट्रद्रोहीहरूले ऐया पनि भन्न नपाउने गरी मर्यान्त व्यङ्ग्य प्रहार गर्नसक्ने शब्दवाणका योद्धा, नेपाली समाजवादका स्वप्नद्रष्टा, आफ्नै रचनाहरूप्रति लापर्वाह योगी चरिच भएका, अरूको संवेदनशीलता ख्याल गर्न असाध्यै सिपालु, सामाजिक व्यक्तित्व, बुवालाई शब्द चित्रमा उतार्नुपर्दा मैले यसरी सम्झने गरेको छु ।

गजबकै संयोग भन्नुपर्छ— एकजना लेखनाथ हुनुभयो पौडेल थरका, तेस्रो पुस्तापछि अर्का लेखनाथ ज्ञवाली हुनुभयो । दुवैका शब्दहरूमा युगवोल्छ, लालित्यका साथमा । कवि लेखनाथ पौडेलले पिञ्जराको सुगामा राणाकालीन देशको अवस्थाको वर्णन गरे जस्तै कवि लेखनाथ ज्ञवालीले बोल नेपाली जिन्दावाद भन्ने गीतको माध्यमबाट जनविद्रोहलाई लालित्यपूर्ण ढङ्गले अभिव्यक्त गर्न सफल हुनुभएको छ । कवि पौडेलको तरुण तपसी काव्यमा गहीरो मानवीय दर्शन भेटिन्छ, भने लेखनाथ ज्ञवालीको साथी शोककाव्यमा त्यसैगरी मानवीय संवेदनाको गहिराइ भेटिन्छ । नेपाली साहित्य जगतमा दुवै लेखनाथमा आ-आफ्नै मौलिकता र विशिष्टता भेटिन्छन् ।

हाम्रो हिन्दू र बौद्ध सभ्यतामा पाँचवटा पिता र पाँचवटी माताको चर्चा गर्ने गरिन्छ । जन्म दिने पिता, अन्न दाता किसान, शिक्षा दिने गुरु, छोरी दिने ससुरा र राजालाई पिताको दर्जा दिइएको छ । त्यसैगरी उक्त पाँच पिताका पाँचवटी धर्मपत्नीलाई माताको रूपमा मानेर सम्मान गर्ने चलन छ । मानवीय संवेदना, मूल्य मान्यता र अग्रजहरूप्रति सम्मान गर्ने कुरामा हाम्रो सभ्यता साँच्चिकै महान् छ ।

कम्युनिष्ट आन्दोलनमा सांस्कृतिक भूमिकाको ठूलो महत्त्व भएकोलेयो सांस्कृतिक भूमिका मुर्खाउनुहुँदैन । पञ्चायती कालमा जनताका आवाज बुलन्द गर्न अति नै कठिन थियो । मार्क्सवादी दर्शन र सिद्धान्तका कुरालाई मिठा शब्द र मिठो भाकामा गीतहरू सुनाएका कारणले मानिसहरू कम्युनिष्ट आन्दोलनमा लाग्न प्रेरित भएका हुन् । आजपनि लेखनाथ जस्ता सांस्कृतिक योद्धाको खाँचो छैँदै छ । कविज्ञवाली जीवित हुँदासम्म यथार्थ मूल्याङ्कन हुन सकेन र आज पनि भएको छैन । उहाँले देखाएको सांस्कृतिक क्रान्तिको बाटोमा नहिँडेसम्म शालिक निर्माण र गुणगानले मात्र मूल्याङ्कन भएको मानिने छैन भन्दै स्व.कविकाअत्यन्त मार्मिक एवं क्रान्तिकारी गीतका पङ्क्तिहरू “टेक्न पुगे केवै ..बोल नेपाली जिन्दावाद !” लोकप्रिय गीतको व्याख्या गरी एउटा ठूलो पुस्तकबाट प्राप्त हुनसक्ने सिद्धान्त वा ज्ञानलाई केही पङ्क्तिमा समेट्न सक्ने अद्भूत क्षमता उहाँमा थियो भन्ने उद्घोषगर्नुभएको छ ।

यस्तै यस स्मृति ग्रन्थकाअन्तिम पानाहरूमा राखी प्रकाशन गरिएका रङ्गिन तस्वीरहरूबाट पनि कविको समग्र जीवनचक्रको परिचय पाउन सकिन्छ ।

सारांश –

माण्डव्य ऋषि वंशका उज्ज्वल तारा एवं गुल्मी जिल्लाका प्रथम जनसाहित्यकार कवि लेखनाथ ज्ञवालीले यस धर्तीमा मानिसको जुनी लिएर जन्मेपछि मानिसै भएर बाँच्नुपर्छ भन्ने शिक्षा दिनुहुन्थ्यो । उहाँले नेपाली साहित्याकाशमा उदाएर शोषित पीडित जनता र राष्ट्रप्रति गहीरो चिन्तन मनन गरी साहित्य सृजना गर्ने र कला, संस्कृति र जन अधिकारको संरक्षणको लागि निरन्तर प्रयाश गर्दै आएको हुँनाले उहाँ नेपालका सम्पूर्ण विद्वानहरू सहित जनसाधारणका हृदयमा बास गर्न सफल हुनुको साथै अजर अमर हुनुभएको छ ।

वर्तमान समयका आदर्श कवि लेखनाथ ज्ञवालीको नवौं स्मृति दिवसको अवसरमा उल्लेख गरी प्रकाशित भएका सम्पूर्ण ६५ जना विद्वान्हरूका वेदनापूर्ण लेखहरूलाई आफ्नो जीवनकालमा गरेका पलपलका ऐतिहासिक कर्मको मूल्याङ्कनसँगै यथार्थ चरित्र चित्रण गरेर प्रकाशन गरिएका हुँनाले उहाँको ऐतिहासिक स्थायित्वसँगै आत्माको चिरशान्तिको लागि महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको देखिन्छ । यत्तिमात्र होइन यस स्मृतिग्रन्थमा समावेश गरिएका उपरोक्त लेखहरूबाट उहाँका हजुर बुवा, माता-पिता, श्रीमती, छोरा-छोरी, भाइ-बहिनी र भतिजाहरूसमेतको संक्षिप्त जीवनचरित्र पनि उजागर भएको छ ।

अन्तमा मेरा समकालीन जनकविको दिवंगत आत्माको चिरशान्तिको कामना गर्दै हार्दिक श्रद्धान्जली अर्पण गर्दछु ।

चन्द्रागिरी नगरपालिका वार्ड नं. ७

हाइभिजन कलोनी (वाणस्थली)

काठमाडौं